

A FILOZÓFIA TÖRTÉNETE

Molnár János

A FILOZÓFIA TÖRTÉNETE

(JEGYZET)

Selye János Egyetem Református Teológiai Kar
Komárom, 2015

Lektorálta

????????????????????????????????

© Molnár János, 2015

© Selye János Egyetem, Komárom, 2015

ISBN ???-??-????-??-?

TARTALOM

A GÖRÖG FILOZÓFIA	9
I. MILÉTOSZI ISKOLA	13
I/1. Thalész	13
I/2. Anaximandrosz	14
I/3. Anaximenész	14
II. A PÜTHAGORASZ ÉS A PÜTHAGOREUSOK	15
III. AZ ELEAI ISKOLA	19
III/1. Xenophanész	19
III/2. Parmenidész	19
III/3. Zenon és Melisszosz	20
IV. HÉRAKLEITOSZ	21
V. A FIATALABB IÓNI FILOZÓFIA	23
V/1. Empedoklész	23
V/2. Anaxagorasz	25
V/3. Az atomisták	27
VI. AZ ATTIKAI FILOZÓFIA	29
VI/1. A szofisták	29
VI/2. Szókratész	32
VI/3. Platón	35
VI/4. Arisztotelész	47
VII. AZ ARISZTOTELÉSZ UTÁNI ANTIK FILOZÓFIA	59
VII/1. A hellenizmus	59
VII/2. A filozófia	61
VII/3. Hellenista filozófiai irányzatok	63
VII/3/1. Sztoikusok	63
VII/3/2. Az epikureusok	68

VII/3/3. A szkepticizmus	71
VII/3/4. Az eklekticizmus	73
VII/3/4/1. Római eklekticizmus	73
VII/3/4/2. Az alexandriai eklekticizmus	74
VII/3/5. A keleti hellenisztikus bölcsészet	76
VII/3/5/1. Neopüthagoreusok	76
VIII. A KERESZTYÉNSÉG MEGJELENÉSE	79
VIII/1. Az antik és a keresztyén szellemiség ellentéte	80
VIII/1/2. Isten és ember	80
VIII/1/3. Ember és felebarátja	81
VIII/1/4. Az ember és a környező világ	82
VIII/1/5. A keresztyénség kizárólagossága	82
VIII/2. A gnoszticizmus	83
VIII/3. Manicheizmus	87
VIII/4. Neoplatonizmus	88
VIII/4/1. Plótinosz	88
VIII/4/2. Mi lett a további sorsa a neoplatonizmusnak?	90
IX. A KÖZÉPKORI KERESZTYÉN BÖLCSELET	91
IX/1. Ágoston	91
IX/4/2. Ágoston filozófiája	94
IX/4/3. A lélekről	94
IX/4/4. „Cogito, ergo sum“	95
IX/4/5. A Szentháromságról	95
IX/4/6. Teremtés és idő	96
IX/4/7. Szabad akarat és predestináció	97
IX/4/8. A megismerésről	97
X. A SKOLASZTIKA	99
X/1. A korai skolasztika	100
X/1/1. Nominalizmus és realizmus	100
X/1/2. A realisták	100
X/1/2/1. Eriugena (Scotus János)	100
X/1/2/2. Canterbury-i Anselmus	101
X/1/2/3. Champeaux-i Vilmos	102
X/1/3. A nominalisták	102

X/1/3/1. Roscellinus	102
X/1/3/2. Abélard	102
X/2. A középkori arab és zsidó filozófia.	104
X/2/1. Háttére	104
X/2/2. A filozófusok	105
X/2/2/1. al-Kindí	105
X/2/2/2. al-Fárábí	105
X/2/2/3. Ibn Síná	106
X/2/2/4. al-Ghazzáli	106
X/2/2/5. Ibn Rusd	106
X/2/2/6. A zsidó filozófia	107
X/3. A skolasztika csúcsa	108
X/3/1. Albertus Magnus	109
X/3/2. Akvinói Szt. Tamás	110
X/3/2/1. Kommentárok Arisztotelész munkáihoz	111
X/3/2/2. Kisebb filozófiai iratok	111
X/3/2/3. Summás teológiai magyarázatok	112
X/3/2/4. Summa theologiae	112
X/3/2/5. A tudás és a hit	112
X/3/2/6. Isten léte	113
X/3/2/7. Az ember és a lélek	114
X/3/2/8. Tamás jelentősége	114
X/3/2/9. A tomista filozófia sorsa	115

A GÖRÖG FILOZÓFIA

A Mediterránium fejlődése történetében - következésképpen az európai művelődés történetében is - rendkívüli jelentősége van a görög bölcseletnek, amit ők maguk, Hellas lakói *filozófiának* neveztek el. E kifejezés a *fileó* és a *sófia* szavak, vagyis a *szertet* és a *bölcsesség* összetétele, amit magyarul leghívebben a *bölcsességszeretet* kifejezéssel adhatnánk vissza.

A filozófia, a bölcsélet **célja** az élet megismerése, ésszerű megértése volt, vagyis az, hogy az ember tudatosítsa, hogyan kell élnie, mit miért kell tennie ebben az életben. Hogy az ember *emberi módon*, gondolkodó lény, *homo sapiensként* tudjon mozogni ebben a világban. Hogy ne csak ösztönösen, hanem gondolkodva cselekedjen, a jelenségektől ne rettenjen meg, hanem azokat ésszerűen fogja fel, azokat kezelni tudja, megértse, mi miből, és miért van.

A filozófia alatt annak görög megalkotói az ismeretek birtoklását, s azok ésszerű alkalmazását értették. Tehát a filozófiába beletartozott mindenféle ismeret, valamint annak racionális felhasználása is. Amivel éppen a görögség gazdagította az emberi gondolkodást, az éppen az utóbbi volt: az ismeretek ésszerű alkalmazása. Vagyis a logikai következtetés, az ismeretek tudományos felhasználása. Annak felismerése, hogy a tudás, az ismeretek birtoklása nem csak arra való, hogy látókörömet gazdagítsa, hanem legfőképpen arra, hogy azt alkalmazni tudjam, és alkalmazzam a mindennapi életben..

Tulajdonképpen az, amit **görög csodának** neveznek, az az emberiség művelődéstörténetében egy impozáns gondolkodás volt, ami az ókori (a Kr.e. 5. század körüli) Mediterránrum társadalmában azt az addig sosem tapasztalt nagy lökést adta a társadalom fejlődésének. A görög filozófia egyik jellegzetes vonása az igazság keresése, amely teljes kibontakozását a szókratészi bölcseletben éri el.

A tulajdonképpeni bölcséleti gondolkodást görög földön három gondolkodási forma előzi meg:

1. a **mitogén** gondolkodás (a mitológia racionális alkalmazása). Ez a legrégebb réteg, a tulajdonképpeni vallásos gondolkodás, mely szerint az istenek határozzák meg a világ rendjét. Ezt **archaikus** gondolkodásnak is nevezzük.

2. a **gnózeogén** gondolkodás, amely a tudományos ismeretek - pl. matematika, geometria, fizika stb. és a filozófia kölcsönhatásából tevődik össze.
3. a **mito-gnózeogén** gondolkodás, amely az előző kettő szintézise.

A görög filozófia tulajdonképpen a régi civilizációk, a **krétai, egyiptomi, mezopotámiai** műveltségek *szintézise*. Feldolgozza ezek ismereteit, tapasztalatait - ha úgy tetszik: *vívmányait* - elvégzi azok logikai elemzését és az abból eredő konklúziót, majd azt a mindennapi életben alkalmazza.

Az egyiptomi, mezopotámiai, föníciai stb. társadalmak a tudomány egyes diszciplínáiban sokkal többet tudtak, mint a görögök - még az után is, hogy azt a görögök átvették és művelni kezdték. Pl.:

- az egyiptomiak már a Kr.e. VIII.- VII. században ismerték a geometriai axiómákat.
- a mezopotámiaiak ugyancsak a Kr.e. VIII - VII. században ismerték a 60-as számrendszert és az első-, másod-, és harmadfokú egyenleteket.
- kb. ugyanabban a Kr.e. VIII.- VII. században alkotják meg a mezopotámiai hieroglifikus írást, majd azt követően az ékírást és az ugyancsak régóta ismert egyiptomi hieratikus írás mellett a föníciaiak megalkotják a maguk írását, amely segítségével egyszerű jelekkel hangokat rögzítenek, tehát nem komplikált módon agyagba, vagy nehézkesen kőbe vésve, mint a mezopotámiaiak, ill. az egyiptomiak, hanem egyszerű íróeszközzel könnyen mozgatható és előállítható anyagra írják. Ám ez az írás - számunkra érthetetlen módon - csak a mássalhangzókat jelöli. Lehet, hogy ez a sémi nyelvek - amelyek közé a föníciai is tartozott - sajátos rendszeréből fakad, ám a görög átvételen jól érzékelhető az ún. *görög csoda*: a görögök átveszik a föníciaiak írását, de azt már magánhangzókkal is ellátják! Valahogy így működött a görögök szintézise más téren is: az ismereteket minden esetben elsajátítják, majd a konklúziót (új konglomerátumot hozván létre) más irányba terelik.
- a görögség érdemeit méltánylandó, megemlítiük, hogy a szóban forgó régi civilizációk vívmányait is a görög műveltség révén ismertük meg, a görög kultúra közvetítése nyomán maradtak ránk.

Azt is meg kell még említeni, hogy ez a *görög csoda* nem a véletlen eredménye, hanem megvoltak annak társadalmi és gazdasági okai is. A görög filozófia bölcsőjénél, ill. annak megalkotásánál a görög társadalom gyökeres átalakuláson ment át. A régi törzsi társadalom városállammá alakult. A *polis* már merőben más, mint a néhai törzsi rend, itt már nem a valamikori vérségi viszonyok a dominánsak, hanem a politikai és anyagi ranglétrán elfoglalt hely a mérvadó. A néhai törzsi társadalom *rabszolgatartó rendszerre* változott. Az pedig merőben új körülményeket hozott létre, mégpedig a rabszolgák és a rabszolgatartók társadalmát. A rabszolgák munkája kiváltságos helyzetet biztosított a rabszolgatartók számára, lehetőséget nyújtott arra, hogy mással is foglalkoz-

zának, mint a mindennapi megélhetés gondjaival. Ez tette lehetővé a bölcsélettel való foglalkozást is, ami elősegítette a társadalom fejlődését. Egy társadalom ui. csak akkor tud a fejlődéssel és jövőjével foglalkozni, ha annak van egy olyan rétege, amelyiknek mindennapjai szükséglete biztosítva van, így az mással is tud foglalkozni, mint a mindennapok legégetőbb gondjaival.

Valahogy így jött létre a görög *csoda*, ami egy addig sosem tapasztalt gazdasági és politikai fejlődést vont maga után. A gazdasági és társadalmi fellendülést az *ideák explóziója* követte, új és új filozófiai iskolák keletkeztek. Ezek célja eredetileg azon jelenségek eredőjének a keresése volt, amelyeket az emberek a mindennapi életben észleltek.

I. A MILÉTOSZI ISKOLA

(Az őselem keresése)

Egy elemekre orientálódott természetfilozófia volt. A tudomány fejlődéséhez leglényegesebb hozzájárulása abban van, hogy az előző mitológiai (sokszor spekulatív) gondolkodás helyett Európában először a tapasztalatra alapozott elméleti gondolkodást szorgalmazza. A világ „eredetét“, „eredőjét“, „őselemét“ az ész felhasználásával, racionális, ésszerű módon „keresi.“ A milétoszi iskola tanítása „*hüilo-zóikus*“ (hülé = anyag, zóos = élő).

Mi volt a milétoszi iskola célkitűzése? Választ adni arra a kérdésre, hogy

- **mi az, ami itt körülöttünk van?**
- **hogyan és miből keletkezett?**
- **mire milyen hatással van?**

Az iskolát három nagy egyéniség fémjelzi: **Thalész, Anaximandrosz és Anaximenész.** Mindannyian milétosziak voltak.

I/1. Thalész

A Kr. előtti 624 és 547 között élt. Az **őselemet** kereste, azt, amiből minden keletkezett, amiből mindene van, és ami mindenben megtalálható. Ennek a **vizet** tartotta. Szerinte minden valós elem alapja a víz. A víz anyagi kezdete, princípiuma (archéja) mindennek. Minden, a világ lényege és keletkezése ebből vezethető le és érthető meg. A víz szerinte nem csupán egy érzékszervekkel megtapasztalható anyag, hanem a vizet olyan **folyadéknak** tartja, ami nélkül semmi sem létezhet.

- a víz Thalésznél a konkrétumból az absztraktumba való átmenet,
- az egyedi és az absztraktum kölcsönhatásának a megfogalmazása,
- újszerű nála az, hogy az *archét*, a *princípiumot* az anyagban keresi és nem az e világon kívüli dolgokban.

I/2. Anaximandrosz (Kr.e. 610-546)

Thalész princípiumában, a vízben, mint minden őanyagában, több nehézséget vél felfedezni, ezért ő más őselemet választ. Igaz, Anaximandrosz is abból indul ki, hogy „*a valami (az, ami van) nem semmiből van*“. Szerinte a véges világ kezdetét, vagy más szóval *princípiumát* a végtelenben kell keresni. A végtelen anyag az, amely teremt és megszünteti a dolgokat. Anaximandrosz szerint pedig ez az anyag az *apeiron* (a végtelen, a meghatározatlan), amely időben és térben végtelen, minőségileg különböző összetételű, ezért ebből keletkezik minden.

A keletkezésnek és a megszűnésnek Anaximandrosz szerint sajátos vonása van, ami a joggal és az erkölccsel, valamint az idővel van szoros kapcsolatban.

Anaximandrosz elemzi a konkrétum és az absztraktum viszonyát, amit már Thalésznél is tapasztaltunk. Anaximandrosz gondolkodása - Thalészével összevetve - sokkal elvontabb, nehezebben érthető. Thalésznél a következtetés a konkrétumtól az absztraktum (az őselem) felé vezet - Anaximandrosz *apeironja* viszont nehezebben érthető.

I/3. Anaximenész (585-525)

Szerinte sem nem a víz, sem nem az apeiron az őselem, hanem a **levegő**. A víz túl konkrét, az apeiron pedig túl absztrakt, így a levegő az, amely eléggé konkrét is, meg eléggé absztrakt is. A levegő az, amely mindenhová eljut, amely határtalan, belőle van minden, ami volt, és ami lesz.

Anaximenésznek a levegő megnyilvánulási formáját illetően is érdekes magyarázata van: a legtöbbször nem látható, de hidegben, nedvességben, melegben, mozgásban mégis látható. Másként viselkedik, ha össze van nyomva, és megint másként, ha ritka. Ha a levegőt ritkítjuk, tűz lesz belőle, ha sűrűsítjük, akkor szél, ha még sűrűbbé tesszük, akkor pedig víz, ha még tovább sűrítjük, akkor föld, majd a sűrítés utolsó fokozata a kő lesz.

Ha az őselem a levegő, akkor Anaximandrosz *apeironja* is konkrétabb formában mutatkozik, újra a konkrét fizikaira utal. Anaximenész levegője bizonyos mértékben integrálja Thalész vizét és Anaximandrosz *apeironját* is és újra a milétoszi princípiumhoz tér vissza.

Kérdések:

1. A legrégebbi görög gondolkodási formák.
2. Az őselem keresése.
3. Thalész.
4. Anaximenész.
5. Anaximandrosz.

II. A PÜTHAGORASZ ÉS A PÜTHAGOREUSOK

(Az erkölcsi tisztaság hangsúlyozása)

A filozófia bölcsője nemcsak a kisázsiai Miléosz volt, hanem az égei-tengeri szigetek, sőt a Nagy Görögország néven ismert Szicília, valamint Dél-Olaszország is. A görögök állítólag csak azért nevezték ezt a térséget Nagy Görögországnak, mert a püthagoreusok, a miléoszai és az eleai iskola tanítása ide is kiterjedt. Az ókori görög filozófián belül nagyon fontos szerepet játszott a püthagoreusi iskola, amely az emberi gondolkodás történetében első ízben vetette fel a világ, ill. a kozmosz számstruktúrájának a kérdését. Az iskola a létet, mint olyat, a nemlét ellenpólusaként tárgyalja. Taglalta az idő, a tér, a mozgás és más kérdések problémáját is.

A püthagoreus iskola inkább hasonlított vallási szektára, mint filozófiai iskolára, ám a görög filozófia fejlődésére tett hatása mégis rendkívüli volt. Alapítója **Püthagorasz** (571-497 ante) volt, akiről nem sokat tudunk. Ő maga semmit sem írt, amit róla tudunk, azt Filolaosz, Platón és Arisztotelész feljegyzéseiből és kijelentéseiből ismerjük. Tudjuk róla, hogy egy Minészarkhosz, vagy Mineszarkhész) nevű ékszer- és dísztárgykészítő fiaként született a Kis-Ázsia partjához közeli Számosz szigetén. Tudjuk, hogy ifjúkorában annyira szerette a tudományokat, hogy elhagyta hazáját, és beavatatta magát különböző vallások misztériumaiba. Járt Egyiptomban is, ahol – állítólag - Polükratész bemutatta Amaszisz fáraónak. Egyiptomi útja során megtanulta az egyiptomi nyelvet s tanulmányozta a helyi titkos tanításokat, az istenekről szóló tudományt. Végül a dél itáliai *Krotonus* városában telepedett le (a mai dél olaszországi *Cotrone*), és itt alapított iskolát. Az iskola célja vallási reform létrehozása volt, mégpedig olyan vallási reformé, amely a geometria, asztronómia, fizika, és a zene tudományos ismereteire alapozott volna, valamint a szellemi erő összpontosítására, az önmagába való merülésre és az askézisre, az önmegetadásra.

Az iskolában szigorú fegyelem uralkodott, a mesternek kétséget nem tűrő autoritása volt, véleményét mindenki köteles volt feltétel nélkül elfogadni. Hogy a püthagoreusok vallási és erkölcsi elképzeléseiket valóra tudják váltani, bele vetették magukat a társadalmi életbe, főleg a politizálásba. Az arisztokráciát támogatták, illetve azt a társadalmi

berendezkedést, amelyben az arisztokráciának van domináns szerepe. Azt hirdették, hogy az ember lelkének az erkölcsi szintje műveltségétől függ, következésképpen a filozófusok, fejedelmek és orvosok lelke éri el a legmagasabb erkölcsi fokozatot. Állítólag Püthagorasz volt az, aki először használja, a mai értelemben vet *filozófia* és *filozófus* kifejezéseket.

A püthagoreusok spekulációinak középpontjában a **szám** állott: szerintük a világ alapjában véve nem más, mint a számok játéka. A számokat a világ alapelemeinek, építőköveinek tartották, amelyeken az egész nyugszik, és amelyekre épül. Szerintük a világon minden dolog *számtalan* dologból tevődik össze, amiből arra lehet következtetni, hogy **a világon minden szám!** Az egytől tízig terjedő minden számnak különös mágikus erőt tulajdonítottak, legfőképpen pedig a tízesnek. A számok is, meg a dolgok is végső soron **két princípiumból** keletkeznek, és pedig egy **végesből**, meg egy **végtelenből** (*apeiron* és *perainon*). A püthagoreusok a világot két alapvető tényező egymásra hatása eredményeként fogták fel. A számok harmonikus rendszeréből a világmindenség harmóniájára következtettek, amit *kozmosznak* neveztek (a *kozmosz* szót is Püthagorasz használta elsőként!), ami szerintük nem más, mint egy szépen, harmonikusan elrendezett valami. Az égitestek matematikai arányából következik azok harmonikus mozgása, amely gyönyörű szférikus harmóniát hoz létre. A világmindenség közepében tűz ég, minden e tűz körül zajlik, s a világ újra meg újra visszatér ebbe a tűzbe, hogy megújuljon.

Püthagorasz, ellentétben a milétoziakkal, a világ titkát nem egy *őselemben*, hanem valamilyen **őstörvényben**, vagy **ősi, általános érvényű törvényszerűségben** keresi, mégpedig világunk egyes részeinek állandó és változatlan *számkölcsönhatásában*. Az, aki ismeri a modern tudomány által használt *elemek periódusos rendszerét* és annak magyarázatát, az Püthagorasz megállapítását zseniális előrejelzésnek tartja.

Püthagorasz a számokról alkotott tanát mély vallásos - valószínű keleti eredetű - elképzelésekkel kapcsolta össze. Ezek közül is kiemelkedik a *lélekvándorlás* kapcsolatos elképzelése, amely rokon vonásokat mutat az indiai brahmanista és buddhista elméletekkel. E szerint az elmélet szerint a halhatatlan emberi lélek hosszú tisztulási folyamaton megy át: új meg új testekbe költözik - az sem kizárt, hogy olykor állati, vagy más alacsonyabb rendű élőlény testébe kényszerül. Ebből a felfogásból az is következik, hogy - az indiai elképzelésekhez hasonlóan - tilos az állat megölése, megáldozása és konzumálása. A püthagoreusok szerint az élet célja a lélek tiszta és istennek tetsző kiszabadítása, megmentése az újraszületések láncolatától. Ezért etikájukban is hasonló elemeket találunk, mint az indiaiak értékrendszerében. Ők is fegyelmet, józanságot és önmegtartóztatást követelnek.

A püthagoreusok szerint az emberi lélek **halhatatlan**. A testtel csak büntetésből egyesült. A test a lélek börtöne, amelyből ki akar kerülni és az istenekhez akar hasonlós lenni. Amíg olyan nem tud lenni, addig különböző emberi és állati testekben lakozik, míg végre bűneitől megtisztulván egyesülhet az istenséggel, ahonnan származik. Az emberi élet legfőbb célja ezért a lélek tökéletesítése! Ennek eszköze az isteni

élet utánzása. A püthagoreusi etika és pszichológia szoros kapcsolatban állott a *görög orfizmussal*, amely ugyancsak a lélekvándorlást, a lélek tisztaság utáni vágyát tanította, valamint az örök élet, a tálvilági élet gyönyörűségeit hangsúlyozta.

Azt tanították, hogy ebben a világban a gonoszság a bűn révén született meg, amely miatt az eredetileg isteni lélek a földre vettetett, és a testtel kapcsolatot össze, hogy itt megtisztuljon és az istenséggel újra egyesülhessen. Ez mitikus formában a *Titánoknak a Dionüosz* elleni harcában fogalmazódott meg. A harc után Jupier a Titánokat villámmal megsemmisítette, akik hamujából születtek az emberek. Ezért van az emberben egyszerre egy jó, meg egy rossz elem, a dionüoszzi, a jó, és a rossz, a földi, a titáni elem. A megtisztulás a misztériumok, vagy aszkéta életmód révén érhető el. A püthagoreusok az aszkéta életmódot helyezték előnybe.

Kérdések:

1. Milyen volt Püthagorasz iskolája?
2. A számok, jelentőségük és magyarázatuk Püthagorasz szerint.
3. A lélek Püthagorasz szerint, s mi az ember feladata a lelkével kapcsolatban?
4. A lélek tökéletesítése, a gonoszság és a megtisztulás módja.

III. AZ ELEAI ISKOLA

Az eleai iskola alaptézise a világi dolgok sokszerűségének és változó jellegének a tagadása volt, amely az első pillanatra ellentmond az emberi tapasztalatnak. Ezért hívták az eleaiakat kortársaik „*természetellenes*“, vagy „*természettel ellentétes filozófusoknak*“. Az eleaiak azonban filozofálásukban semmi mást nem állítottak, mint azt, hogy a valóságot nem lehet csak az érzéki tapasztalatra korlátozni, vagyis csupán arra, amiről érzékszerveink alapján veszünk tudomást - mert szerintük az igazi realitáshoz, a valóságos megismeréshez nem az érzéki tapasztalat, hanem a racionális gondolkodás vezet. Vagyis az, amikor valamit érzékszerveink alapján megtapasztalunk, majd ebből a tapasztalatból levonjuk az ésszerű konklúziót. Az eleai iskola alapjait **Xenofanész** készítette elő, majd **Parmenidész** rakta le, **Zenon** megvédte és **Melisszosz** tovább finomította.

III/1. Xenofanész

A kisázsiai Kolofonban született Kr.e. 565 körül, majd a dél itáliai eleai iskolát alapította Elea városában. Írásaiban (verseiben), főleg pedig filozófiai értekezésében (*Peri füzeosz*) harcol a kimondottan emberi, antropológikus istenkép ellen - mármint az ellen, hogy isten emberi alakban képzeltesse el. Azt állította, hogy a világon egyetlen Isten van, amely sem alakjában (kinézetében, termetében), sem gondolkodásában nem hasonlít az emberre. Ez az Isten gondolkodik, lát, hall - mégpedig minden megérőltetés nélkül mozgatója eszét. Xenofanész tanítása ugyan egy nem egészen világos, sőt, meglehetősen homályos, misztikus panteizmus, de ezzel mégis új irányt indított el a filozófia fejlődésében: a változások okait vizsgálta ugyan, de a változatlan lét alapjainak pilléreit lakta le.

III/2. Parmenidész

Platón írt róla a *Parmenidész* című dialógusában. Elea városában született a Kr.e. VI. század végén (540, vagy 510 körül). Ő is egy *Peri füzeosz* (a természetről) című költeményt írt, amelyből 155 vers maradt meg. Ebben tovább fejlesztette Xenofanész

tanítását, majd a filozófiai következtetés módszerével megindokolta és **azonosította a létet és a gondolkodást**. Mégpedig olyan értelemben, hogy **nem lehet mást gondolni, mint ami a valóságban is létezik**. A kimondottan logikai létet összekapcsolta a valóságos természeti léttel és úgy gondolta, hogy amit a logikai létről elmondhatunk, ugyanazt a valóságos létről is elmondhatjuk. *Ezzel a racionális megismerést az érzékszervi megismerés elé helyezte*. Nem tagadta a változást, a dolgok változását, csak azt tanította, hogy az érzékszervi megismerés kevésbé tökéletes és megbízható, mint a racionális, mert nem hatol a dolgok mélyére, nem jut el a lényeghez, csak felületes. Azt állította, hogy létezik egy abszolút igazság, igazi lét, amely van, kell lennie, nem lehet, hogy ne legyen. Végül ez a lét az egyedüli, változatlan, állandó, oszthatatlan és örök.

III/3. Zenon és Melisszosz

Tanítómestereiknek, Xenofanésznek és Parmenidésznek a tanításait igyekeztek megvédeni mindketten: az eleai Zenon is (500 körül ante), meg a Szamos szigetéről származó Melisszosz is (440 körül ante). Mindkettő kitűnő dialektikus volt, sok abszurd bizonyítékot hoztak fel a *lét sokrétűsége és változatossága ellen* - bizonyítani akarván Parmenidész megállapítását. Melisszosz a lét fogalmához még a *térbeli korlátozottságot* adja, amivel csak még jobban megindokolta a lét egységességét.

Az eleaiak egész tanításukat a puszta *lét fogalmából* és annak ellentétéből, a *nem-létből* vezették le. Ők még ugyaninnen oldották meg a *lét és a történet* körüli rejtélyt is, de jól rámutattak a kérdéskör kiszélesítésének a lehetőségére, amit később Platón és Arisztotelész dolgozott ki.

Kérdések:

1. Xenofanész.
2. Parmenidész.
3. Zenon és Melisszosz.

IV. HÉRAKLEITOSZ

(A változások okainak vizsgálata)

A sötét filozófus, ahogyan az efézusi Hérakleitoszt nevezték, Parmenidész kortársa volt (Kr.e. 540 és 480 között élt). Azt tanította, hogy a világban minden mozgásban van, minden változik („*panta rei*“), hogy semmi sem állandó, mert minden szüntelenül változik. „*Kétszer nem léphetsz be ugyanabba a folyóba*“ - hangoztatta előszeretettel. Majd még hozzátette: *ugyanaz vonatkozik az előre és a halottra egyaránt, az ébren lévőre és az alvóra, a fiatalra és az öregre, mert csak egy kis változás nyomán lőn amazból emezzé!* Éppen ezért, nem ajánlatos az érzékszervekre szorítkozni, azokban bízni, inkább lehet hinni a racionális megismerésben.

Hérakleitosz szerint a világ alapja nem valami szilárd elem - ahogyan azt a milétoszi filozófusok gondolták - hanem a **mozgás**, amit ő szimbolikusan **tűznek** nevez. Ezért nála a világ *ős oka, princípiuma* a tűz, s az egyes dolgok, jelenségek - szerinte - nem mások, mint a tűz variánsai. A világűr, a kozmosz tele van ellentétekkel, s a világ folyása, az események alakulása nem más, mint *az ellentétek harca*. **A világ lelke a tűz**, abból fakad minden élet és minden mozgás. Mindent ez irányít, amiért is Hérakleitosz a **tűzet istennek** tartja, **világtörvénynek**, aminek minden élő és élettelen alá van vetve.

Új fogalmat vezet be a bölcséletbe: a **logosz** fogalmát. A logosz eredetileg „*beszédet*“, később „*okos, ésszerű beszédet*“ jelentett, majd végül „*ész*“ lett az értelme. Az ember legfőbb feladata, hogy megismerje a logoszt, a „*világészt*“, ami mindent irányít és igazgat. Még az örök tűz működését is, az ellentétek állandó harcát is. Ez az isteni logosz, s ebből az isteni **logoszból** származik az ember legjellegzetesebb tulajdonsága, a **gondolkodás** is. Az emberi logosz az isteni logosz felé közeledik. Az emberi gondolkodás és az emberi cselekedet akkor helyes és erkölcsös, ha az összhangban van a világtörvénnyel, aminek révén éppen általános érvényűvé lesz.

Az emberi lélek az isteni tűz szikrája. Minél tüzesebb, annál okosabb és erkölcsösebb. Az erkölcs az észhez, ésszerűséghez, az a világtörvényhez, ill. az isteni logoszhoz kapcsolódik. Idővel az egész világ visszatér az eredeti tűzbe, egy világégés lesz, aminek következtében ismét egy új világ jön létre. Ez időszakonként ismétlődik. (Mennyire közeli ez a gondolkodás a hindu elképzelésekhez!)

Minden emberi törvény az egy isteni természetes törvényből származik, amivel az ember és a társadalom mindennemű tevékenységének összhangban kell lennie.

Milyen is volt tulajdonképpen Hérakleitosz filozófiája? Illetve milyen hatással volt a görög bölcsélet fejlődésére? Az ő filozófiája tulajdonképpen egy igen fejlett hülozoikus panteizmus. Hatása a bölcseletre igen nagy volt, főleg a *világtörvény* és az *isteni logosz* fogalma volt jelentős a gondolkodásrendszerek fejlődésére. Még Schopenhauerra, Nitschére és Bergsonra is különös hatást gyakorolt, nemkülönben a forradalmi szocialistákra (Marx, Lassalle). Különösképpen azonban Hegelre és tanítványaira volt erős befolyással. Hérakleitosz tanítványa volt Platón mestere **Kratülosz** is, aki különösképpen Hérakleitosz filozófiájának nominalista vonásait hangsúlyozta.

Kérdések:

1. Mi a *panta rei*?
2. Mi a világ ősprincípiuma Hérakleitosz szerint?
3. Ki fogalmazta meg a *logosz* fogalmát?
4. Milyen Hérakleitosz filozófiája?

V. A FIATALABB IÓNI FILOZÓFIA

(A világ princípiumának nem anyagi keresése)

A gondolkodók e csoportja azon volt, hogy összebékítse Hérakleitosz elméletét a szüntelen változásról az eleaiaknak változatlan létről szóló tanításával. Ez az iskola a világban létrejött változásokat teljesen mechanikusan a különböző anyagok vegyülésével, ill. szétválásával magyarázza. Az eleai iskola *változatlan létről* kimondott felfogása szerint az elemek a vegyülés és szétválástódás után is változatlanul ugyanazok maradnak. Az ifjabb ióniak ezen felül még arra is felhívják a figyelmet, hogy a dolgok keletkezésénél az anyagi princípium mellett még egy jóval fontosabb tényező is hat, ez pedig a **ható ok**, vagyis az, ami az anyagot életre kelti. A korábbi filozófusok monizmusa és panteizmusa az ifjabb ióniaknál a **pluralizmussal** és a **spiritualizmussal** váltatik fel.

V/1. Empedoklész

Ez új irányzat megalapítója **Empedoklész** volt, aki a szicíliai *Akragasz* (ma *Agrigento*) városában született 490-ben. Orvos, politikus, szónok, filozófus és misztikus vallásnár volt. Versek is írt a természetről *Peri füzeosz* címmel. Verselt még a *megtisztulásról* (*katharmoi*), méghozzá képekkel teletűzdelt hieratikus stílusban fantáziadúsan. Ellentétben a milétozi filozófusokkal, Empedoklész nem **egy**, hanem **négy anyagban** látja a materiális világ eredetét. Ezek: a **tűz, víz, levegő** és a **föld**.

Ezek mind változatlanok, állandók, minőségileg pedig különbözők és részeikre bonthatók. Mivel önmaguktól képtelenek mozogni, vegyülésük érdekében egy magasabb rendű *működtető* okot kell találni. Ez pedig a **szeretet** és a **gyűlölet** (*filotész kai neikosz*). A szeretet az egyes részeket összeköti, a gyűlölet pedig szétválasztja. A világmindenség periodikus keletkezésének és megszűnésének a kiinduló pontja az összes elem tökéletes egysége volt. Kezdetben a szeretet mindent uralt és az isteni *szfairosz*-ba egyesített. Ez volt az eredeti (első) stádium. Azonban a gyűlölet, amely a felszínen volt, a mélybe hatolt és az elemeket kezdte szétválasztani, így különböző vegyületek és testek jöttek létre. Ez volt a második stádium. A harmadikat az elemek ziláltsága és a testek megszűnése jellemezte. Itt a gyűlölet uralkodott. A szeretet közreműködésével azonban újra egység jön létre, ez pedig a Szeretet Egysége és a világ megújulása.

A lélek és emberismeret terén azonban Empedoklész továbbra is az anyagi, vagy mechanikus talajon maradt. A megismerést úgy képzei el, hogy az annak alapján történik, hogy a megfigyelt tárgyról parányi részecskék válnak le, amelyek a megfigyelő szervbe hatolnak be, majd ott kapcsolatot teremtenek az érzékszervből kiinduló érzékelő részecskékkel. A megismerés legtökéletesebb, legmagasabb fokát a bennünk lévő összes elem együtthatása révén érjük el. Amikor magunkban a tiszta megismerés óhaját mozgósítjuk és - úgymond - *ráérzünk (intuitio)* a világ rejtelseire. Ekképpen jutunk el az örök igazsághoz.

Míg kezdetben Empedoklész az őselemeket és az őserőket isteneknek tartotta, később az isteni szellem és az istenség fenségességét hirdette, amely szent és végtelen szellem, gyors gondolkodásával bejárja az egész világot. Gondolatai törvények lesznek, amelyek mindent uralnak és irányítanak.

Ezekből is nyilvánvaló, hogy Empedoklész még elég közel volt elődei panteizmusához, de a *ható ok* létezését minden tevékenységében elismeri, majd az istenségről vallott fenséges elképzelésével annak tökéletességéről és szellemiségéről vallott nézetével az anyagtól független arisztotelészi, un. *Mindenek Mozgatójához* készítette elő a talajt. Tanítása -- természetesen - nem monoteizmus, de mindenképpen hozzájárult az istenről alkotott kép fejlődéséhez. Hatása nemcsak az antik filozófusokra volt jelentős, hanem az újkori romantikus gondolkodókra is (Hölderlin, Schelling) és a spiritualistákra is. A négy elemről szóló tanítása sokáig nagy hatással volt az orvostudományra, valamint a vegytan kezdeteire.

Végezetül, miben is kell látni Empedoklész jelentőségét? Ha erre válaszunkat a legegyszerűbben akarnók megfogalmazni, akkor azt mondhatnánk, hogy szintézisében és eklekticizmusában! Az előző rendszerekből összegyűjtötte és kiválasztotta (eklektálta) a felhasználható gondolatokat, amelyek révén egy új rendszert hozott létre. Igaz, nem csak eklekta volt, hanem ő is talált fel újat, de igazán nagy eredményeket a már ismert dolgok felhasználásával alkotott. Ezért is hívják eklektikusnak. Munkája jelentőségét végül is a következő pontokban foglalhatnánk össze:

- 1) A milétozi iskola az ősanynak először a vizet tartotta, majd a levegőt, Hérakleitosz pedig a tüzet, az eleai iskola meg leginkább a földet. Elsőként Empedoklész említi együtt mind a négyet, mint a világmindenség őselemeit, ahol mindegyik azonos értékű, ezzel megalkotta a „*négy alapelem*“ elméletét, amelyek nyomai ma is megtalálhatók a bölcséletben. Ezzel a világ őselemeit vizsgáló és azokat kereső természetfilozófia be is fejeződött.
- 2) Azt állította, hogy minden történés mozgatója egy egyesítő és szétválasztó tevékenység, és minden annak révén jön létre. Empedoklésznél ez a mindent összekapcsoló és mindent szétválasztó erő jelenik meg, mégpedig a **szereket** és a **gyűlölet** formájában. A fejlődést felváltva egyszer az egyik, máskor meg a másik irányítja. Ezek között átmeneti időszakok vannak, amikor a dolgok keletkeznek és megszűnnek.

- 3) Az élőlények keletkezése Empedoklész szerint úgy ment végbe, hogy először az alacsonyabb rendűek, majd a magasabb rendűek keletkeztek. Először a növények, majd az állatok, végül az emberek. Ezek is úgy, hogy először olyan élőlények voltak, amelyekben mindkét nem megvolt, majd nemük később két individuumba vált szét. Ez az elmélet nagyban hasonlít a több mint kétezer év után keletkezett evolúciós elméletre.
- 4) Empedoklész elsőként alkotta meg azt az elméletet, amely szerint a megismerés úgy keletkezik, hogy a külvilág részecskéi felismerik a bennünk található azonos részecskéket, majd ezekkel egyesülve jön létre a megismerés.

Talán még megemlíthetjük Empedoklész végét is: mivel meg akarta erősíteni azt az eléggé elterjedt feltevést, hogy ő isten – ő maga erről tökéletesen meg volt győződve! - belevetette magát az Etna kráterébe, hogy létezéséről minden nyom eltűnjék, hogy mindenki az ő természetfölöttiségéről beszélhessen. Ezt meg is tette, viszont állítólag a tűzhányó később kidobta a lábujját.

Kérdések:

1. Miben látja a világ anyagi eredetét?
2. Milyen őselemek vannak?
3. Ami összetartja és szétválasztja az elemeket.
4. Empedoklész szintézise és eklekticizmusa.

V/2. Anaxagorasz

A kisázsiai *Klazomené* városában született Kr.e. 500-ban. Előkelő családból származik. A filozófiát átvitte Athénban, ahol Periklész alatt egy új görög kultúrközpont kezdett fejlődni. Tanában Empedoklész négy őselemét végtelen mennyiségű elemmel helyettesítette. Ezek az elemek minőségileg különbözőek voltak, amelyeket Anaxagorasz **magoknak**, görögül *spermáknak* nevezett. Szerinte minden dologban minden elem részecskéje megtalálható, majd aszerint, hogy mi van túlsúlyban határozódik meg az illető dolog jellege. A dolgok úgy keletkeznek, hogy a részecskék szétválnak, vagy összekapcsolódnak ugyanazon részecskékkel nagyobb egységekbe. Minőségi változás egyes elemek hozzáadásával, ill. kivonásával keletkezik. A kezdet kezdetén minden elem egy szétválaszthatatlan káoszban kapcsolódott össze. Csak később, amikor e káoszban egy gyors mozgás jött létre, akkor váltak belőle le elemtömbök, amit mi emberek az egyes dolgoknak, jelenségeknek nevezünk.

Mivel Anaxagorasz ezt a mozgást nem tudta az anyag jellegével megmagyarázni, - annál is inkább, mert itt egy célirányos és rendezett mozgásról van szó - a világmindenség léte és fennállása okául egy nem anyagi jellegű princípium létezését fogadta el, amelyben nincs anyagi, ezért minden anyagitól el van különítve. Ez a valami pedig

az ész, görög nevén *núsz*, ami mindet elrendez és irányít. Ez a núsz Empedoklésznél amolyan *világszellem*, vagy *világész* volt. Empedoklésznél csupán a núsz nem anyagi eredetű, a többi dolog és jelenség mind az. Ennek azért kell így lennie, mert ha a núszban is volna anyagi, akkor képtelen lenne mindenképp irányítására. A szellem minden dolog közül a legfinomabb és legtisztább, hozzá tartozik a korlátlan hatalom minden elem felett. Minden dologban ugyanaz, mert a szellem nem tevődik össze részecskékből, mint a többi dolog e világban, azért az mindenütt önmagával azonos. Még a legkisebb részecskéje is azonos tulajdonságokkal bír, mint a legnagyobb. Ez a valami mindentudó, mert csak így tud mindent irányítani. Ennek ellenére a világon mindennemű élet princípiuma, létezése, minden mozgás okozója nagyon egyszerű, amely az élőlények belsejéből jő ki, nem valami külső mechanikus behatás következtében jött létre.

Arisztotelész Anaxagoraszról azt mondta, hogy amikor az arról beszél, hogy a Szellem (núsz) egyszerű és a többi dolgokhoz semmi köze, akkor a régi filozófusok közül ő az egyetlen, aki józan dolgot állít. Igaz, hogy Anaxagorasz még nem jutott el a tiszta szellemi megfogalmazásához, állítása mégis mérföldkőnek számít a görög filozófia történetében, mivel rámutatott arra, hogy a világot irányító princípium nem anyagi jellegű, amivel lerakta az antik dualizmus alapjait. Előkészítette a talajt a világ kazuisztikus szemléletéhez. Az új tárgyat teológiának és pszichológiának nevezte, mivel az utána következő gondolkodóknak, Szókratésznek, Platónnak és Arisztotelésznek új horizontot nyitott meg.

Teljesen téves azok állítása, akik azt hiszik, hogy Anaxagorasz *Szelleme* (núszja) csupán anyagi elem volt. Inkább igaz az a nézet, amit a francia Forget hangoztatott, hogy Anaxagorasz elmélete a spirituális teodícea megalkotására irányuló első sikeres kísérlet. Bölcselő elődei panteizmusának és ateizmusának a meghaladása révén Anaxagorasz közeledik a monoteista világnézethez, mert az ő *núszának* transzcendentális jellege van. Anaxagorasz tanítványai közül említésre méltó **Archelaosz**, aki **Szofoklész** barátja volt.

Kérdések:

1. Hány őselem van Anaxagorasz szerint?
2. Az őselemek, mint *magok*.
3. Mi az anyagi princípium?

V/3. Az atomisták

Az eleai atomista iskola megalapítója **Leukipposz** volt. Róla magáról nem sokat tudunk. Talán Milétozból, de az is lehet, hogy a trákiai Abderából származott, amely az Égei-tenger északi partján feküdt. Azt viszont biztosan tudjuk, hogy az 5. század közepe táján itt működött. Egyetlen egy szó szerinti mondása maradt fenn: „*Semmi sem keletkezik ok nélkül, minden valami végett jön létre*”. Többi tételét közvetve, másodkézből ismerjük. Arisztotelész révén pl. azt, hogy úgy tartotta, a világban számtalan anyagi eredetű, végtelen kicsi sugár van, amely üres térben mozog.

Leukipposz tanítását egységes rendszerbe **Démokritosz** foglalta. Ő a trákiai Abderában született Kr. e. 470-ben. Nagy tudós volt, aki nemcsak Görögországot utazta be, hanem a távoli tájakat is. Matematikával, asztronómiával és zenével foglalkozott, valamint vallás- és kultúrtörténettel, meg természet-filozófiával. A lét princípiumának a **telis és az üres**, vagyis a **lét és a nemlét ellentétét tartotta**. A lét elemei az anyag legkisebb részecskéi, amelyeket már tovább osztani nem lehet, ezért ezeket **atomoknak** (atomoi) nevezi. Az atomok mozgékonyak, érzékszervekkel nem észlelhetők, számuk meg végtelen. Egymást azonban különböznek alakjukkal, nagyságukkal, helyzetükkel és összetételükkel. Az atomok között üres tér van.

A világmindenség és benne minden a mozgás következtében keletkezik. A világmindenség is, mint maguk az atomok, öröktől fogva van és létezésének nincs oka. Az atomok azért, mert nem azonos tömegűek, egymáshoz verődnek, mozgást, forrongást okoznak, ami miatt, ill. következtében keletkezik minden. Az azonos eredetű részecskék csak a természet törvényszerűsége (*anagké*) miatt lesznek egységekké nem pedig valami más külső ok miatt, ahogyan azt Anaxagorasz és más filozófus tanította. Démokritosz szerint hasonló módon keletkeznek és szűnnek meg a mi világunkhoz hasonló, vagy attól különböző világok is.

Démokritosz ezzel az elméletével **a mechanikus és materialista világnézet** megalapítója lett. A **lélekről** szóló elméletében is hasonló nézetet vall: szerinte a lélek nem más, mint sima, gömbölyű és finom atomok összessége, amelyek alapvető tulajdonsága a gyors mozgás. Ezek az atomok áthatják az egész testet. Minden két közönséges atom között egy lélekatom van, amely azok mozgását irányítja. A lélek-atomok a levegőben találhatóak és a szervezetbe belélegzés útján kerülnek be, kilélegzés útján pedig elhagyják a testet. Ez a folyamat tulajdonképpen az élet lényege. Az ember halála után az atomok újfent szétszóródnak a világmindenségben.

Az érzékszervi megismerés tulajdonképpen az atomok tömörülése következtében jön létre. Ezek hozzák létre, alkotják meg a képet (eibóla), amely bejut az érzékelő szervbe, majd kialakítja a megismerést. Ez egy eléggé homályos, nem teljesen tiszta megismerés, mert az igazi megismerés majd csak később, az ész közreműködésével jön létre - bár még az sem teljesen tökéletes, mert az is korlátozott.

Világos, hogy Démokritosz rendszerében nem volt helye a lélek szabadságának és halhatatlanságának. Szerinte a legfőbb jó itt a földi életben található, mégpedig a boldogságban. Az viszont nem a momentán élvezetekben keresendő, hanem a lelki egyensúlyban, a lelki megnyugvásban. Az élet célja az *euthymia (euthümia)*, az állandó kiegyensúlyozottság. Ez nem keresi mindenáron az élvezeteket, nem hódol az indulatoknak, hanem célja az ismeretek elsajátítása és a becsületes élet.

Démokritosz az istenekről is azt gondolta, hogy azok is atomokból tevődnek össze, de úgy tartotta, hogy azok magasabb rendű lények, bár ők is véges jellegűek és rájuk is vonatkozik az enyészet törvénye (tehát nem halhatatlanok!). Nem ismert el semmilyen olyan felsőbb lényt, amitől minden függene, vagy amely mindenek felett uralkodna.

Démokritosz minden bizonnyal korának legnagyobb gondolkodója volt, és sokoldalúsága miatt nem joggal hasonlították Arisztotelészhez. Az eleai problémát kétségtelen újszerűen oldotta meg. Megoldása egyben egyszerű és nagyszerű is volt.

Kérdések:

1. Leukipposz
2. Démokritosz (élete és munkássága)
3. A lét és a nemlét Démokritosz szerint.
4. Mik az atomok és milyen atomok vannak?

VI. AZ ATTIKAI FILOZÓFIA

A görög filozófia második szakaszában Attika központja, Athén lett a műveltség színhelye. A művelt elmék közül, aki csak tehetett, ebbe a városba siet, hogy itt élje ki magát. Az egész görög filozófia itt egy új irányt kap: most már nem azt firtatják, mi miből keletkezett (főleg ez a környező világ), a bölcsélet sokkal emberközpontúbb lett. Most már a tudást inkább a társadalomban, ill. a társadalmi életben akarják hasznosítani. Ez a korszakot a görög filozófia legnagyobb egyéniségei fémjelzik: **Szókratész**, **Platón** és **Arisztotelész**.

VI/1. A szofisták

A görög filozófia nagy korszakának az előfutárai a **szofisták** voltak. A *szofista* eredetileg *bölcsét*, *okos*, *tanult ember* jelentett. Még tovább bújázkodván az etimológiában, a Kr.e. 5. században a *szofista* olyan embert jelentett, aki városról városra utazott, mindenütt tanított, főleg a fiatalságot oktatta - méghozzá mindenféle, főleg azonban arra, hogyan kell a politikai ellenfelet nyílt vitában legyőzni. Munkájukért a szofisták fizetést szedtek, ami akkoriban Görögországban elég különös dolognak számított, és sok visszatetszést váltott ki.

A szofisták híre később nagyot romlott, Platón idejében már a *szofista* kimondottan pejoratív jelentésű volt, s alatta olyan embert értettek, aki hazug érveket és következtetéseket (szofizmákat) alkalmaz. A szofisták tárgyilagos értékelése, álláspontjuk és céljuk megértése meglehetősen bonyolult dolog. Számlájukra írják, hogy az égvilágon mindent kétségbe vontak, előttük semmi sem volt szent. De, ha azt vizsgáljuk, miért voltak ilyenek, több okot is találunk:

- a) előttük már meglehetősen sok filozófiai elmélet született. Ott voltak a milétosziak, az eleaiak, az atomisták a maguk megannyi - sokszor ellentétes elméleteikkel. Mindnek igaza volt - meg nem is. Ez a tény már eleve arra ösztönzi a gondolkodó embert, hogy minden elméletet fenntartással vegyen.

b) a másik ok politikai jellegű volt: a perzsa háborúk után (500-449), amelyek győztes kimenetele révén sikerült a görögöknek megvédeni szabadságukat, addig sosem látott jólét köszöntött Görögországra. Azon belül is főleg Athénra, amely az ország, vagy ha úgy tetszik, a görög civilizáció szellemi és politikai központja lett. Itt összpontosult a jólét, a gazdagság és a luxus, ami a magasabb műveltség kényszerét vonta maga után. Athén népuralmi, vagyis görögösen *demokratikus* berendezkedésű társadalom lett, ami maga után vonta azt, hogy az autoritás, a hatalom és az erő helyébe a meggyőzés lépett. Következésképpen a retorika, vagyis *a beszéd tudománya* kerül előtérbe, mert a népgyűléseken és a bíróságokon az volt előnyben, aki igazát, vagy célját jobb érvekkel tudta megtámogatni, vagy ügyesebben tudta előadni. Az, aki ebben a társadalomban érvényesülni akart, karrierre vágyott, annak a beszéd tudományában is járatosnak kellett lennie.

A szofisták ezt az igényt akarták kielégíteni. Ők nem tudósok, hanem gyakorlati emberek voltak. Nem a fellegekben jártak, hanem nagyon is a földön. Nem voltak tudósok, de sok mindent tudtak, széleskörű ismeretekkel rendelkeztek. Akkoriban már a görög is sokat utaztak - főleg a Mediterránrum környékén - tudtak más népekről is, más vallásokról is és más szokásokról is, ami az ősi szokások és erkölcsi értékek megkérdőjelezését vonta maga után. A szofisták így nagyon jól tudták azt, hogy egyazon dologra több szempontból lehet nézni. Ha pedig nincs abszolút igazság, akkor az emberek annak adnak igazat, aki meggyőzőbben tudja nézetét indokolni. Erre tanították a népet a szofisták.

Igaz, hova-tovább eléggé gátlástalanul, aminek következtében a teljes erkölcsatlenség és etikátlanság talajára jutottak. Egyedüli mérvadójuk a siker volt. Végül oda jutottak, hogy meggyőző tudományuk rábeszéléssé, megtevesztéssé fajult. *Erisztikus*¹ és eléggé agresszív fellépésük, továbbá *elméleti és gyakorlati szkepticizmusuk*, tevékenységük gyengéjére vall.

Ennek ellenére a szofistáknak is van érdeme, mégpedig az, hogy terjesztették az ismereteket, finomították a vita formáját, s végül ők voltak az első pedagógusok! Minden emberhez megtalálták az utat, ill. annak formáját, hogyan kell valakivel valamit megértetni.

A legkiválóbb szofisták **Prótagorasz** (481-411), **Gorgiasz** (483-375), **Prodikosz**, **Kritiasz** voltak.

Közülük is a legmarkánsabb az abderai származású **Prótagorasz volt**. Ő volt az, aki figyelmét a legnagyobb sikerrel fordította az antropológiai kérdésekre. Legismeretebb mondása a következő: *Minden dolog mércéje az ember. A létező dolgoké, hogy vannak, a nem létezőké meg hogy nincsenek*,² amit elég nehéz megérteni, főleg azért, mert Prótagorasz műveiből kevés maradt fenn. Mindazonáltal, arra lehet következtetni,

1 *eris*= per, vita. Valami, amit az ember a másiktól felró, amivel nem ért egyet.

2 v.ö. *Antológia z diel filozofov. Predszokratovci a Platón. Bratislava 1970. 216.l.*

hogy ezzel az ember és gondolkodása autoreflexiójára akarja felhívni a figyelmet: arra, hogy nincs abszolút, hanem csak relatív igazság csak van. Vagyis csak az - legalábbis az ember tudatában - amit az ember ésszel, érzékszerveivel felfog, regisztrál.

Prótagorasz részben Hérakleitosz tanából indult ki, amely szerint *minden változik*, meg az eleaiak azon tanításából, hogy *minden csak látszat*, érzékszerveink tapasztalatának az eredménye. Megismerésünk nem objektív, az igazság csak egy illető ember bizonyos pillanatban érzékszervi alapon alkotott benyomása. Ezért nincs általános érvényű igazság, mert az embertől függ. Vagyis amikor az ember egy bizonyos pillanatban valamit igaznak tart, számára az az igazság - amelyet azonban nem kell, hogy egy másik ember is igaznak tartson. Prótagorasz noetikája (=ismeretelmélete) tehát egyúttal *relativista szubjektivizmus* is, meg radikális empirizmus is, amely a modern korban pragmatizmushoz vezetett.

Gorgiasz (kb. 485-380), ki Leontinoszból származott, a szofista szépségszót a nihilizmusig vitte. Azt tanította, hogy semmi sem létezik, s ha van is valami, az az ember számára megismerhetetlen, de ha még meg is lehetne ismerni, nem lenne mód azt másokkal közölni.

A többi szofista a teljes szubjektivizmust és a gátlástalan individualizmust tanítja. **Kritiasz** azt tanította, hogy az istenekbe vetett hit az uralkodók ügyes találmánya, **Diagórasz** magáról büszkén vallotta, hogy istentagadó, **Hippiasz** a törvényeket az emberiség önkényurának nevezi, **Alkimasz** a rabszolgaság eltörlését követelte stb.

A szofisztika érdeme Hans Joachim Störig szerint:³

1. Ők voltak a görög filozófia történetében az elsők, akik a gondolkodók figyelmét elterelték a természet megértésével való foglalkozásról és az emberre irányították.
2. A gondolkodás tárgyává magát a gondolkodást tették s kritikai vizsgálatnak tették ki annak feltételeit, lehetőségeit és határait.
3. Az etikai normák vizsgálatát kizárólag az ész ítéleteinek vetették alá, amivel lehetővé tették, hogy az etikával tudományos alapon lehessen foglalkozni, és azt be lehessen tagolni teljes mértékben a filozófia rendszerébe.
4. A stilsztika és a kifejezőképesség szorgalmas tanlányozása révén nagyban hozzájárultak a nyelvészet és a nyelvtan továbbfejlesztéséhez.

A szofisztika egy átmeneti jelenség, ám annyira fontos, hogy a filozófia történetében nélküle abszolúte elképzelhetetlen lenne az utána következő fejlődés, beleértve a Szókratész, Platón és Arisztotelész filozófiáját is!

³ V.ö. Störig, Hans Joachim: Malé dějiny filosofie. Praha Zvon 1995. 110. l.

Kérdések:

1. Mi a „szofisztika” szó jelentése?
2. A szofisták működése, pozitívumai és negatívumai.
3. Szofisták (Gorgiasz, Kritiasz, Diagóraz, Hóppiasz, Alkimaszh).

VI/2. Szókratész**(A klasszikus görög filozófia rendszerezésének kezdetei)**

Ő volt az a nagy gondolkodó a görög bölcsélet fejlődésének korai szakaszában, aki tisztelte az isteneket és szerette az embert. Emberközpontú filozófiája abban különbözik a szofisták gondolkodásától, hogy istenségből és emberből kiindulva egy szilárd fundamentumra támaszkodik, és nem lebeg a szofisták nihilizmusa talajtalan okoskodásain. Az emberi értelem erényeire és ésszerű reakcióira épített, amit az erkölcs alapjának tartott. Nem írt le semmit, csak beszélgetett, magáról újra és újra azt hangoztatta, hogy *csak azt tudja, hogy semmit sem tud* - ám módszere és hozzáállása miatt mégis a filozófiatörténet egyik mérföldköve lett.

Élete

Valamikor a Kr. előtti 470 körül született Athénban. Apja szobrász, anyja bábaasszony. Életét szülővárosában töltötte - azon kevés kivételtől eltekintve, amikor állampolgári kötelességét teljesítvén, valamelyik hadjárattal éppen a városon kívül volt. Nos, ha már katonáskodását említettük: feljegyezték róla, hogy jó katona volt, remekül bírta a fizikai terhelést és bátran, de főleg okosan, körültekintően és becsületesen küzdött.

Különös ember volt: apja mellett ő is a szobrászkodást tanulta ki, de nem ezzel foglalkozott, hanem tanított, mert úgy érezte, ehhez van tehetsége és elhivatása. Családját is elhanyagolta, ami felesége, Xantipa hírhedt megjegyzéseiből teljesen nyilvánvaló. Az utcákat járta és ingyen tanított, mert úgy érezte, ehhez van tehetsége és erre hivatott el. Alakjával és kinézésével sem hasonlított a filozófusokra: hatalmas, erős, köpcös ember volt, feje széles, arca gömbölyű, orra tompa. Öltözködése is inkább valami csavargóra emlékeztetett, mint filozófusra. Állandóan az utcákat járta és maga köré értelmes, előkelőbb családokból származó fiatalokat gyűjtött, de - ha a helyzet megkívánta - bármilyen járókelőt is leszólított és provokatív kérdésekkel traktálta: mi az igazság? Mi a helyes? Melyik rendszer és alkotmány a legjobb? Stb. áldozatát a kimerültségig faggatta, míg az illető végre belátta, hogy *semmit sem tud*.

Talán Szókratész társadalmáról is jó tudni néhány dolgot: Athénben demokrácia volt - nem úgy, mint az ellenlábás arisztokratikus berendezkedésű Spártában. Azonban azt is tudni kell, hogy a demokrácia Athénban is csak a szabad polgárokra vonatko-

zott, a rabszolgákra nem - pedig a lakosság nagy részét azok tették ki! Athénban is voltak olyanok, akik nem a demokráciát támogatták, hanem az arisztokrácia mellett törtek lándzsát. Ezek pártján állt Szókratész is. Az ellentétes nézetek küzdelme főleg a peloponézosi háború (431-404) idején volt éles. Szókratész - bár közvetlen nem vett részt a politikai életben - volt tulajdonképpen az arisztokratapártiak ideológiai támasza. Amikor Athén elvesztette a háborút, ott is az arisztokrácia uralmát vezették be, de csak ideiglenesen, mert nemsokára újra a demokráciapártiak kerültek hatalomra, aminek következtében Szókratész sorsa is megpecsételődött: bíróság elé állították. Azzal vádolták, hogy istentagadó - ami abszolúte nem volt igaz - meg hogy rontja a fiatalságot. Halálra ítélték. Szókratész nem volt hajlandó sem kegyelmet kérni, sem a száműzetést elfogadni - mindkettővel önmagát tagadta volna meg, ill. fosztotta volna meg az élettől. Hetven 70 éves volt, amikor kiitta a méregpoharat.

Halálát tanítványa Platón írja le megrázó aprólékossággal *Faidón* című munkájában. Platón is Szókratész barátai azon csoportjában volt, akik vele voltak utolsó óráján. Miután Szókratész megmosdott, bejöttek hozzá gyermekei, az asszonyok, akikkel hosszasan elbeszélgetett, azokat tanácsaival és intelmeivel látta el, majd elbocsátotta őket és barátaihoz tért vissza. Ekkorra már beesteledett, s Szókratész felszólította Kritónt, hogy hozassa a méregpoharat - amely kiürítése Athénban a szabad emberek kivégzésének a módja volt. Kritón még marasztalta volna mondván, hogy hiszen a hegyeken a Nap még nem nyugodott le, meg aztán senki sem mindjárt napszálltakor issza ki a poharat, hogy talán előbb még ő is jól megvacsorázhatna, kedve szerint ihatna, vagy valamelyik szeretettjével tölthetne el egy kis időt, ahogy azt a halálraítéltek szokták. Erre Szókratész azt válaszolta, hogy az ilyesminek nincs értelme, mert azok, akik azt teszik, és azt hiszik, hogy azzal valamit is nyernek, nagyot tévednek. Az ilyesmivel csak magát tenné önmaga előtt nevetségessé, mert az életét akarná meghosszabbítani, akkor, amikor már semmi sincs hátra belőle. A poharat odahozatta, megmagyaráztatta magának, hogyan kell kiinni, és mit kell utána tenni, majd szemrebbenés nélkül kiitta. A könnyező és jajveszékélő barátait megdorgálta, hogy viselkedjenek méltóságteljesen, hiszen éppen ezért küldte el az asszonyokat, hogy ne hallja a jajveszékélést, mert úgy tudja, meghalni csöndben kell. Utolsó szava Kritónhoz volt, akit arra figyelmeztetett, hogy Aszklépiosznak egy kakással tartoznak, azt majd adja meg.

Tana

Mivel - ahogyan azt már említettük is - semmit sem írt, tanát csak közvetve, tanítványai és utódai, főleg Platón, Xenophón (Kr.e. 430-355, görög történetíró és hadvezér volt, Szókratész baráti köréhez tartozott, megírta *Szókratész emlékezetességei* c. munkáját), és Arisztotelész írásaiból, említéseiből ismerjük - már amennyire ismerjük. Ezért Szókratész tanításának a rekonstruálása a filozófiatörténet egyik legnehezebb feladata.

Xenophón ezt írja róla: *„Maga mindig arról beszélt, ami az emberrel kapcsolatos: vizsgálta, mi az istenfélő és mi az istentelen, mi a szép és mi a csúnya, mi az igazságos és mi az igazságtalan, mi az ésszerűség és mi a balgaság, mi a hívség és mi a gyávaság, mi az állam és mi az államférfi, mi az uralom és mi az uralkodó. Mindig ilyenekről és hasonlólókról beszélgetett, mert úgy tartotta, ezek ismerete teszi az embereket tökéletesekké.“* (Xenofon, *Spomínky na Sokrata*, V.Blank fordítása után M.J..) Érdekes stílusa volt: a szokás az volt, hogy a tanítvány kérdez, a tanító pedig válaszol, tanít. Nála fordítva volt: ő kérdezett a tanítvány meg válaszolt. Ezért azt szokta mondani, hogy az ő munkája a bábaasszonyéhoz (anyja foglalkozása volt) hasonlatos: nem az a dolga, hogy a bölcsességet megszüljje, hanem hogy világra segítse... Sok mindent átvett a szofisták dialektikájából - akiket egyáltalán nem nézett le, sőt, logikai huszárvágásaikat igen becsülte. A szofistákra már abban is hasonlított, hogy kizárólag az ember érdekelte és egyáltalán nem foglalkozott a természetfilozófiával. Még híres mondása is, *tudom, hogy semmit sem tudok*, közel áll a szofisták szkepticizmusához.

Úgy érezte, hogy lelkében van valami, ami őt arra vezeti, kényszeríti, hogy helyesen, igazságosan járjon el és tartózkodjon az igazságtalanságtól. Ezt a valamit **daimonion**nak nevezte. Úgy képzelte, hogy minden ember csak azt teszi, amit helyesnek, jónak tart. Ezért, hogy igazságosság uralkodjon a társadalomban, az embereket tudásra, ismeretekre kell bírni, hogy akkor majd a daimonionjuk működésbe lépjen és akkor majd helyesen cselekszenek. Gyakran hangoztatta a régi görög mondást, *ismerd meg önmagadat*, mert azt hitte, hogy ha majd az emberek önmagukba fordulván ráébrednek erkölcsi silányságukra, amiben eddig éltek, a jövőben az erkölcsi ideálok kutatását és elérését keresik majd.

Szókratész sosem az általános és megfoghatatlan tömeghez fordul, hanem mindig csak az egyénhez, ahhoz az emberhez, akivel éppen beszél. Szókratész nem valami általános ismeretek művelője volt, hanem olyan tanító, akit az emberbe vetett hit és az ember iránti szeretet vezérelt. Szerinte az ember jó és erkölcsös. Rosszat és igazságtalanságot csak akkor és azért tesz, mert nem ismeri az igazságot. Az erkölcstelen eljárás a tudatlanságból következik. A jó, az erkölcsös társadalom érdekében a tudást, az ismereteket kell terjeszteni, mert ha majd az emberek a tudás birtokában lesznek, nem csinálnak majd rosszat és erkölcstelen. Az erény - Szókratész szerint - a tudás! **Tudás, ismeretek nélkül senki sem lehet erényes!**

Szókratész számára az élet bölcselkedést, filozofálást jelentett, amivel embertársait célozta meg, illetve azok tökéletesítését. Annak ellenére, hogy beleesett abba a tévedésbe, hogy azt hitte, az ember tudatosan gonoszt nem tesz, filozófiai alapgondolata mégis időtállóan bizonyult. Az erkölcsösségre való törekvés valóban ott kezdődik, amikor az ember önmagát akarja megismerni. Szókratész nem valami kozmikus, mindenk fölötti abszolút értékű erkölcsi normákat keresett, hanem olyan erkölcsi viszonyokat, amelyek a természetes emberi létből fakadnak, s az általános emberi gondolkodáson, a jóról és a szépről való általános elképzeléseken alapulnak, és azok által indokoltatnak meg.

Kérdések:

1. Élete és halála
2. Tanítási módszere.
3. Mi a „daimónián”?

VI/3. Platón

Élete

„Amikor még fiatal voltam, én is úgy voltam, mint sok más korombeli: azt hittél, hogy amint elérem a felnőtt kort, azonnal bele vetem magamat a politikai életbe. De a politikában akkor váratlan dolog történt: mivel akkor az alkotmányban többen sok kivetnivalót találtak, fordulat történt és az új rendszer élére egy 51 főből álló kormány került... majd egy 30 tagú kormány tett korlátlan hatalomra szert. Közülük többen rokonaim és barátaim voltak, ezek nyilvános szereplésre buzdítottak...”⁴ Az új rendben Platón csalódott. Úgy tűnt neki, hogy a rossznak tartott régi alkotmány ez újhoz képest egészen kitűnő. Amikor pedig az új kormány igen tisztelt barátját és tanítómesterét Szókratészt is bevonta munkájába, akit egyébként kora magasan legigazabb emberének tartott, és amikor Szókratészt is - több más emberrel együtt - elküldték egy polgárért, hogy azt erőszakkal a vesztőhelyre vigyék (valószínű azért, hogy őt is belekeverjék gaztetteikbe), az azonban nem engedelmeskedett és inkább vállalta a legszörnyűbb megpróbáltatásokat is, Platón végleg kiábrándult. Kiábrándultságát csak növelte az a tény, hogy amikor a harmincak kormányát új rendszer váltotta le, ez Szókratészt a legigazságtalanabb váddal vádolta, majd halálra ítélte.

⁴ Störig, i.m. 115. l.

Ezek után arra a következtetésre jutott, hogy amíg a kormányt ilyen emberek fogják alkotni, nem lesz igazság a társadalomban. Ezért arra a megállapításra jutott, hogy az az államférfiaknak filozófusoknak kell lenniük, mert az igazságot és az isteni rendet csak ezek tudják megvalósítani. Számunkra az a fontos, hogy mielőtt Platónnal kezdünk el foglalkozni, tudatosítsuk, ezek a körülmények határozták meg a görög bölcsélet egyik legnagyobb egyéniségének a gondolkodását.

Platón 427-ben született Kr. előtt Athénban. Előkelő gazdag családból származik. Húsz éves volt, amikor Szókratésszel találkozott s ez a találkozás egy életre meghatározta gondolkodását. Félre tette irodalmi próbálkozásait és a filozófiának szentelte minden erejét. Nyolc évig volt Szókratész tanítványa, akinek halála, kivégeztetése annyira megrendítette, hogy nyomban odahagyta szülővárosát és útra kelt. Előbb Megarába ment, majd hosszabb utazásokat tett. Eljutott Egyiptomba, ahol az ottani vallást és bölcséletet tanulmányozta. Az egyiptomi vallás sokkal kidolgozottabbnak, átgondoltabbnak tűnt neki, mint pl. az Olümposz isteneiről alkotott kép. Talán messzebbre keletre is eljutott, s megismerkedett az indiai vallással és bölcsellettel is - bár ez nem bizonyítható. Egészen biztos azonban az, hogy hosszabb időt töltött a szicíliai és dél-itáliai görög gyarmatokon, ahol szoros kapcsolatba került a püthagoreusokkal, s tulajdonképpen itt formálódott végérvényesen gondolkodása. Egy bizonyos ideig a szirakúzi türanosz Dion udvarában is tartózkodott, akit szeretett volna a saját elképzeléseinek megnyerni, hogy elfogadja az ő, tehát Platón gondolkodását - ám ez nem sikerült. Később visszatér szülővárosába, majd Kr.e. 387-ben, 40 éves korában megnyitja athéni kertjében a saját iskoláját, amely a bölcsészettörténetbe *Platon Akadémiája* néven vonul be. Itt ingyen tanította a köréje gyűlt fiatalokat. Ezt csak rövid és eredménytelen szirakúzi utazásával szakította csak meg. 80 éves korában, munkaközben érte a halál.

Művei

Amíg Szókratész csak szóban tanított, egyetlen sor sem maradt fenn utána, vele szemben Platón sok művet is írt. Persze, ezeket az utókor több esetben néhol meg is változtatta, aminek megtisztítása a szövegkritika feladata. Több levél is származik tőle. Ennek ellenére gondolatainak zömét ő is élőszóban mondta el. Az írókról nem volt jó véleménnyel. Gyakran hangoztatta, hogy tanításának magját sosem bízna egy iratra, mert akkor azt nyomban a meg nem értés sorsára juttatná. Azt tartotta, hogy az igazi gondolat beszélgetés folyamán és annak eredményeként születik, ilyenkor *pattan a szikra* s lángnyelvként fellobogva, tűzbe hozza a lelket.

Még szerencse, hogy nem tartotta magát teljesen elveihez, mert tanítása - elveivel ellentétben - írásaiban maradt fenn. Műveiből, amelyeket vagy 50 éven át párbeszéd formájában írt, arra lehet következtetni, hogy a problémákat élete minden szakaszában egy kicsit máshogyan látta.

1. **Szókratész védelme** - leírja benne tanítómestere perét, ill. védelmét.
2. **Kriton** – témája a törvények tiszteletéről szól.
3. **Prótagórasz** - az erényről szól, s a szofisták nézetével polemizál.

Ezeket a dialógusokat Platón legrégebb munkáinak tartják.

4. **Gorgiasz** című munkájának is központi témája az erény. A kérdés szerinte az, vajon tanítható-e. A szofisták erkölcsét elítéli, s szerinte a retorika nem elégséges a tanításra. Az erkölcsi jó nincs feltételhez kötve, de metafizikailag alá van támasztva. Platón nézete szerint a politika, a költészet és a művészet alá van rendelve az erkölcsnek. A mű befejező részében kitekintést ad a lélek túlvilági sorsáról.
5. **Menon** - a megismerés lényegéről, mint emlékről, valamint a matematika jelentőségéről szól.
6. **Kratülosz** - A nyelvről ír benne.

Az utóbbi három dialógust Platón művei között határvonalnak tartják, melyeket valószínű itáliai tartózkodása alatt írt. A szerző ezekben még nem éri el alkotásának tetőfokát.

7. **Szümpozion** - vagy *vendégség*. Az *erosz* itt a filozófiai gondolkodás hajtó motorja, a szépre és a jóra való törekvés indítóoka. Itt található Alkibaidosz dicsőhimnusza Szókratészre, amely az *erosz* tökéletes megtestesítője.
8. **Faidon** - A halhatatlanságról szól, ami a lélek érzékfeletti természete, az ideák világába vezető fejlődés kezdete.
9. **Politeia** (Az alkotmány), Platón legterjedelmesebb és tartalmilag leggazdagabb munkája. E munkának életének egy jelentős szakaszát szentelte. Ebben az egyéntől jut el a közösségig, s Platón legtöbb gondolatát foglalja magában.
10. **Faidros** - nagyon fontos tudnivalókat tartalmaz az ideák tanáról, valamint Platón azon tanításáról, hogy az ideák *három részből tevődnek össze*.
11. **Theaitétész** - benne az ismeret lényegének noetikai elemzésével foglalkozik.
12. **Timaiosz** - Platón természetfilozófiáját tartalmazza, azt, hogyan keletkeztek a természeti jelenségek, az égitestektől kezdve az élőlényekig.
13. **Kritasz** - Befejezetlen munka. Benne az Atlantisz pusztulását írja le, amely Platón előtt kb. 10.000 évvel játszódott le.
14. **Politikosz** (Az államférfi) az öreg Platón politikai nézeteit tartalmazza.
15. **A törvények** - Platón utolsó nagy munkája, amelyet már nem is maga fejezett be, hanem halála után tanítványai.

Történelmi háttere

Minden emberre, így minden gondolkozóra is hatással van kora, amelyben él, vagy az, amely őt megelőzte. Ez az illető egyén gondolkodását, tevékenységét befolyásolhatja pozitív, vagy negatív irányban is. Ez történt Platón esetében is. Ő mindenekelőtt a **szofisták** hozzáállásán szerette volna magát túltenni, amit módfelett rossznak tartott. Dialógusaiban újra meg újra a szofisták jelennek meg, elmondhatja velük mondanivalójukat, de csak azért, hogy majd azt ott rögvest megcáfolja. Észre sem veszi, hogy ő maga is mennyire függ tőlük: azon kívül, hogy átveszi tőlük a dialektikát, hogy azt továbbfejlessze, még további két dologban is nagyon közel áll hozzájuk.

- nem fogadja el mértékadónak az érzéki megismerést, mert azt tartja, az érzékszervek sokszor nem az igazi valóságot tükrözik vissza,

- ő sem fogadja el az erényről vallott beidegződött felfogást, mert úgy tartja, hogy az a bevett erkölcshez, a szokásokhoz való vak ragaszkodás, s hiányzik belőle az ésszerű megindokolás.

Tehát az említettekben megegyezik a szofistákkal, ám sok más egyébben merőben különbözik tőlük. A szofisták pl. eldöntötték, hogy a gondolkodásnak és a tevékenységnek nincs általánosan elfogadott normája. Ennek Platón éppen az ellenkezőjét állítja, meg még azt is, hogy a filozofálás éppen ezen a ponton kezdődik. Bebizonyította, hogy ilyen mérce létezik, s azt is, hogyan jutunk el hozzá. Ez tulajdonképpen a filozófia célja, a többi csak *propedeutika*, előkészület.

Ebben Szókratész tanából indul ki, de azért a régebbi elméleteket is igénybe veszi. Persze, Platón sokkal messzebbre megy, mint tanítómestere ment: ő a „*tudom, hogy semmit sem tudok*”-ot tovább viszi, és azt mondja, hogy tevékenységünk mércéje az ideák világa kell, legyen.

Ahogy már említettük, Platón nemcsak a szofistáktól határolódik el, hanem rendezői álláspontját másokkal, pl. **Démokritosszal** szemben is. Ezt a világot - tőle ellenkezőleg - a világszellem alkotó erejének és az arról valló bizonyosságnak tartja. Hasonló az álláspontja a régi költőkkel szemben is, akik a világot tragikusan sötétnek tartották: Platón filozófiája a *világosság metafizikája*. Ez pedig az összes - máig létező - metafizika alapja.

Az ideák tana

a) Az érosz, mint a bölcselet indító oka

Az ideák világának megismerésére az jut el, akinek bölcseleti ösztöne van. Ezt az ösztönt Platón *érosznak* nevezi. Ennek a szónak, amelynek eredeti görög jelentése *szerelem*, ill. a szerelem istenének a neve, szellemi értelmet ad: nála az érosz az érzékből a szellemibe való átmenetet jelenti. Egy olyan halandó, amely a halhatatlanságig emelkedik, vagy legalábbis oda szeretne emelkedni. Az érosz legalacsonyabb foka egy gyönyörű test láttán érzett öröm. Minden, ami a széppel foglalkozik, erősíti ezt az ösztönt; mindenekelőtt a zene, amelyet a filozófiai gondolkodásra való előkészületnek tart. Ilyen a matematika is, amely megtanítja az embert elvonatkoztatnia magát az érzéki világtól és a lényegre koncentrálni.

Itt lehet megemlíteni azt is, hogy van egy *plátói szerelem*, amely férfi és nő között egy fizikai kapcsolat nélküli érzelmi viszony. Az egyik helyen Platón azt állítja, hogy rossz az olyan szerető, aki a léleknel a testet szereti jobban. Ezzel persze nem zárja ki a testi kapcsolatot. Sőt, még azt is hozzá kell tenni tájékoztatás végett, hogy e kapcsolatot Platón nem nő és férfi kapcsolatára értette, hanem az egyneműek szerelmére is, amelyről minden skrupulozítás nélkül beszél (ui. ez a szerelmi kapcsolat az ő idejében, Athénban igen elterjedt volt!).

b) a dialektika, mint bölcseleti módszer

A szépben való gyönyörködés ugyan egy előkészület, de az ideák megismerésének az eszköze, fogalmi kategória, vagy ahogyan ezt Platón nevezi, *dialektikai* gondolkodás. Hogy az ember a célját elérhesse, az éroszhoz az igazi módszert kell alkalmazni. A retorika a meggyőzés módszere, a dialektika pedig olyan művészet, amely megtanít mind a beszélgetésben, mind a gondolkodásban behatolni abba, ami a lényeg. A dialektikus gondolkodás egyrészt az egyeditől az általánoshoz vezet, a feltételestől a feltétel nélkülihez, másrészt minden részében leereszkedik az általánosból az egyedihez. Az egyes fogalmak megalkotásánál - magyarázza Platón a *Kratüloszhoz* c. munkájában - arra kell ügyelni, hogy a fogalomról ne hogy a pusztá szavakból akarjuk levonni a következtetést.

c) az ideák léte

„Képzeld el, hogy egy földalatti, barlanghoz hasonló lakásban vagy, amelynek egy nyílása van a világosság felé, mégpedig a barlang egész szélétében. Akik itt élnek, már gyermekkoruk óta lábuknál és fejüknél fogva meg vannak kötözve, vagyis mindig ugyanazon a helyen vannak, egyedül előre látnak, és fejüket nem tudják mozgatni. Mögöttük messze és magasan ég a tűz, amely között és a megkötözöttek között fönt keresztbe egy út van,

amely mentén egy falat kell elképzelni. Emellett a fal mellett emberek járnak, és mindenfelét hordanak. Emberekre, állatokra emlékeztető kőből és fából készült dolgokat is, amelyekről az egyes hordárok beszélnek, hogyan néznek ki, mások nem.

Különös képed lesz és különös foglyaid. Olyanok, mint mi - mondám, mert az ilyen emberek nem láthatnak magukból és társaikból mást, mint árnyékot, amelyet ama tűz fénye a barlang túlsó falára vet. De mi van a fal mentén hordott tárgyakkal? Nem ugyanannyit látnának belőlük? Ha erről együtt beszélhetnének, bizonyára úgy gondolnák, hogy azokkal a nevekkal, amelyekkel elnevezik a látottakat, az igazi dolgokat jelölik. Mi lenne akkor, ha az a börtön visszaverné az ellenoldalról a visszhangot is? Nem gondolod, hogy a hang eredőjének egyedül a falra vetítődött árnyékot tartanák? De figyelj, a megkötözöttek egyike éppen kiszabadult és arra kényszerítetik, hogy hirtelen felálljon és elfordítsa fejét, és a fel a fény felé nézzen. Mindjárt fájdalmat érezne szemében és képtelen lenne nézni azokra a tárgyakra, amelyek árnyékát látta. Mit mondana akkor, ha valaki azt mondaná néki, hogy csak csalóka árnyékokat látott azelőtt, most pedig már valóságot lát? Vagy ha arra kényszerítetne, hogy a fénybe nézzen, amitől a szemei fájnak? Vajon nem inkább a megszokotthoz, az ismerthez szaladna, amely számára érthetőbb, mint az, amit valójában lát?⁵ Platón így képzei el az embert, amit az *Alkotmány* c. munkájában a barlangról szóló példázatában ír le.

A mi megszokott életünk a börtön. Környezetünk csak árnyék, amelyek érzékszerveink révén látunk. A felfelé való nézést az ideák világába való behatolás jelenti. De mik ezek az ideák? "Az ideát ott tételezzük fel, ahol több dolgot ugyanazzal a névvel jelölünk". Az ideák - görög nevükön *eidos*, vagy *idea*-k, eredeti jelentésük *kép* - tehát formák, nemek, a lét általános vonásai. Azonban nemcsak valami általános fogalmak, amelyeket gondolkodásunk alkot függetlenül a különlegességektől, a dolgok általános jellemző vonásainak összegezésével. Az ideák általában valóságok, sőt, csak ők az igazi (metafizikai) valóság. Az egyes dolgok múlandók, ám az ideák örökérvényű őspéldatár.

A bölcséleti alapkérdés az, vajon mi a valóság, az egyedi példányok-e, vagy csak a mi képzeletünkben létező ideák? Platón számára ez utóbbi a realitás.

d) Az idea és a jelenség

Platón, ellentétben Szókratésszel, rendszerébe belevette a természetet is. Mivel Platón számára az igazi valóság az ideák világa, a természet vizsgálata részére másodlagos. A természettudomány, amely ezt vizsgálja, Platón szerint sosem szolgáltathat megbízható ismereteket, hanem csak hozzávetőleges eredményeket. Ilyen megszorítások és feltételezések mellett ismerteti Platón a *Timaios*-ban a természetet.

A természetet vizsgálván Platón alapkérdése a következő: *hogyan keletkezik az árnyékvilág, ez a világ, amelyet mi látunk?* A természeti jelenségek valószínű az ideák világának a képei. Hogyan lehetséges az, hogy az ideák, amelyek kívül e világon léteznek, a szellemi szférában, megjelennek - bár nem tökéletesen - ebben a világban is?

5 Störig,i.m.120-121.l.

Az ideákon kívül valami másnak is kell lennie, valami anyagnak, amiben visszatükröződnek. A Timaiosban ezt a mászt írja le, bizonyára Démokritoszra kapcsolódva, és erről, mint *(üres) térről* beszél. Lehet, hogy ezt Platón Arisztotelészhez hasonlóan *anyagnak* nevezte.

Antropológia és etika

a) A lélek és a halhatatlanság

Platón szerint az emberi lélek három részből áll: *gondolkodásból, akaratból és vágyból*. A gondolkodás centruma a fejben van, az érzék a mellkasban a vágy pedig az ágyékban. A lélek egyedül halhatatlan része az ész, vagy gondolkodás, amely a testbe lépve egyesül a többi résszel.

A halhatatlan léleknek nincs kezdete sem vége, lényegét illetően a világ lelkéhez hasonlatos. Minden mi ismeretünk arra való emlékezés, amit a lélek érzékel volt mielőtt még a testbe költözött volna.

b) Az erény

Az ideák világában legmagasabban a legfőbb jó ideája van. Ez az ideák ideája. Mindenek fölött van, mint legfelsőbb cél, a világ alapvető célja. Platón etikája a legfőbb jó összekapcsolása azzal a feltevessel, hogy az ember az ideák világában lelke halhatatlanságával vesz részt. Az ember célja ezért a legfőbb jó elnyerése azon felfogásban, hogy az ideák világában az ember éppen lelke halhatatlanságával vesz részt. A test és az érzékszervek bilincsek, amelyek ebben az embert akadályozzák: *szóma-széma* = a test (a lélek) sírja. Az erény az az állapot, amikor a lélek közelít ehhez a célhoz.

Az erény – mint ahogy Szókratésznél is- csak akkor igazi, ha az a tudásra épül. Az erényt ezért meg is lehet tanítani. Az erény elemzésében Platón messzebb megy, mint tanítómestere Szókratész: ő azt négy alapigazságból vezeti le. Ezek a *bölcsesség, erély, józanság és igazságosság*. Az első három a lélek három összetevőjével egyenlő: a bölcsesség az ész erénye, az erély az akarat erénye. A harmadik, amit józanságnak nevezünk el, görögül *szófroszünénak* neveztetik. Ez egyensúlyt, az aszkézis és az élvezetek közötti középutat, a szigorúság és a benevolencia közti középutat jelenti. A külső megnyilvánulásban annyit jelent, hogy a fellépésben a nemes tisztesség követendő, amely távol van mind a hiszékenységtől, mind a megvető hűvösségtől. Az igazságosságban az összes erény befoglaltatik.

Az állam

Az idézet, amellyel Platón tárgyalását kezdtük el, mintha arra engedne következtetni, hogy Platón olyan embert volt, aki nagyon szeretett volna politikával foglalkozni, de akinek ez nem engedtetett meg. Persze, ez így nem igaz. Platónt annak ellenére, hogy megcsömörlött az igazságtalanságtól, egész életében mégis leginkább az állam foglalkoztatta. Mégpedig két formában is újra meg újra visszatér az állam tárgyalásához: az egyik formában a meglévő állapotokat kritizálja, a másikban az ideális államról beszél.

a) Az eddigi alkotmányok kritikája

Annyiféle alkotmány van, ahány ember, mert az alkotmány az embereke jellegéből ered. Platón a különböző ember és államformákat vizsgálja.

- Az *oligarchia* olyan alkotmány, amely a vagyon értékelésén alapszik. Az oligarchiának három nagy hiányossága van:
- ha valaki a kormányost vagyon szerint akarná kiválasztani, akkor a szegények sosem lehetnének kormányosok - még akkor sem, ha azok jobban értenek a kormányzáshoz.
- az ilyen állam sosem egy, mert azt egyrészt a gazdagok, másrészt a szegények alkotják.
- lehetséges a vagyon elherdálása, de az államban való tartózkodás továbbra is lehetséges, mégpedig úgy, mint nincstelen szegény.

Abban az államban, ahol szegények vannak, már bűnözők is vannak: tolvajok, zseb-metszők, rablók, tehát olyan rendet kell alkotni, ahol ez nincs. Az, amit az emberek szeretnek, óhajtanak, tisztelnek, az érdeklődésük középpontjába kerül. Ami nem érdekli őket, arról megfeledkeznek. Az emberek ahelyett, hogy bölcsességre, igazságra törekednének, saját boldogulásukra, meggazdagodásukra, jólétbe hozásukra gondolnak. A léha ember és a koldus ember vágyaiból egy olyan embertípus születik, amelyik olyan messze van a kiegyensúlyozott erkölcsi ideához, hogy talán el sem tudjuk képzelni.

Az osztályharcból, amely az oligarchia között uralkodik, demokrácia jöhet létre. *“Nézetem szerint a demokrácia akkor jön létre, amikor a szegények győzedelmeskednek, és az ellentáborból némelyek kivégeztetnek, mások elűzetnek, a maradék pedig egyenlő részt kap az állam irányításában”*. A demokrácia jelszava az egyenlőség. Ez egy olyan rendszer, ahol az emberek mindenekelőtt szabadok, ami azt jelenti, hogy tulajdonképpen azt tesznek, amit akarnak, amit kedvük tart: aki nem akar részt venni az ilyen ország irányításában, az ebben nem vesz részt, aki nem akar a többivel harcolni, az nem fog harcolni, aki nem akarja betartani a többiek által megállapított békét, az azt nem fogja betartani. Egyszóval, ez egy kényelmes rendszer.

De hogyan lehet az ilyen államot megszervezni, rendben tartani? Nem kap-e lábra az önkény, a közösség általános széthullása? Hogyan lehet pl. a fiatalságot nevelni, ha mindenki egyformán szabad? A tanító ilyen esetben beszélhet a fiataloknak, udvarolhat nekik, dicsérheti, vagy dorgálhatja őket - azok meg figyelembe sem veszik! Ha mindenki egyenlő, akkor a fiatal és felnőtt, vagy éppen a koros is egyenlő, mind egyformán beszélhet, nyilváníthat véleményt. A fiatal ugyanúgy beszélhet az időssel, mint az vele, megszűnik az illem, a tisztelet, a szégyent butaságnak tartják. A demokráciát az **önkényuralom** (türánia) követi, mert az előbbinek ez a logikus következménye - ez remélem mindenkinek világos.

De hogyan megy végbe ez a folyamat? Az, amit az oligarchia a *legfőbb jó* címén maga elé tűzött ki, az rendszerint a gazdagság volt. Azonban a telhetetlenség, a javak telhetetlen felhalmozása utáni vágy, valamint mindannak az elhanyagolása, ami miatt a demokrácia létrejött, a vesztébe sodorja ezt a rendszert. Ui. ott, ahol valami nagyon kieleződik, ott rendszerint minden az ellenkezőjére fordul. Így van ez az évszakokkal is, a növények világában is, a test táplálásánál is, meg az állam esetében is! A demokrácia, a szabadság is a rabszolgaságba torkollik! Mindez rendszerint a nép vezéralakján át történik. A nép kiválasztja a tömegek által elismert vezéralakot, aki - élvezvén az emberek támogatását - kezébe veszi a hatalmat, nem riad vissza semmitől. Hogy megőrizze polgártársai nyugalomát és boldogságát, még azon vérenek ontásától sem riad vissza: bebörtönöz, kivégeztet, halálba és száműzetésbe hajt, miközben sokat ígérően kilátásba helyezi az adósság elengedését és a föld szétosztását. Az ilyen ember törvénytelenül vagy ellenségei keze által esik el, vagy tirannussá válik. Vagyis: már Platón látta, mi lesz majd az újkorban, a mi korunkban....

b) az ideális állam

Minden emberben megvan az óhaj, hogy ésszerűen és igazságosan rendezze el, szervezze meg az életét, hogy érvényre jusson az ésszerűség és az igazságosság. Hasonló az ország, az állam tendenciája is: meg kell szerveznie a polgárok táplálását, a haszon forrását, a védelmet (Platón *örökről* beszél) és az irányítást. Ezt Platón szerint három réteg (osztály) teremti meg: *az iparosok, az örök* (így nevezi a katonákat) *és az uralkodók*. Az igazság itt is abban mutatkozik meg, hogy ezek aránya is ésszerű elosztásban lesz. Ahogyan az ember esetében is szükségeltetik, az államnál is kell, hogy a józanész uralkodjon, amit az uralkodó személye biztosít. A kérdés így az: hogyan található meg az ilyen egyén? Erre Platón így válaszolt: kiválasztással.

De hogyan? Szerinte az kell, hogy az állam minden gyermek számára egyenlő tanulási feltételeket biztosítson, ill. minden gyermek kapcsolódjon bele a neveltetési folyamatba. Tanulnának minden diszciplínát (gimnasztikát, matematikát, zenét, művészetet stb.). Húsz éves korukban azok, akik nem felelnek meg minden követelménynek az igen igényes vizsgán (mert ilyenek bizonyára sokan lesznek!), már kiesnek azok közül, akik a jövő esetleges vezető embereinek a sorát képezik. A megmaradtak további tíz éves oktatásban vesznek részt, majd újra egy vizsga következik. Akik még most is

benmaradtak, további, most már nagyon igényes filozófiai oktatásban vesznek részt. A most már 35 éves emberek ugyan minden elméletit tudnak, s további 15 évet immár a gyakorlati ismeretek elsajátításának szentelnék. Végül az így kiképzett 50 éves emberek betölthetnék a legmagasabb tisztségeket, mégpedig automatikusan, anélkül, hogy választásokat kellene tartani. Hiszen a legjobb immáron ismertek! Ezek filozófikus királyokká, vagy királyi filozófusokká lesznek. Ezekről álmodik Platón, akik megtestesítik magukban a hatalmat és a bölcsességet is.

Talán Szókratészhez fűződött kapcsolata miatt az arisztokratikus államforma felé hajlik. Platón alkotmánya a szó legszorosabb értelmében arisztokratikus: a legjobbak uralma. Egyúttal azonban tökéletes demokrácia is, mert itt nem létezik öröklött előny, mindenki egyforma eséllyel indul.

Persze, képzeljük csak el, hogy az ilyen államot létre lehetett hozni. A vezető réteg emberei bizonyára kiváló tulajdonságokkal rendelkeznek, de érzelmeik, kísértéseik ugyanolyanok, mint minden ember esetében. Így az ideális állam is veszélybe kerül, méghozzá belülről! Ezt elkerülendő, az alábbi megszorításokat kell érvényre juttatni: senkinek sem lehet személyes vagyona, csak a legszükségesebbet birtokolhatja. Továbbá: senkinek sem lehet olyan háza, vagy gazdasági épülete, ahová be nem mehet akárki, aki be akar menni. Az életszükségletekből annyit kapjanak, amennyire szükségük van. Ezt kapják meg a többi polgártól azért a szolgálatért, ami érdekükbe tettek. Ami az aranyat és ezüstöt illeti: azt kell nekik mondani, hogy lelkükben mindig van sok arany és ezüst, amit az istenektől kaptak, így már emberi aranyra és ezüstre nincs szükségük. Nem is illene az isteni javakat az emberiekkel összekeverni! Így megőriznék magukat a sok kísértéstől.

Az „örök“ esetében a közös vagyon a feleségekre is kiterjedne. Nekik nem lenne külön feleségük: az asszonyok közösek lennének, mindegyik asszony nem csak egy férfit szeretne, így a gyermekek is közösek lennének, az apák nem tudnák, melyik az ő gyermekük, a gyermekek sem, melyik az ő apjuk. A feleségek kiválasztása azt az elvet követné, hogy a legkiválóbb férfiak a legkiválóbb nőkkel lennének legtöbbször, vagy legalábbis a kevésbé kiváló nőkkel kevesebbet. Hogy az állam megtartsa színvonalát, az kiváló szülőktől származó gyermekek megfelelő nevelésben részesülnének, a többiek nem.

A termelők tömegei megtartanék személyi tulajdonukat, így családjukat is, de ezeket mindennemű köztisztviselésből kizárnák.

Megjegyzendő, hogy a „Törvények“ c. munkájában, amelyet Platón már idős korában írt, az államról szóló több tanát mérsékelte, s elmélete immáron sokkal közelebb van a gyakorlati élethez. Itt már az olyan alkotmányt szorgalmazza, amely több különböző rendszer elemeiből tevődik össze.

Platón értékelése és kritikája

a) Platón állama

Ellene azt szokták felhozni, hogy utópia, van benne sok érdekes, de megvalósíthatatlan. Már Platón tanítványa, Arisztotelész is így vélekedett róla. Arra szoktak rámutatni, hogy Platón teljesen megfélemedezett az ember birtok-ösztönéről mind az anyagi, mind az érzelmi szférában! Ha az asszonyoktól elvonnák gyermekeiket, akkor azokban kihalna az anyai ösztön, ami a család felbomlásához vezetne, ami tulajdonképpen az állam alapjait ingatná meg.

Platón védelmezői azzal érvelnek, hogy a fent említett érvek ugyan igazak, de rámutatnak arra, hogy Platón ezt az állapotot csak egy nagyon vékony rétegre gondolta alkalmazni, és hogy a többség normális életet élne Platón szerint is. Arra is hivatkoznak, hogy a sarkított nézeteket az idős Platón már maga megváltoztatta, élet vette. Arra is rámutatnak, hogy Platón ideáljai a történelem folyamán újra és újra megvalósítottak (pl. a nemzeti szocializmus, illetve a kommunizmus alatt).

Platón ellen azt is felhozzák, hogy nem vette figyelembe a politika és a gazdaság elszakíthatatlanságának a szükségességét. Platón államában az uralkodók ugyan kezükben tartanák a politikai hatalmat, de gazdasági hatalmon kívül. A történelem viszont azt bizonyítja, hogy a hatalom hosszútávon mindig a gazdasági események függvénye.

b) Platón helye a görög szellemiség történelmi tükrében

Platón műve a görög filozófia csúcsa. Minden előtte lévő benne összpontosul. Szókratész és a szofisták eredményein kívül felhasználja a régebbi természetfilozófiai eredményeket is. Mindenekelőtt egyesült Platón művében az eddigi tradicionális görög racionalista filozófia a lélekvándorlásba vetett hittel, a megtisztulás és a megváltás hitével, ami már az orfizmusban és a püthagorizmusban is megjelent.

Platón etikai alapgondolata a következő: "Mit érne az embernek, ha az egész világot is megnyerné, de az ő lelkében kárt vallana?"

c) Platón hatása

Filozófiai hatása beláthatatlan. Már mindjárt az új platonizmusban, a késői antika gondolkodásában megújult. A középkorban a keresztyén teológia és a teológiai gondolkodás legerősebb szövetségese. Igazi reneszánszát azután az újkor elején élte meg, de a jelenkor gondolkodása is Platón felé irányul!

Platón nagysága mindenekelőtt pszichológiai meglátásai átható erejében van, valamint szelleme univerzalizmusában, meg szilárd emberi magatartásában.

Arisztotelész így látja: „Ha nem is egyedül, de a halandók közül először ő mutatott rá életével és tanítói szavával arra, hogy az ember igazságos és boldog csak együtt lehet. Most, amikor már a halál elhallgattatta, erre már minket senki sem figyelmeztet“.

Goethe így ír róla: „Platón a világhoz fenséges lélekként viszonyul, amelynek egy időre úgy tetszett, hogy benne lakozzék... A mélységbe főleg azért hatol, hogy azt létével kitöltse, mintsem hogy azt vizsgálja. A magasságokhoz az a vágy viszi, hogy megint részt vesz saját eredetében. Minden, amit mond, a jó, az igazság, és a szépség örök egységére vonatkozik, és az azután való vágyat minden kebelben fel akarja gerjeszteni“.

Persze, az ilyen Platón az idealizált, az Olympuszon ülő Platón. Platón igazi arca ennél sokkal komolyabb és komorabb.

Kérdések:

1. Élete és művei.
2. Az ideák tana.
3. Antropológiája és etikája.
4. Az állam.
5. Platón értékelése és kritikája.

VI/4. Arisztotelész

Élete

Platón leghíresebb tanítványa, majd hatalmas ellenfele orvosi családból származott. Kr. 384-ben született a trákiai *Sztageirában* (mai Észak-Görögország). Fiatalon került Athénba és húsz éven át Platón Akadémiájába járt. Már kezdettől fogva - amint az két géniusz elme találkozásánál teljesen természetes - elég jelentős elvi különbségek voltak az akkor már a hatvanon túl lévő Platón és a nálánál több mint 40 évvel fiatalabb Arisztotelész között.

Platón halála után egy ideig Kis-Ázsiában élt egyik diáktársa udvarában, aki itt diktátor lett, majd később macedóniai Fülöp, az ottani uralkodó, aki Görögország erőszakos egyesítésén szorgoskodott, hívta meg őt udvarába, hogy vállalná Sándor fia (a későbbi Nagy Sándor) nevelését.

Amikor meghalt Fülöp és Nagy Sándor vette át az ország irányítását, Arisztotelész visszatért Athénba és itt egy önálló iskolát nyitott, amit *Lükeion*-nak latinosa *lyceumnak*) nevezett el. Hatalmas kutató és tanítói munkába kezdett. Saját vagyonán kívül rendelkezésére állott még Nagy Sándor anyagi támogatása is. Hatalmas könyvtárat alapított, meg egy óriási **természettudományi gyűjteményt**, amelyben megtalálható volt az akkori ismert világ **növény- és állatvilága**. Úgy beszéltek, hogy Nagy Sándor megparancsolta minden vadászának, halászának és kertészének, hogy Arisztotelész gyűjteményébe küldjenek minden állat- és növényfajból. Tudományos kutatását kiegészítendő, Arisztotelész beszerezte az **összes akkor** ismert **alkotmányt**, mégpedig 158-at.

Miután már 12 éven át vezette iskoláját, egyszeriben politikai vádaskodás célpontja lett. Athénban a macedóniaiakat nem nagyon szerették, mert a macedóniai Nagy Sándor Athén önállóságára tört, Arisztotelészt pedig Nagy Sándor barátjának tartották. Ez az ellenszenv teljes erejével Nagy Sándor halála után robbant ki. Arisztotelészt, is mint előtte Szókratészt *istentagadással* vádolták. A halálos ítélet elől úgy tért ki, hogy egyszerűen elfutott Athénból, mondván, hogy az Athéniaknak nem ad még egy lehetőséget, hogy *a filozófia ellen véthessenek*. A rákövetkező évben, 322-ben száműzetésben halt meg. Vagyis nem új dolog, hogy az állam legjobb fiait száműzi.

Életműve

Az ókorban még **több száz arisztotelészi művet** tartottak számon.

Tanítói munkájában volt egy eredetinek mondható hozzáállási módszere: megkülönböztette a művelt és a műveletlen hallgatókat, nem egyformán adott elő mindenkinek. Előadott *haladóknak* mondható, immáron szolid ismeretekkel rendelkező hallgatóinak, de a *plebs contribuensis*-nek, az egyszerű athéni polgároknak is.

Ez a hozzáállása nemcsak előadásaiban nyilvánul meg, hanem írásaiban is: vannak (pontosabban voltak) írásai, amelyek mindenki számára olvashatók és megérthetőek, meg olyan is, amelyeket csak a hozzáértők, mondanánk ma *szakemberek* számára szereztek. Sajnos, a mindenkinek szánt írásaiból, amelyek - a kor szokását követendő - Platón dialógusai mintájára írathattak, nem maradt fenn egy sem! Csak a második kategóriába sorolható írásaik maradtak fenn, azoknak is csak egy része. Viszont e maradvány is ékesen demonstrálja széles érdeklődési körét.

Talán e széles érdeklődési körnek tudható be az a tény, hogy e művek rendszerezése nem elsőrangú s messze a szerző tudása után kullog. Persze, ez a mai képlet a tradálás számlájára is írható, arra, ahogyan ezeket a műveket évszázadokon, évezredekken át másolgatták, megtoldották, vagy elvettek belőlük. A szakemberek óriási munkájába került, amíg a megmaradt és Arisztotelésznek tulajdonított művek közül úgy-ahogy kiválogatták azokat, amelyeket valószínű Arisztotelész írt. Ui. az ó- és még a középkorban is a plágiumnak azon formája dívott, amikor nem más tollával dicsekedtek, hanem saját tollal akartak másokat felékesíteni. Vagyis, nem mások gondolatait akarták maguknak tulajdonítani, hanem a maguk gondolatait másoknak, rendszerint és kizárólagosan híres, neves embereknek - amilyen pl. Arisztotelész is volt. Jó példa erre a Prédikátor Könyve, amely a bevezető szerint *Dávid fiának, Salamonnak a szavait* tartalmazza, holott tudjuk, az Ószövetség legkésőbbi részei közé tartozik, s erősen érezhető rajta a görög pesszimiztikus filozófia hatása, de a zsidóságban hagyománya volt annak, hogy minden bölcsességet Salamon királynak tulajdonítsanak.

Arisztotelész műveit 6 nagyobb csoportba sorolták, ezek:

1. **logikai iratai** - ezek közé sorolják a *Kategóriákat*, a *két Analitikát* (a megállapításokról és az érvekről szóló tan), a *Topikát* (Arisztotelész dialektikája). Ezeket a műveket már az ókorban is **Organon** (vagyis eszköz, ti. a helyes bölcséleti gondolkodás *eszköze*) címszó alatt csoportosították
2. **Természettudományi munkái:** ezek a *Fizika* (8 könyv), *a mennyről*, *A keletkezésről és elmúlásról*, *Meteorológia*. Az élő teremtményekről több munkájában foglalkozik, ezek: *A lélekről*, *Az élőlények vizsgálatáról*, *Az élőlények részéről*, *Az élőlények járásáról*, *Az élőlények keletkezéséről*.
3. **Metafizikai munkái:** ilyen cím alatt gyűjtötte össze az antik szerkesztő azok a műveit, amelyek a dolgok általános okaival foglalkoztak. Arisztotelész munkáinak gyűjteményében a műveket sorrendben a harmadik csoportba osztották, vagyis az Organon és a Fizika után helyezték el, tehát görögül *meta ta fizika*. Az eredetileg ebből az elrendezésből fakadó elnevezés az antik filozófiában *terminus technicus*, szakkifejezés lett, amely a későbbiekben az olyan bölcséleti munkákat jelezte, amelyek a természetben, a *fűzisen* túli dolgokkal foglalkoznak. Ettől az időtől kezdve a *metafizika* olyan filozófiai diszciplínát jelent, amely nem magukat az egyes dolgokat, hanem azok *létét, létezését, mint olyant* vizsgálja.

4. **Etikai iratai.** Ez 10 könyvet, az ún. *Nikomachoszi etikát* tartalmazza. Nikomachosz Arisztotelész fia volt, aki apja halála után gyűjtötte össze ezeket az iratokat, ezért nevezik a munkákat *Nikomachoszi etikának*.
5. **Politikai iratai.** 8 politikai, államszervezeti könyvet tartalmaznak.
6. **Irodalmi és retorikai** vonatkozású munkái. Három könyvet írt a retorikáról, egyet a költészetéről.

Diametrális különbség van Arisztotelész józan, rideg adatgyűjtése, szikár megállapításai, az ismeretek egyszerű regisztrálása, amely a legegyszerűbb logikai következtetésen alapszik és Platón fellegekbe csapó következtetései között, amelyek főleg a szépséget és az ideát vizsgálják. Hasonló eredményre jutunk akkor is, ha e két géniusz életművét vizsgáljuk: Arisztotelész mindenekelőtt a mai értelemben vett *tudós*, aki ismereteit a tapasztalatra, azok eredményeire alapozza. Kutatásai rendkívül széleskörűek, érdeklődése óriási területeket jár be, nyugodtan állíthatjuk, hogy magába foglalja kora művelt embere érdeklődésének összes területét. Az ismeretek összegezésénél, a tudományos eredmények, tények értékelésénél azonban ő is a tudás koronáját a filozófiai, bölcséleti megismerésben látja, amely a tényeket azok princípiuma szerint osztályozza. H.J.Störig azt mondja róla, hogy *életműve a világ szellemi meghódítása, amely az emberiség történelme szempontjából semmivel sem bír kisebb jelentőséggel, mint tanítványának, Nagy Sándornak hódító hadjárata.*⁶

Logikája

Arisztotelész logikáját a szó tulajdonképpeni jelentésére alapozta. Maga a *logika kifejezés* is a *szóból*, a *logoszból* vezetettik le. Igaz, maga Arisztotelész még nem tudja, hogy ezt majd *logikának* fogja az utókor nevezni. Arisztotelész ezt a hozzáállást még *analitikának* hívja. A logika tulajdonképpen a helyes gondolkodás módja, vagyis a gondolkodás módját és formáját határozza meg. Vigyázzunk, nem a gondolkodás tartalmával, hanem csak annak módszerével foglalkozik! Nem azt tanítja, mit kell gondolnunk, hanem azt hogyan kell gondolkodni, hogy helyes eredményhez jussunk. Ez az, ami a logikát, mint *formális* diszciplínát megkülönbözteti a *reális* diszciplínáktól. A pszichológiától, amely ugyancsak az emberi gondolkodással foglalkozik. abban különbözik, hogy nem azt tanítja, hogyan megy végbe a gondolkodás folyamata, hanem azt *hogyan kellene végbemennie*, hogy tudományos megismerésre jussunk. A logika a filozófia legabsztraktabb, következősebb a legnehezebb szakterületeihez tartozik.

⁶ Störig, i.m. 130.l.

Legfontosabb elemei:

a) A fogalom

Gondolkodásunk fogalmak kategóriáiban történik. Gondolkodásunk csak akkor lehet helyes, ha a helyes fogalmakkal operál. A kérdés így ez lesz: hogyan jutunk azokhoz a fogalmakhoz, amelyek felhasználhatók a tudományos gondolkodás céljaira? Arisztotelész szerint ezt definíció segítségével lehet meghatározni.

Minden definíciónak van két része: először is meg kell határozni, hogy az illető szóban forgó tárgy *milyen osztályba* tartozik. Az osztályba való besorolás úgy történik, hogy a besorolt tárgy általános jellemzői megegyeznek az osztályt képező dolgok általános jellemzőivel. Egy példa: *Mi az ember?* A válasz: *Az ember élőlény.* Azonban rögvest le kell szögezni azt is, mivel különbözik az ember az élőlények osztályának többi résztvevőjétől: *az ember gondolkodó élőlény* (vagy mondjuk *beszélni tudó, munkaeszközöket használó, ill. máshogyan megkülönböztetett élőlény*). A definíció tehát tartalmazza a *megkülönböztető, elválasztó, de az egyesítő vonásokat is.*

Vannak magasabb és alacsonyabb, vagy speciálisabb és kevésbé speciális általánosító fogalmak. Az *élőlény* pl. általánosabb, mint pl. az ember, kutya stb., mert rajtuk kívül - természetesen - más élőlények is léteznek. Ha egy általános fogalomból indulunk ki, a specifikus jellegzetességek hozzá vételével szűkebb fogalmak osztályába ereszkedhetünk le, majd további specizálódással olyan fogalmak körébe, amelyeket már tovább osztani nem lehet. pl.: *élőlény - emlős - kutya - tacska - barna hosszúsőrű tacska* - „ez a bizonyos” *barna hosszúsőrű tacska*. Arisztotelész logikájában főleg arra helyezi a hangsúlyt, hogy abban a folyamatban, amelyet az általánostól az egyediig, ill. az egyeditől az általánosig vezetünk le, meglegyen, mégpedig a helyes sorrendben az egyes lépcsőfokok láncolata. Hogy feltüntessük mindet - mégpedig a helyes sorrendben.

b) A kategóriák

E kifejezés Arisztotelész vezette be. Vesz taláalomra egy fogalmat, majd vizsgálja, vajon nem lehet-e levezetni valamely fogalmi láncolatból. Ezt vizsgálván, a fogalmat tízes nagyságrendű csoportjait fedezi fel, amelyekről megállapítja, hogy nem taroznak semmilyen csoportfogalom családjába, hogy eredeti, önálló fogalmak. Ezek a kategóriák egy olyan szempontot jelentenek, amelyből vizsgálhatók a dolgok.

Arisztotelész 10 kategóriát különböztet meg, amelyek a következők:

1. **substantia** (lényeg)
2. **kvantitás** (mennyiség)
3. **kvalitás** (minőség)
4. **relátio** (viszony)
5. **hol?**
6. **mikor?**

7. **helyzet**
8. **birtokolni**
9. **tenni**
10. **elszenvedni**

Későbbi irataiban némely kategóriákat nem vesz figyelembe, s eredetileg sem minden kategória volt egyenlő értékű. A legfontosabb Arisztotelész számára az első négy kategória volt, azok között is a substantia. Ezek értékén - természetesen - lehet vitatkozni.

c) **Az ítélet**

A fogalmakból gondolatokat, vagy véleményt alkotunk. Minden ítéletben legalább két fogalom van. Szubjektumnak azt a fogalmat nevezzük, amelyről valamit megállapítottunk. Predikátumnak azt a megállapítást nevezzük, amelyet a szubjektumról formáltunk. (Mindez sokkal érthetőbb a görög nyelv kategóriái között - mert hiszen eredetileg arra applikáltatott!).

Arisztotelész az ítéleteket megpróbálja csoportosítani: megkülönbözteti a pozitív és a negatív ítéletet (pl. „*ez a rózsza piros*“, ill. „*ez a rózsza nem piros*“). Továbbá, az általános ítéletet (pl. „*minden rózsza hervad*“) a részleges ítélettől („*némely rózsza nem illatos*“), meg kizárólagos, vagy egyedi ítélettől („*ez a rózsza sárga*“). Végül, külön választja ténymegállapító ítéletet („*Ez a rózsza kinyílott*“) attól, amely egy szükségszerűséget konstatál („*ennek a rózsának ma ki kell nyílnia*“), és attól, amely egy lehetőséget kínál („*ez a rózsza talán ma kinyílik*“).

d) **A következtetés**

Az ítéletekből következtetéseket alkotunk. A következtetésről alkotott tan Arisztotelész logikájának a lényege. A gondolkodás Arisztotelész szerint következtetésekben valósul meg. A következtetés „*olyan beszéd, amelyben bizonyos feltételezések nyomán valami új lesz*“ - állapítja meg Arisztotelész az I. Analitikájában. Ez egy más ítéletekből való új ítélet levezetése. Áll ez mindig két feltételből (premisszából) és az ezekből levont következtetésből (konklúzió).

A következtetésről szóló tan középpontjában az ún. **szillogizmus** (*syllogismus*) áll. Ez három részből tevődik össze, úgymint:

- az általános fő tételből („*Minden ember halandó*“)
- egy altételből, vagy egyedi megállapításból („*Szókratész ember*“)

Ezek a premissák, amelyekre a következtetés, vagy konklúzió épül, amely a mi esetünkben ez: „*Szókratész tehát halandó!*“. A premissákat egyszerűen „a“ és „b“ betűkkel szoktuk jelölni a konklúziót pedig „c“-vel. Persze, Arisztotelész szillogizmusának is vannak hibái: az egyiknek azt szokták felhozni, hogy hiszen az első premissában már benne van a konklúzió is, mert ha nem úgy lenne, nem állapítanánk meg azt, hogy *Minden ember halandó!* Nos, valami igazság ebben is van, de a következtetést azért hozzuk, mert valamit meg akarunk állapítani...

e) A bizonyítás

A következtetés bizonyítással párosul. A bizonyítás egy más véleményekből logikai úton levont ítéletek nyomán megalkotott következtetés. Persze, az, amiből egy állítást akarunk bizonyítani, magának is bizonyítottnak kell lennie. A bizonyítás mindig a feltételezett állításon alapszik. A bizonyító folyamat során azután elérkezünk egy olyan ponthoz, olyan állításhoz, amelyet már eleve nem kell bizonyítani, mert annyira nyilvánvaló. Arisztotelész szerint elménk képes ilyen vélemény közvetlen megállapítására. E megállapítás legfőbb eszköze az ellentmondás alapelve: „Az, ami van, nem lehet, hogy ugyanakkor ne legyen!“. Arisztotelész ezt így fogalmazza meg: „*Nem lehet, hogy ugyanaz, ugyanahhoz, ugyanabban az értelemben hozzá is tartozzon meg ne is!*“ Ez Arisztotelész bizonyítási princípiumai közül az első axióma. A többi három a bölcsélet történelme folyamán fogalmazódott meg, s tulajdonképpen: az identitás alap gondolatára ($A=A$), [*a lét és a nemlét között nincs harmadik lehetőség*], és az elégséges ok princípiumára épülnek.

f) Az indukció

Arisztotelész természettudományokkal is foglalkozott s tudatában volt annak, hogy az általánosból az egyedire való következtetésnél sosem elég **csak** az ilyen bizonyítékokra támaszkodni. A gyakorlatban éppen az ellenkező utat járjuk: az egyedi vizsgálata révén próbálunk valami általánosot megállapítani. Ezért folyamodik Arisztotelész az **indukcióhoz**.

Az indukció olyan folyamat, amelynek során a megállapítást elméletileg nem az általánosabb megállapításból vonatkoztatjuk le (ez lenne a dedukció), hanem azzal bizonyítjuk, hogy érvényességét a lehető legtöbb hozzá hasonló egyedben bizonyítjuk. Pl. az a megállapítás, hogy *a fémek nehezebbek, mint a víz*, azzal bizonyítható, hogy bebizonyítjuk, az egyes fémek, mint pl. a vas, az arany, az ezüst stb. nehezebbek a víznél. Persze, teljes bizonyosságot így sem kapunk, mert ha az összes fémet megvizsgálánk, talán találnánk olyat, amelyre a megállapítás nem vonatkozik. Végül ez így is lett - és pontosan a fémek esetében! Az, hogy a fémek nehezebbek a víznél, csak addig volt érvényes, amíg a *káliumban* fel nem fedezték azt a fémet, amely a víznél könnyebb.

Arisztotelész tudta, hogy az indukcióval csak egy valószínű megállapításig jutunk el, azt mégis a tudományos megismerés szempontjából nélkülözhetetlen módszernek tartotta. Persze, Arisztotelész azt is tudta, hogy a megfigyelésben lehetetlenség felfogni az összes lehetséges variációt és az állítást induktív módon tökéletesen bizonyítani. Éppen ezért keresi, mi módon lehet növelni az induktív megismerés bizonyosságát. Ezt abban lelte meg, hogy az egyes megállapításainál megemlíti, előtte már hány tudás tartotta ezt a megállapítást helyesnek és igaznak. De ennek az argumentációnak is van határa, mert ugyan egy állítást számos tudós igaznak tarthat, de mégis, mindnyájan tévedhetnek is! Ilyen volt pl. a fémek és a víz nehézségének említett esete is. Megállapításként még az elmondottakhoz hozzá tehetjük, hogy Arisztotelész az indukciós argumentációnak ezt a határát újra meg újra átlépte.

Meg kell még jegyezni, hogy az indukciós módszernek az természettudományokban csak akkor van értelme, ha bízunk a tapasztalatban, az érzékszervi megismerésben. Arisztotelész - Platóntól eltérően - ilyen tudós volt. Az érzékszervek tapasztalatának a helyességét mindig védelmébe vette. Azt is állította, hogy az érzékszervek sosem tévesztenek meg, a tévedés csak azok tapasztalatának hibás szellemi értékeléséből fakad. Ezért helyez olyan nagy hangsúlyt a logikára.

A természetről szóló elmélete

a) A fizika

Természettudományi kutatásaiban Arisztotelész inkább elmélettel, mint gyakorlattal foglalkozik. Általános fogalmakkal operál, mint pl. *a tér, idő, anyag, ok, mozgás*. Foglalkozik a világgal, de talán legtöbbet azzal, amit elődei állítottak. Ezeket kritizálja - és bizony több esetben jogtalanul és tévesen! De ragadjunk ki természettudományi elméletéből egy gondolatot, amely a későbbiekben jelentősen befolyásolta a természetről alkotott felfogást: a természetben csodálatos célszerűség uralkodik. A legkisebbtől a legnagyobbig minden csodálatos célszerűséggel van elrendezve. Ami rendszeresen történik, azt nem lehet a véletlennel magyarázni, éppen ezért a természet általános célszerűségét úgy kell felfogni, hogy a dolgok tulajdonképpen oka végső okozataiban keresendő, azok célszerű rendeltetésében. A természet ilyen magyarázatát **teleologikus felfogásnak** nevezzük.

b) Az élőlények világa

Hogy írt-e Arisztotelész a növényekről tudományos értekezést, vagy sem, az nem bizonyítható. Viszont egészen biztos, hogy ő rakta le a rendszeres és összehasonlítható állattan alapjait. Munkáját *Az állatokról szóló tannak* nevezte el. Ebben megállapítja, hogy *minden élő lény képes önmaga mozogni*. Mivel a mozgás a metafizikában úgy

definiálja, hogy *mozgás csak ott jöhet létre, ahol a mozgatotton kívül a mozgató is jelen van, ezért az, ami önmagában mozog, tartalmaznia kell azt, ami mozog, és azt is, ami mozgat.* Ami mozgatva van, az a test, és ami mozog, az a lélek. A lélek és a test közötti viszony éppen olyan, mint az anyag és a forma közötti: a test az anyag, a lélek pedig a forma. A lelket, amely a testet mozgatja és formálja meg, Arisztotelész **entelechiának** nevezi - ez a kifejezés mindmáig eléggé használatos.

Amint a forma az anyag célja, úgy a lélek is a test célja, a test pedig a lélek eszköze (görögül *organon*). Innen származik az orgánum, organizmus, organikus kifejezés, amelyet először Arisztotelész használt.

Az organizmusok legalacsonyabb fokát a **növények** alkotják. Életfunkciójuk a táplálkozás és a szaporodás. Az élőlényeknél már az érzékelőképesség is tapasztalható, valamint a helyváltoztatás. Az embernél pedig mindehhez még a gondolkodóképesség is megvan. Ezek után Arisztotelész megállapítja, hogy három fajta lélek van: tápláló, vagyis növényi, érzékszervekkel érzékelő, vagyis élőlényi, és gondolkodó, vagy emberi. Így tér vissza a legmodernebb lélektanban a *rétegekről* szóló elmélet!

Arisztotelész állattani megfigyelései és következtetései részben helytelenek, részben tévesek, amit a fejletlen megfigyelési módszernek kell tulajdonítani. Arisztotelész tana a zoológiában is úttörő vállalkozás volt és lerakta alapjait az utána következő tudományos megfigyelésnek. Ha csak ezt tette is volna, maradandó emléket állított volna magának - persze, Arisztotelész esetében ez életművének csak egy elenyésző része.

Metafizikája

a) Az egyedi és az általános

A kérdés tulajdonképpen ez: mi a valóság? Az egyedi, vagy az általános? Erre a kérdésre Platón így válaszolt: a valóság csak az általános idea, az egyedi, az tökéletlen. Arisztotelész nem ért egyet Platónnal. Szerinte az általános nem ideális. Ha általánosról beszélünk, akkor az lényegében mindig csak az egyedire vonatkozik, amely térben és időben létezik. Ezekkel van összekötve egész sorsunk és tapasztalatunk.

Arisztotelész ebben a kérdésben nem megy olyan messzire, mint a Platónnal viaskodó középkori nominalisták. Szerintük az általános fogalmak csak fejünkben léteznek, amelyek bizonyos hasonlatosság alapján az egyediből vezetettek le absztrakció révén. Viszont mesterével valamiben Arisztotelész is egy, mégpedig abban, hogy az általánosban megragadunk valamit a lét esszenciájából. Ha pl. a megfigyelés alapján a sok hasonló, de sohasem azonos egyediből megalkotjuk az ember fogalmát, ezzel nemcsak valamilyen segédeszközt nyerünk, amely segít az egyedek átláthatatlan különbözőségével a tájékozódásban, hanem megragadjuk azt, ami az egyedi sajátja, ami bennük a közös, az esszenciát, ami az egyedi lényekben megtestesül. Platón és Arisztotelész mindketten meg vannak győződve arról, hogy a lét és a mi megismerésünk

között *kongruencia* van, hogy megismerésünk és beszédünk ez képesek felfogni s visszatükrözni a lét struktúráját.: hogy a logika és az ontológia majdnem fedik egymást, mert állítólag kétségtelenül egymáshoz lehet őket sorolni.

Ez a probléma újra felmerül a középkori keresztyén gondolkodás idején.

b) Az anyag és a forma

Arisztotelész is, mint mestere Platón megfigyelte azt, hogy számtalan „fa“ megszűnik létezni, miközben a „fa“ mint általánosság a jelenségek változásai nyomán is érintetlen marad és tovább létezik. Ha meg akarunk szerezni valamilyen ismeretet, akkor annak függetlennek kell lennie az egyes jelenségektől, csak általánossal és változatlanul kell kapcsolatba lennie. Ezt a változatlan Arisztotelész a formákban találja meg (amelyekre Platón részben az **eidós** = idea kifejezést használja).

Ahhoz, hogy formáról beszéljünk, szükséges feltételezni valamit, ami formáltatik, amire a forma rányomtatik. Az, amin a forma megjelenik, Arisztotelész azt anyagnak nevezi. Az anyagnak magában forma nélkül semmilyen valós létezése nincs. De mivel képes a formálás révén valósággá válni, *lehetősége van*. A formáknak, mivel az anyagot a valóságba segítik, nemcsak a dolgok ősképei (mint Platón ideái), hanem azok céljai és erői is, amelyek a formátlan anyagot a valóságba vezetik.

Arisztotelész anyaga azonban nem valami passzív, tétlen dolog, amely csupán a forma aktivizálódása révén lesz valósággá. Arisztotelész ui. azt tanítja, hogy az anyag a formáló erőnek ellenáll. Ebből nyilvánvaló lesz, hogy minden keletkezett tökéletlen, s hogy a természetben a fejlődés csak fokozatos lépésekben lehetséges, mégpedig az alacsonyabb formáktól a magasabb formák felé. Ezzel az anyag többé, vagy kevésbé Arisztotelész metafizikája második aktív princípiuma lesz.

Az anyag ellentmondásos magyarázata a rendszer egyik nem világos pontja. Egy ellentmondást ui. nem szabad elhallgatni: az után, hogy Arisztotelész rendszeréből eltávolította a magában létező általános ideákat, megengedi, hogy a hátsó kapun újra belépjenek, mert *formái* az összetévesztésig hasonlítanak Platón ideáira!

c) A lét négy princípiuma

Az anyagról (görögül *hülé*) és a formáról (görögül *morfé*) Arisztotelész azon mérlegelekben tárgyal, amelyek meghatározó befolyással voltak az egész európai filozófiára, mégpedig a lét négy okáról szóló tanban. Ezek (a középkor beidegződött terminológiájával kifejezve): 1. **causa materiális**, az anyag (pl. ezüst, amiből az áldozati edény készül), 2. **causa formalis**, a forma, a mi esetünkben a tulajdonképpeni edény formája), 3. **causa efficiens**, a ható ok (az ezüstműves, aki megalkotta az edényt), 4. **causa finalis**, az, amiért az edény létre hozott, vagyis a cél (az edény szakrális küldetése). Többek között erre kapcsolódik rá Schopenhauer is „Az elégséges okról szóló elmélet négy gyökere“ c. értekezésében.

d) Teológia

Ott, ahol a forma és az anyag érintkeznek, mozgás keletkezik. Mert nemhogy csak az anyagra hatnak a formáló erők, hanem maga az anyag is természeténél fogva vágyik a formák, mint valami isteni dolgok iránt. Mivel az anyag és a forma ősidőktől hat egymásra, a mozgás is végtelen. De mivel a mozgás mindig igényli a mozgatót és a mozgatót, az indítéknak egykor a mozgatóból kellett kiindulnia, amely maga nem mozog. Az ilyen mozgató egyedül az anyagnélküli forma lehet. A puszta forma viszont tökéletes. Teljesen tökéletes azonban csak egyetlen dolog lehet. Így jut el Arisztotelész az istenséghez, amely szerinte puszta gondolat, csupa lélek. Az Isten csak azt gondolja, ami a legjobb és legtökéletesebb, s mivel ő maga tökéletes, magára gondol. Arisztotelész egyik kritikusa erről az istenségről valami ilyet mondott: *Javíthatatlanul tökéletes, ezért semmi iránt nem vágyakozhat, ezért semmit sem csinál, egyetlen dolga, hogy magát figyelje. Arisztotelész megboldogult istene!...hatalom nélküli király. Uralkodik, de nem kormányoz. Nem csoda, hogy a britek úgy szeretik Arisztotelészt, az ő istene olyan, mint a britek királya.*⁷

Antropológia, etika és politika

a) Az ember

Az embert az ő testi adottságai és alacsonyabb szellemi tevékenysége a többi élő teremtmény közé sorolja. De e funkciói így magasabb küldetést sejtetnek: keze, beszéd-szerve, egyenes járása, agyvelejének nagysága mind egy magasabb küldetésre utal. Az alacsonyabb szellemi tevékenységhez hozzájárul a szellem (nusz).

Azt már régebben elmondtuk, hogy Arisztotelész hisz az érzéki megismerésnek, azonban egyes szerveink mindig csak azon dolgok tulajdonságairól tájékoztatnak, amelyekre vonatkoznak, vagy amelyek hatáskörükbe tartoznak. A szem a színekről, a fül a hangokról stb. tájékoztat. Az a kép, amelyet az információk alapján alkotunk meg, egyik különös érzékünk műve, amely érzékünk az összes többi érzékünk fölé van rendelve: Ez amolyan *közös érzékszervünk*, amely Arisztotelész szerint a szívben van.

A **lélek** (vagy szellem) Arisztotelész szerint halhatatlan és nem semmisül meg a testtel. Arról azonban, hogy az a lélek hogyan élt a megszületés előtt, hogyan egyesült az immáron élő emberrel, hogyan lép kapcsolatba az alacsonyabb rendű funkciókkal, amelyeket a test tesz, erről Arisztotelész semmit sem mond.

⁷ Durant, W. Die großen Denker. 7. ed. Zürich 1945. 70. l. Idézve Störig, i. m., p. 142. szerint

b) Az erény

Arisztotelész is, mint minden görög, egy pillanatra sem vonja kétségbe, hogy az ember számára a legjobb a boldogság. Minden élő teremtmény tökéletessége abban nyilvánul meg, hogy sajátos tevékenységét maximálisan kifejti. Mivel az ember gondolkodó lény, ezért neki éppen ezt a tevékenységét kell maximálisan kifejtenie. Ebben nyilvánul meg az emberi erény. Kétféle erényt különböztet meg: az egyik az, amikor az ész uralkodni tud az érzékszervi ösztönök felett. A másikat *dianoetikai* erénynek nevezi, s alatta az ész fokozott tökéletesítését érti.

c) Az állam

Arisztotelész szerint az ember *zoon politikon*, társadalmi (politika) lény. Élete tökéletesítéséhez szüksége van a társadalomra, a többi élőlényel való közösségre. Számára is, mint Platón számára volt, a polgárok erkölcsös közössége egy jó államban, amely törvényen és erkölcsön alapszik, az erkölcsösség legfőbb megnyilvánulása. A politika Arisztotelész szerint nem más, mint applikált, alkalmazott etika. Az erény etikai vizsgálata csak amolyan bevezetés és az etika elméleti része, az államról alkotott tan pedig ennek applikált, a gyakorlatba átvitt változata.

Arisztotelész is sokat foglalkozik a különböző alkotmányokkal, azok kritikájával, sőt, az ideális állammal is. Az alkotmányokat az uralkodók száma szerint osztályozza. Megkülönböztet *monarchiát*, amikor egy ember uralkodik, az *arisztokrácia* alatt a többek uralmát érti, a *politheia* alatt pedig a sokak uralmát érti. Ezek pejoratív ellenpólusai a *tyránia*, *oligarchia* és a *demokrácia*. Az előző három berendezkedés közül (tehát a monarchia, arisztokrácia és a politheia közül) egyiket sem részesíti egyértelműen előnybe, hanem azt mondja, egyik vagy másik előnybe helyezése az illető társadalmon, annak szokásain, igényein és lehetőségein múlik. Mindig a nép javát kell figyelembe venni - ez pedig esetenként és időnként változik. Leghatásosabb az államformák keverése, kombinálása. Általában előnyösnek tartja az arisztokratikus és demokratikus elemek keverését, mégpedig úgy, hogy a középosztály jusson a leginkább szóhoz az állam irányításában. Ez garantálná legjobban az állam stabilitását, meggátolását annak, hogy valamelyik véglet felé sodródjon el.

Az ideális államról szóló tanítását nem fejezte be. Platón ideális államára abban hasonlít, hogy azt ő is a görög városállamok behatárolt keretei közepette tudja elképzelni - más lehetőséget nem mérlegel. Ebben bizonyára nem értette meg korának a szavát, hiszen akkor már nagyon is nyilvánvaló volt, hogy nagy államalakzatok létrehozása szükségeltetik. Görcsösen ragaszkodott a hagyományos görög államformához, még akkor is, ha szívében talán szurkolt a macedóniai királyok győzelmének. A rabszolgaságot természetes állapotnak tartotta - mint ahogy azt polgártársai kivétel nélkül annak tartották. A házasságot, a családot rendkívül magasan értékeli. Úgy tűnik,

Platón követelménye, feláldozni a házasságot és a magántulajdont a haza oltárán nemcsak hogy kivitelezhetetlen, hanem teljesen helytelen és téves nézet, mert az államot az egyes emberek által teremtett lénynek tartja. Valójában az szükségeltetik, hogy az állam emberi társadalmakra tagolódjék.

Arisztotelész kritikája és értékelése

Arisztotelészből hiányzik az ékesszólás és Platón mindent elsöprő szellemisége. Viszont, ha azt vesszük figyelembe, hogy elődje és tanítómestere a minden elsöprő Platón volt, Arisztotelész száraz tárgyilagossága mintha éppen kiegyenlít volna az addig felbillent egyensúlyt.

A logika jelentőségét talán túlértékelt, de az is lehet, hogy mi, akik éppen ebben a rendszerben nőttünk fel (amelynek alapjait ő rakta le), mi már annyira sajátunknak tartjuk, hogy észre sem vesszük jelentőségét.

Természettudományi munkái nagyon sok tévedést tartalmaznak, de mielőtt ezeket kiemelnék és értékelnék, tudatosítanunk kell, hogy Arisztotelész több területen a kezdőlépéseket végezte, hogy megfigyelő eszközei kezdetlegesek voltak, hogy az időt óra nélkül mérte, a hőmérsékletet hőmérő nélkül, az asztronómiai megfigyeléseket távcső nélkül, a meteorológiaiakat barométer nélkül - rögvest változik a kritika kritériuma is! Arisztotelész volt az, aki egy óriási anyagot gyűjtött össze, és azt rendszerezte is. Belőle élt az egész ókor és középkor tudománya. Munkáit lefordították szír (arám), arab, majd végül latin nyelvre és sokáig tévedhetetleneknek tartották. Nem is illet volna Arisztotelész műveit kritizálni.

Érdekes megjegyezni, hogy milyen fogadtatásban volt része Arisztotelész művének Európában. Az antik kor végén az újplatonizmus ötvözetében ott volt mindenütt. A középkor derekán az arab műveltségben Arisztotelész volt a „*muallim awwal*“, „az első tanítómester“. Hasonló volt a helyzet a középkori Európában is. Később az angolszász világban teljesen Arisztotelész uralja a mezőnyt, míg a német egyetemeken Platóné a babérkoszorú. Most már talán csak azt a kérdést kellene megválaszolni, hogy *milyen befolyásolta Arisztotelész gondolkodása az angol, ill. angolszász gondolkodás és identitástudat kialakulását?* Ez a válasz valóban nagyon érdekes lenne!

Kérdések:

1. Élete és életműve (munkái).
2. Logikai iratai.
3. A természetről szóló elmélete.
4. Metafizikája.
5. Antropológiája, etikája és politikai művei.
6. Teológiája.
7. Értékelése.

VII. AZ ARISZTOTELÉSZ UTÁNI ANTIK FILOZÓFIA

(A bölcelet újfent elgyakorlatiasodása)
(kb.300 - 50 ante)

VII/1. A hellenizmus

A klasszikus görög filozófiát Szókratész, Platón és Arisztotelész neve fémjelzi. Ők voltak a görög filozófia csúcspontja, utánuk amolyan *leszálló ágba* jut a bölcsészet. Általános vélemény, hogy a hanyatlás oka politikai történésekben keresendő. Konkrétan Nagy Sándor (356-323 ante) hódításaiban, aki először a khairóneai csatában (338) megerősítette Görögország feletti hatalmát, majd ugyanezt a poliszok lázadásának a leverése után (335) újfent megtette. Később Perzsia ellen fordult, Granikosznál és Isszosznál megveri **III. Dareiosz** seregeit (333), a következő évben (332) elfoglalja Szíriát, Palesztinát és Egyiptomot, majd 331-ben Gaugamelánál újra legyőzi a perzsákat, 330-tól meghódítja Közép-Ázsiát, Babilont, Szúzát, Perszopoliszt, a perzsa tartományokat egészen Indiáig (326) s e térség fővárosává Babilont tette meg.

Fura egy helyzet jött létre: a görög kultúrát és műveltséget viszi el Nagy Sándor birodalma legszélső határáig. Hatalmas birodalmában a görög lesz a kommunikáció nyelve, de a görögök, a legszorosabb értelemben vett Görögország (Athén) mégsem szurkol neki, mert az ő függetlenségüket is elvette. Nagy Sándor nemcsak országokat hódított meg, hanem hódításaival - talán (bizonyára) nem készakarva - egy új kultúrát is létrehozott, az ún. *hellenisztikus kultúrát*, amely aztán sokkal időt állóbbnak bizonyult, mint a hódítások árán szerzett birodalma, hiszen az a *diadochoszok* torzsalkodása miatt nemsokára halála után szétesett.

Milyen is volt ez a hellenisztikus kultúra? Nagyon egyszerűen fogalmazva: az a Közel- és Közép-kelet népeinek műveltségével gazdagított klasszikus görög kultúra volt, amely ezzel az exportással nyert is, meg veszített is. Annyiban *nyert*, hogy új elemekkel és ismeretekkel gazdagodott, *veszített* abban, hogy elveszítette nemzeti jellegét, kozmopolita lett. Ezt az új kultúrát, ezt az új jelenséget elsőként **Droysen**, német történész nevezi *hellenisztikusnak*,⁸ és kezdetét nagyjából Nagy Sándor halálától számítjuk.

Athén még sokáig a műveltség, főleg a filozófia központja marad. Az összes többi hellenizált nagyvárosból ide jönnek azok, akik filozófiát akarnak tanulni, hogy ott, abban a városban, talán azon a helyen sajátítsák el a bölcsészet tudományát, ahol annak idején Szókratész, Platón, s Arisztotelész tanított. Persze, azért új központok is keletkeznek, mindenekelőtt Alexandria és *Antióchia*. Eleinte főleg az előbbi játszik a hellenisztikus műveltségben igen fontos szerepet.

Később még egy új jelenség is feltűnik a láthatáron: **Róma**. Nagy Sándor birodalmának széteste után katonai hatalomként Róma lép az előtérbe. Lépésről lépésre hódítja meg Görögországot, meg az egész Mediterránium térségét. Görögországnak ez csak annyit jelent, hogy az egyik idegent, a macedónt egy másik, a római váltja fel. Ami a kultúrát illeti, itt is megtörténik a történelem folyamán több ízben is megtapasztalt jelenség, hogy a katonailag erős, de műveltségében gyöngébb győztes a meghódított nép kultúrája győzi le. A görögség, ahogy annakidején, hódításai alatt, meghódította a Keletet, most, a rómaiak által történt legyőztetése után, magát Rómát veszi célpontra, amit tulajdonképpen sikerrel el is foglal. Ezt még *Horatius*, római költő meg is énekelte. A legyőzött Görögországból a győztesek, a gazdag római polgárok magukkal építészeket, művészeket hoztak, hogy csinosítsák az Örök Várost. Hogy színvonalasan szórakozhassanak, lefordították latinra a görög tragédiákat és komédiákat. Nem kisebb győzelmet aratott a bölcsészet is, így túlzás nélkül mondhatjuk, hogy *a görög*, vagy akkor már talán *hellenisztikus műveltség* bevette Rómát!

8 V.ö. Störig, J.H.: i.m. 141.

VII/2. A filozófia

De milyen lett e nagy változások nyomán a filozófia? Mert kellett, hogy e változások a filozófia terén is megmutatkozzanak! Nos, ez így is volt. Sok minden megváltozott, sok új iskola keletkezett.

1. **Szókratész** tanítványai megalkották a Megarai iskolát, amelyet a megarai **Eukleidesz** hozott létre (nem azonos a matematikussal!), aki az eleai iskola tanítását Szókratész tanával próbálta összekapcsolni.

2. A Küréneai iskolát az észak afrikai város egyik polgára **Arisztippos** alapította. Nála az *erény* helyébe az *élvezet*, a momentán élmény lép előtérbe. Szerinte az ember legfőbb feladata, hogy minél több élvezetben és élményben legyen része.

3. A Künikus (cinikus) iskolát **Antiszthenész** hozta létre. Kulcsfogalmuk az *apátia*, érdektelenség. A kynikusok (cinikusok) semmilyen foglalkozást nem űztek, ezért nincstelenek, szegények voltak. A szegénységet és nincstelenséget is olyan szenvtelenül viselték el, mint minden mást, pl. a *hazaszeretetet* is. Ezért világpolgárok, kozmopoliták voltak. Megvetették a *művészetet*, a *tudományt*, és a *fogalmak magyarázatát*. A cinikusok tanításában minden igen egyszerű. Szerintük - és ezt később Schopenhauer is állította - nem az a fontos, hogy az embernek mi van (pl. tekintélye, hivatali tisztsége, vagyona), hanem az, hogy ő kicsoda!

A leghíresebb kynikus **Diogenész** volt - Arisztotelész és Nagy Sándor kortársa. Azt beszélték róla, hogy amikor a világhódító Nagy Sándor meglátogatta amint a tengerparton ült s felajánlotta neki, kérjen bármit, megadja neki, akkor Diogenész imígyen válaszolt: „*Lépj kissé odább és ne takard el a Napot!*“ - amire állítólag Nagy Sándor ezt mondta: „*Ha nem lennék Nagy Sándor, Diogenész szeretnék lenni*“. Egy hordóban, mások szerint kutyaólbán lakott s egyetlen tulajdona egy víz merésére szolgáló dinynehéj volt. De csak addig, amíg egyszer megfigyelte, hogy a kutya szerszám igénybevétele nélkül is tud inni, akkor azután a dinynehéjat is eldobta. Az iskolát, noha nem ő alapította, tulajdonképpen róla nevezték el: kutyának csúfolták, ami görögül *küón*, s az, amit a kutyáról elneveznek, az görögül „*künikosz*“ (*kynikosz*), latinosított változatban „*cynicus*“, s ebből a magyar „*cinikus*“ kifejezés is. A cinikus átvitt értelemben *szégyentelent, durvát, érzéketlent* jelent. A cinikusok polgártársaik lelkiismeretére apeláltak.

4. A **platonikusok**, Platón követői is igyekeztek mesterük nyomdokain haladni. Első nagy követője, unokaöccse **Szpeuszipposz** volt, majd azt **Xenofanész** követte. A régi *Akadémia* főleg az alapító, Platón tradíciójához, legfőképpen utolsó tanításához kapcsolódott, amelyet még inkább, mint maga Platón, közelebb hozott a püthagoreusokhoz. Kr.e. 300 körül az Akadémia a *szkepticizmus*, a Kr.e. első században az *eklekticizmus*, időszámításunk első századában pedig a *neoplatonizmus* központja lett.

Arisztotelész követői a **peripatetikusok** voltak. Azért peripatetikusok, mert Arisztotelész iskoláját nevezték így (*peripatetikus* = *sétáló*), ám tanítványai, úgymint **Theofrasztosz**, **Eudémosz**, **Arisztoksenosz** már inkább a természettudományok egyes ágának (mint pl. a fizika, matematika és harmónia) a kutatásával, mint filozófiával foglalkoztak.

Nemcsak a peripatetikusokra, hanem az egész hellenisztikus filozófiára is jellemző volt:

1. a *szakosodás*: kiválnak az egyes tudományágak, mint pl. a *geometria*, *matematika* (**Eukleidosz**, **Archimédész**), az *asztronómia* (**Hipparchosz**, **Claudiosz Ptolemaiosz**), a *földrajz* (**Eratoszthenész**), az *orvostudomány* (**Galenosz**), de ugyanúgy a nyelvészet, a filológia is önálló tudományként fejlődik tovább.
2. a fő hangsúlyt a *gyakorlatra* helyezni. Amit eddig elméletben megalkottak, azt a gyakorlatban akarják kihasználni. A filozófia egyik fontos megnyilvánulása a *moralizálás* lesz.
3. Újra élnek a filozófia régi nagy tévedései: a *tiszta materializmus*, *panteizmus*, *szkeptizmus*.
4. A kor jellemzője az *eklektizmus* (= egymástól eltérő elméletek elvtelen összekeverése).

Kérdések:

1. A hellenizmus, mint filozófiai irányzat.
2. A megarai iskola
3. A künikus iskola és a cinikusok.
4. A platonikusok és az arisztoteléliánusok.
5. Szakosodás.

VII/3. Hellenista filozófiai irányzatok

V/3/1. Sztoikusok

Nevük máig fennmaradt, hiszen ma is gyakran beszélünk *sztoikus nyugalomról*, ha valaki nem hagyja magát kihozni sodrából és az eseményeket nyugodt, bölcs magatartással szemléli. Nevüket egy épületről kapták: *sztoá poikilé* egy festményekkel díszített színes oszlopcsarnok volt, s az iskolát a ciprusi Kittiából származó **Zénón** (340-260 ante) alapította valamikor Kr.e. 300-ban. Persze, ő sem azonos a nagy eleai Zénonnal, amiért ez utóbbit - a megkülönböztetés végett - *Zénon a sztoikus*-ként emlegetik. Származását tekintve, keleti gyökerei is vannak. Hatással volt rá a cinikus *Kratész*, a megarai *Szilpon*, és Platón követői (az ún. *akadémikusok*) közül *Xenokratész* és *Polemon*. Utóda **Kleanthes** (331-250) lett. A leghíresebb sztoikus **Chrüszipposz** (280-207) volt, aki rendkívül ügyes dialektikus és termékeny író volt. Ő volt az, aki a sztoikusok tanítását rendszerbe foglalta. A sztoikusok, főleg a korábbiak művei közül nagyon sok elveszett.

A sztoikus iskola tanítása az idők folyamán változott, ezért megkülönböztetjük a már említett *régebbi* iskolát, majd a *középső sztoát* (kb. a Kr.e. II.évszázad közepétől) - ide tartozik a **tarsuszi Zénon**, a **babilóniai Diogenész**, a **rodoszi Panaitiosz** és legfőképpen a szíriai Apamejéből származó **Poszeidóniosz**. A *késői sztoa* Rómában bontakozott ki. Fő művelői voltak **Seneca**, **Marcus Aurélius** császár és **Epiktétosz** a rabszolga.

A sztoikusok a filozófiát három fő részre osztották: **logikára**, **fizikára** és **etikára**. Szerintük a filozófia fő célja éppen az **etikában** van, a logika és a fizika csak amolyan előkészítő diszciplínák. Fontos szentenciáik:

1. Mindennemű megismerés az érzéki tapasztalaton alapszik.
2. A lélek egy tiszta táblához hasonlatos, amelyre az emlékezetben megtartott megismerés eredményei íratnak.
3. A hasonló dolgok tudatosításából keletkeznek az általános fogalmak, mégpedig egészen természetes módon, vagy, művi módon, szellemi tevékenység következtében.
4. Külön figyelmet szenteltek az igazság kritériumának. Mivel azt tartották, létezhetnek érzékszervi tévedések, ezért a csalóka elképzeléseket ésszerű kritikának kell alávetni. Az igazságkritériuma a **katalépszisz**, az igazság megragadása. Ha a vizsgált fogalom az ésszerű vizsgálat után is valósnak látszik, vagyis ha világos és meggyőző, elég argumentum van a bizonyosságára, akkor akaratunkkal jóváhagyjuk. Ezzel a sztoikusok megalkották a nyilvántartás *noetikai⁹ elméletét*, amit később Des-

9 Noetika = ismeretelmélet.

cartes is felhasználta. A tapasztalat azt mutatja, hogy a sztoikus logika noetikai a nominalizmussal¹⁰ egybekötött enyhe empirizmusra¹¹ és szenzualizmusra¹² épültek.

A **sztoikus fizika** egybemosódik a metafizikával és a pszichológiával. Azt tanítja, hogy ez a világ egy fejlődéssel bíró egységes anyagi hiposztázis¹³, hogy minden valóságos az testi jellegű. Még az intellektuális, az erkölcsi dolgok is, sőt, még a lélek is testi, anyagi! Anyagnélküliek csak gondolkodásunk fogalmai, mint pl. az *idő, tér, üresség*, stb. Amikor a dolgokat tárgyalandó, két princípiumról beszélünk, akkor tulajdonképpen az azonos szubsztancia két megnyilvánulásáról, az aktív és a passzív megnyilvánulásról van szó. Az *aktív* az anyag okozata, az erő, a *passzív* maga az anyag. Mindent áthat a *tűz*, a *lélek (pneuma)*, mégpedig úgy, hogy a legkisebb részecskében is mindkettő, maga a dolog és a pneuma is megtalálható. Pl. a felizzított vasban jelen van a vas is, meg a tűz is.

A sztoikusok szerint *három világ* van: az első az isteni világ, az őstűz, amely tartalmazza a dolgok összes tulajdonságait, belőle származik minden és ide is tér vissza minden. A második a tulajdonképpeni valóságos világ, a harmadik pedig a kettő keveréke, vagy egybeolvadása. A sztoikus felfogás szerint Isten és a lélek is anyagi jellegű, egyúttal azonban a *cselekvő princípiumot* is jelentik, ezért a sztoikusok tanítását *dinamikus materializmusnak* és *panteizmusnak* nevezzük, mert Isten mindenben megtalálható és minden bele tér vissza.

Különösen fontos szerepet játszott a sztoikusoknál az **isteni ész**, amely mindent irányít, és amelyet legfantasztikusabban **Kleanthes** fogalmazott meg Zeuszra írt dicshimnuszában, mely így kezdődik:

*„Nagyra becsült az istenek között, mindig mindenható, sok névvel bíró,
A világ megalkotója és vezére, mely törvényével mindent irányít,
Zeusz, légy üdvözölve! Add, hogy minden halandó ember hozzád kiálthasson.
Hiszen eredeténél fogva mind a tieid, s kapta a beszédet, amely isteni tulajdonság,
egyedül az összes teremtmények közül, amelyek a földön élnek és léteznek.
Ezért akarlak mindig tisztelni és a te hatalmadról énekelni.
A te alárendelted ez egész világ, mely a föld körül forog,
merre akarod, arra megy s örömmel vezetteti magát:
ellenállhatatlan kezében tartod a néked szolgáló erőket,*

10 **Nominalizmus** = a középkori filozófiában az a felfogás, hogy az általános fogalmak csak pusztán nevek, és a valóságban csak az egyedi tulajdonságokkal rendelkező dolgok léteznek.

11 **Empirizmus** = az érzéki tapasztalatot előtérbe, az elméleti általánosítást és a tudományos absztrakció szerepét háttérbe szorító tan.

12 **Szenzualizmus** = ismeretelméleti irányzat, amely szerint a megismerés egyedüli forrása a megérezés, a ráérezés, az érzékelés.

13 **Hiposztázis** (estleg **hüposztázis**, vagy **hyposztázis**) = elvont fogalomnak, gondolati viszonyoknak valóságos létezőként való felfogása.

*a villámot, mely örökké él, a kétélű villámot, mely áthat az egész úron,
a kis és nagy csillagokon. Átala lettél nagy király mindenben.
Nélküled, óh isten, semmi sem történik e földön, sem a szent éterné
magasságában, sem a tengerek mélységében, semmi, csak amit a
gonoszok cselekednek, kiket az esztelenség vezet.
Ám te képes vagy az alkalmatlant is alkalmassá tenni, az illetlent
benned illővé válik, az ellenszenves pedig kedvessé.
Így kapcsoltál mindent egybe, jót és rosszat egyaránt,
tehát minden dolognak egy rendje van, mely állandó és örök.
Ez alól akarnak kitérni azok, kik az emberek közül gonoszok...”¹⁴*

A sztoikusok fő diszciplínája és filozófiájuk célja az **etika** volt. Ennek lényege: a teremtmények közül egyedül az embernek adatott meg, hogy megismerje, az isteni törvényt s ahhoz tartsa magát. Ezért a *természettel harmonikus élet* a sztoikus etika kulcskérdése. Mivel az ember ésszerű lény, ezért megadatott neki ésszerű életmódot folytatnia, ami a természettel harmonikus élet. Ez az egyedüli erény és ebben rejlik az egyedüli boldogság.

Ez az erény az egyetlen jó, ellentéte a gonoszság, amely az esztelen életvitelből, az erénytelen életből áll. A sztoikusok számára ez az egyetlen érték. Minden más: az élet, az egészség, a vagyon, becsület, amit mások értékelnek, a betegség, halál, szegénység, rabszolgaság, gyalázat, amely másoknak ellenszenves - a sztoikusok számára közömbös.

A legfontosabb: minden dologban fel kell ismerni, melyik jó, melyik rossz, és melyik közömbös. Eljárásunkban, a dolgokhoz való hozzáállásunkban gátoltatunk affektusaink (ösztönök, szenvedélyek) miatt. Ezek megtévesztik a gondolkodást, azt a látzatot keltik, hogy a közömbös, vagy a rossz az értékes, s arra készítetnek, elérésükre törekedjünk. Ezért az ember feladata, hogy szüntelenül harcoljon az affektusok ellen. Az erény célja csak akkor érhető el, ha az affektusokat visszaszorítottuk, ha a lélek mentes a szenvedélyektől. Ezt az állapotot a sztoikusok **apatheia** névvel jelölik (az „*apátia*“ szavunk is innen származik).

Az, aki ezt az állapotot elérte, az **bölcs** lett. Csak az ilyen ember szabad igazán, mert tudja, mire kell odafigyelni, mi a fontos, s azt teszi. Csak az ilyen ember nevezhető *gazdagnak, igazságosnak, erényesnek, boldognak*. Mert semmitől sem függ, szabad, mint egy király. Minden más ember, s ilyen az emberiség többsége, balga.

¹⁴ Vö. Störig, H.J. (ceh fordítás) im. p.144., ford.M.J.

Nos, mindeddig még minden megegyezik a cinikusok etikájával. Ám a sztoikusok, és itt lép be Róma hatása, hogy *bölcsük* ideálját, eszményképét a többséggel hozzák kapcsolatba, ahová az ember tartozik, és amelynek tetteivel felelős. A sztoikusok ebbeli igyekezete két irányban húzódik: az eredeti tanítás minden külsőséget a közömbös dolgok közé (adiafora) sorolt. Ezt abban az értelemben változtatták meg, hogy immár több dolognak, amelynek azelőtt nem, most bizonyos jelentőséget tulajdonítottak, másokat értéknélkülieknek jelentettek ki, s csak a maradékot tartották teljesen jelentéktelennek. Így azután a *házasság*, a *család* és az *állam* is valamilyen - bár eléggé korlátozott - jelentőséghez jut.

Fontosabb a másik irányzat: a cinikus magatartás alapjában véve egoisztikus volt. A cinikus bölcs tulajdonképpen csak függetlenségének és belső szabadságának él - mással nem törődik. Tehát aszociális lény. Velük szemben a sztoikusok nemcsak hogy a bölcsök közötti barátságot értékelik, hanem elméletükbe két új, eddig ismeretlen szociális fogalmat is bevisznek: az igazságosságot és a felebaráti szeretetet - amit az Antika mindeddig így nem ismert. Ezt ui. minden emberre vonatkoztatják, bele értve a rab-szolgákat és a barbárokat is! Ez valóban forradalmi lépés volt! Eddig ez a társadalom az ember alatt mindig csak szabad görög, vagy római polgárt értett.

Kétségtelen, hogy ezt a fogalmi változást az új életkörülmények váltották ki: Egyrészt, Róma minden fajta népet leigázott, köztük barbárnak tartottakat is, amelyek igyekeztek elérni polgári jogaikat. Másrészt, ezen követelmények kétségtelen ebben az irányban kényszerítették a gondolkodást, igazolja ezt - többek között - a nemzetközi római jog fejlődése. Az ókorban így a sztoikusok voltak az elsők, akik a mindenekre érvényes *humanizmus és a kozmopolitizmus gondolatát* és a szorgalmazták.

Ez az erkölcsi magasság tükröződik Kleanthesz már említett dicshimnuszában is:

*„Óh, ama szerencsétlenek! Kik mindig a jót szeretnék lihegve elérni,
a törvényhez, amelyet isten adott e világnak, vakok és süketek,
ha annak és az észnek engedelmeskednének, bizony boldogan élnének.
De mindegyik más gonoszság után vágyik asszonyi ésszel.
Némelyek harcolnak és derekasan küzdenek, hogy dicsőséget arassanak,
mások a hasznot hajszolják, nem ismervén mértéket, megint mások
a vígasságnak és a test örömeinek;
Ezeket gyakran éri rossz, s mindegyik más irányban rohan, amazok ellenkezőjét
akarja elérni mindenáron.
Zeusz, ki a fényes villám és a sötét fellegek istene vagy, mindenek adója,
szabadítsd ki az embert e fonnyasztó tudatlanságból!
Adj neki az emberi lélekből, te Atyám, és engedd, hogy észhez térjen,*

*mellyel te mindent igazgatsz, és irányítasz joggal,
 hogy így megtisztelve törlesszük néked kölcsönös tisztelettel,
 dicsérvén mindig munkádat, hogyan járjon el a halandó lény.
 Hiszen sem a halál fia, sem isten számára nincs nagyobb megtiszteltetés,
 mint végnélkül dicsőíteni a világ törvényét.*¹⁵

A sztoikus filozófia jelentősége

A sztoikusok tana az egyén büszke és elpusztíthatatlan méltóságáról, és az erkölcsi kötelesség feltétlen teljesítéséről olyannyira összefolyt a római uralkodó réteg szellemiségével, hogy nehezen állapítható meg, melyik is volt a másik létrehozója. A Római Birodalom közvetítésével, ill. a háttérben azzal, máshogyan hatottak a sztoikus eszmék a későbbi európai bölcsészetben. Nyomait megtaláljuk **Giordano Bruno, Descartes, Spinoza, Lock, Kant, Schiller, Goethe** és mások gondolkodásában.

A sztoicizmus világtörténelmi jelentősége szempontjából azonban sokkal fontosabb annak hatása a keresztyénségre. A sztoicizmus szigorú aszketikus erkölcsöt hirdetett: megvetette az anyagi javakat, a világtörténelés alakulásainak az eredőjét a legfőbb lényben látta, amelyet „Atyának” nevezett. Az emberek közötti általános szeretetet hirdette, magában foglalva minden embert, nemzeti hovatartozásra és osztályra való tekintet nélkül. Mindezzel a keresztyénségnek készítette elő a talajt. Persze, ez még nem jelenti azt, hogy a sztoikusok a keresztyéneknek a római hatalommal vívott harcában mindjárt Krisztus követői oldalára álltak volna. Sőt, az ellenkezője az igaz! A sztoikus Marcus Aurelius pl. igen keményen járt el a keresztyénekkal szemben. A sztoikusok ebben a harcban teljesen a tradicionális vallás oldalán állottak, amelyet nem akartak megszüntetni, annak ellenére, hogy azt bírálták. Ez viszont a keresztyénséggel való rokon lelkiségükön mit sem változtat.

Kérdések:

A sztoikus filozófia:

1. Alapítója és jelentősebb személyiségei (Zénón, Kleanthesz, Chrüszipposz)?
2. Hány részre osztjuk a sztoikus filozófiát ?
3. Hol volt és kik voltak legjelentősebb képviselői a késői sztoának? (Rómában, Marcus Auréliusz és Epiktetosz)
4. Hány részre osztották a filozófiát? (Logika-fizika-etika)
5. A sztoikus filozófia lényege?
6. Az isteni ész Kleanthesznél?
7. Apatheia?
8. A sztoa és a keresztyénség?

¹⁵ Vö. Stig (cseh fordítás) im. p. 146. (M.J.fordítása)

VII/3/2. Az epikureusok

Amikor epikureizmusról, vagy epikureusokról beszélünk, akkor a mai művelt ember képzetében valami olyan irányzat, vagy olyan beállítottságú ember képe jelenik meg, ami, ill. aki egy *kényelmes, élvezetekkel teli* életre törekszik. Ezt a filozófiai irányzatot **Epikuros**ról nevezték el, aki Szamosz szigetéről származott és a 340-270-es években élt. Ha tanítását tömören akarnánk jellemezni, akkor valóban a *kényelmes, gondtalan, élvezetekkel teli édes életre* való törekvéssel jellemezhetnénk. Van ebben a felfogásban egy nagy adag *egoizmus* is, a csak magára való gondolás. Epikuros híres mondása: „*Élj titokban!*“, ami erősen arra akar következtetni, hogy valóban csak a privát, egyéni élet a cél - az állam és a politika, a közösség gondjaival nem érdemes foglalkozni. Benne van – továbbá - az a vidám élet is, amely az athéni *Epikuros- Kertben* zajlott (ahol a nők is egyenjogúak voltak a férfiakkal). A város polgáraiban ez azt nézetet erősítette, hogy Epikuros valóban az élvezetek mértéktelen kihasználására tanít.

Azonban gyorsan hozzá kell tenni, hogy ez nagyon is felületes megállapítás volt, és korántsem fejezik ki a teljes igazságot. Előbb azonban lássuk sorjában: Epikuros is, hasonlóan a sztoikusokhoz, a filozófiát három diszciplínára osztotta, úgymint **logikára, fizikára és etikára**. Ezek közül nála is a prímet az *etika* vitte. A logika és a fizika csak amolyan *előfutárai* az etikának. A **logika** csak arra való, hogy megtanítsa a helyes gondolkodásra, hogy az ember minél kevesebb hibát, pontatlanságot, vagy vétséget csináljon. Hasonlóan **a fizika** is csak az etika előfutára, arra tanít, hogy megismerjük a természetet és meg tudjuk azt magyarázni. Ha a dolgokat, a természeti jelenségeket megismerjük, akkor megtudjuk ésszerűen magyarázni a természeti jelenségek közötti összefüggéseket. Megértjük pl. azt, hogy a természetet nem az istenek teremtették, sőt abba be sem avatkoznak! Ezt azért szükséges tudni, hogy az emberek megszabaduljanak a félelemtől. Mert szerinte az emberek félnek az istenektől, őst, az emberekben a félelmet az istenek indukálják!

Ám, vigyázat! Epikuros az istenek létét nem tagadja! A sztoától pl. az istenfogalom értelmezésében igen különböznek. Epikuros és az epikureusok az isteneket egy különös, mondhatnánk, neutrális térségbe, a világok közé helyezik, ezért az istenek nem avatkoznak, nem avatkozhatnak bele az emberek életébe. Egyébként, fizikájában sokat átvesz Démokritosztól, annak az atomokról szóló tanából is. Érdekes a *lélekről* szóló tanítása: hasonlóan Démokritoszhoz, a lelket is anyagi természetűnek tartja. Epikuros szerint a lélek igen könnyű test, amely nagyon finom, kicsi, könnyű és gömb alakú atomokból tevődik össze. Anyagi jellegű ugyan, de mégis más, mint a test. A lelket képező atomok külön egységet alkotnak, amely a szívben van elhelyezve. A halállal megszűnik minden fájdalom és nyomorúság - ezért a halál nem rossz, hanem jó, örömteli dolognak kell lennie. Epikuros szerint a halhatatlanságba vetett hit az embert gátolná az élvezetekben. Ezért a fizika tudománya elsődleges feladatának Epikuros azt tartja, hogy megismertesse az emberrel a természetet, hogy az attól ne féljen. Sem a természettől, sem a természetfeletti lényektől.

Etikájuk

Részben a *hedonizmusra*¹⁶, részben *Démokritoszra* épül. A legfőbb jónak a *gyönyört* tartja. Azzal érvel, hogy minden élőlény azt keresi és kitér a fájdalom elől. A gyönyör, az élvezet elérése részben a mozgástól, részben a nyugalomtól függ. Nem szabad minden gyönyört akarni, és minden fájdalmat elkerülni, mert némely gyönyör után közvetlen fájdalom és fájdalom után közvetlen gyönyör következik. Tulajdonképpen nem maga a gyönyör a végcél, hanem a *kedvtelenség* elkerülése, a *tartós jókedv* elérése, ami a *megnyugvást* - az *ataraxiát* jelenti. Tehát a sztoa *apatheia* helyett az epikureusoknál *ataraxia* van! Míg az apatheia a szenvedélyektől mentes életet jelentette, valamilyen érdektelenséget, addig az ataraxia alatt a tartós jókedvet, az élet élvezetét kell érteni.

A *gyönyör* lehet *testi* és *lelki*. Előnybe a lelki gyönyört kel részesíteni, mert az állandó jellegű. Epikurosz és iskolájának nagyon fontos megállapítása, hogy a testi fájdalmak alól nem mindig lehet kitérni, de nem szabad, hogy azok lelki gyönyörünket megakadályozzák. Ha ésszerűen élünk, akkor a testi fájdalmak előbb, vagy utóbb elmúlnak, mert azokat a legtöbbször a helytelen életmód idézi elő. A *vágynak* részben természetesek, részben szükségesek, részben pedig sem nem természetesek, sem nem szükségesek. Az előzőeket ki kell törölni, az utóbbiakat ésszel uralni kell. Ezért hangsúlyozza Epikurosz a *szabad akaratot*, ami az embert készre teszi arra, hogy függetlenül járjon el, és keresse lelki egyensúlyát.

Az igazi bölcs hatalmában tartja élete dolgait, elutasítja a hazugságot és a fájdalmat. Nem fél az istenektől, de meg van róluk a maga reális elképzelése.

Az igazi bölcs nem fél a haláltól, mert tudja, hogy az nem rossz. Amíg vagyunk, addig nincs halál - ha majd halál lesz, akkor meg már mi nem leszünk!

Az igazi bölcs értékelni tudja az egyszerű életet, nem vágyik fölösleges pénz és vagyon után, de nem akar koldus sem lenni.

Becsüli a jó tanácsot és megveti a rágalmazást.

A magány kedvelője, elnéző és szolidáris a szolgálkkal és a neki alávetettekkel szemben, készségesen segít felebarátján és hálás barátainak. Ha maga nem tudja elhárítani a bajt, vagy a gyógyíthatatlan betegséget, akkor nyugodtan, öngyilkosság útján távozik az élők sorából.

¹⁶ **Hedonizmus** =Ókori görög filozófiai irányzat, amely szerint az élet ésszerű élvezése a legfőbb jó. Alatta élvezethajhászást, az érzéki örömöki mértéktelen keresését értik.

Az állam és társadalom

Az államról és a társadalomról alkotott felfogásaik etikájukból vezethetők le. Jog és igazságosság csak a társadalom, az állam keretein belül lehetséges. Az állam a polgárt védi, mégpedig belső és külső ellenség ellen is. Jogszerű az, ami hasznos. A büntetőtörvény a bűn elkövetésétől rettent el. Az olyan élőlényeknek, amelyek képtelenek voltak szerződéseket, egyességeket kötni, nincs sem jogrendjük, sem jogtalanságuk. A jog ezért nem állandó, hanem szüntelen fejlődik, mégpedig az emberiség műveltségével arányosan.

Az **epikureizmus vadhajtása** - amely hedonizmusából fejlődött ki - **egoizmushoz** vezetett, amelynek következménye az erkölcsök romlása lett. Ez a nemkívánatos jelenség felütötte fejét a mind a görög államokban, mind Rómában, ahová az epikureizmus később eljutott.

Epikurosz tulajdonképpen sosem hirdette azt, hogy mindenáron az érzéki gyönyörnek kell hódolni. Csak azt állította, hogy a gyönyör elérésére és a fájdalom elkerülésére törekedjen az ember, ha jót akar magának. Ám tudatában van annak, hogy minden eltúlzása problémához, fájdalomhoz vezet. Ezért kell, hogy a boldogságra való törekvés ésszerű keretek között mozogjon. Ezért is hangsúlyozta a boldogság elérése útján az **ataraxiát**, ami a boldog elmélkedést és kiegyensúlyozott állapotot jelent. Ebben Epikurosz nagyon megközelíti a sztoikusok eredeti tanítását, akikkel sokszor ellentétbe állítják. Ő valóban kiegyensúlyozott, ésszerű életet élt. Utolsó éveit hosszú betegségben töltötte el, amit nagy önuralommal és *sztoikus nyugalommal* viselt.

Tanítványai semmi újjal sem gazdagították rendszerét, csak annak tökéletes külső formáját teremtették meg. Epikurosz sok munkát írt, a külsőre ezekben sem törekedett, ám ezeknek csak egy része maradt meg. Az epikureizmus mi legfőképpen **Titus Lucretius Carus** (cca. 98-55 ante) római költő írásaiból ismerjük. Lucretius a világmindenséget írja le az epikureusi bölcsélet szemszögéből. Még **Quintus Horatius Flaccus** (65-8 ante) is költeményeiben, amelyekben a *szerelem*, *bort* és a *barátságot* énekl meg, hajlik az epikureusi életfilozófia felé.

Kérdések:

Epikureusok:

1. Epikurosz
2. Milyen diszciplínákat különböztet meg?
3. Miben látja az élet célját?
4. Etikája.
5. Mi az ataraxia?
6. Az állam és a jog. Mi a jogszerű? (=ami hasznos!)
7. Honnan ismerjük Epikurosz tanítását?

VII/3/3. A szkepticizmus

A szkepticizmus olyan bölcséleti irányzat, amely a megismerést alapvetően lehetetlennek tartja. A szkepticizmus, mint olyan, minden korban létezett, és talán létezni is fog. Tulajdonképpen mindig az igazi filozófia hanyatlása hozza létre. Ennek tulajdonítható az is, hogy a Kr.e. utolsó évszázadokban annyira megerősödött a kételkedés hangulata, hogy ez a helyzet egy külön iskolát, a szkepticizmust hozott létre. Az antik filozófia e késői korában is olyan, vagy hasonló helyzet uralkodott, mint a szofisztika kezdetén, a társadalomra, a tudományra az általános kimerültség volt a jellemző. Közrejátszott ebben az is, hogy sok különböző filozófiai rendszer élt, amely mind különböző irányba mutatott, mind kritikátlanul a saját igazát bizonygatta, ami törvényszerűen a bölcsélet igazának kétségbevonását hozta maga után.

Az ókori szkepticizmusnak 3 szakaszát, vagy irányzatát különböztethetjük meg:

1. Legrégibb szakaszát az eleai **Pyrrhon** (cca.360-270 Kr.e.) képviseli. Leginkább Démokritosz dialektikáját, és a megaraiak erisztikáját¹⁷ kedvelte. Magányos életet élt, s amikor azt kérdezték tőle, miről gondolkozik, mindig azt válaszolta, hogy *jó szeretne lenni*. 90 éves korában halt meg. Szülővárosában, Elidában egy virágzó filozófiai iskolát alapított, ahol nagy tiszteletnek örvendett. Ő maga leírt munkákat nem hagyott hátra.

2. A szkepticizmus középső szakaszát az ún. **akadémiai szkepszis** alkotta, amelyet tulajdonképpen az említett Pyrrhon tanítványai hoztak létre. Az iskola legkiválóbb képviselője és alapítója **Arkeszilaosz** (315-240) volt, majd talán még kiválóbb folytatója és utóda a kyrenai **Karneadesz** (214-129) lett. A sztoicizmus ügyes kritizálójának bizonyult és kiváló szónok volt. A biztos tudást teljesen lehetetlennek tartotta, mivel szerinte az igazságnak nincs semmilyen szilárd kritériuma. Pontos és megbízható bizonyítékok sincsenek, mert azokat mindig újra és újra bizonyítani kellene, ami egy végtelen folyamatot tételezne fel. Mivel az igazság elérhetetlen, **Karneadesz szerint** meg kell elégednünk egy bizonyos valószínűséggel. A valószínűség három fokát különbözteti meg:

1. az olyan képzetek, amelyek csak magukban valószínűek
2. amelyek csak más nézetekkel nem ellenkeznek
3. amelyek általánosan bizonyítottak.

Különös vehemenciával támadta a sztoikusok isten-képzetét, akik állandóan azt bizonygatták, hogy az istenek minden mennyire az ember javára tesznek. Ő, és a többi sztoikus, éppen a fájdalokra, a nyomorúságokra mutatott rá, s azt hirdette, hogy minden bizonyíték Isten létezésére felettébb kétes. A célszerűség - amit a sztoikusok

¹⁷ **Erisztika** a vitakozás művészete, vagy tudománya.

hirdettek - pusztán a természeti erők következménye lehet. Ez a megállapítás pedig annál is valószínűbb, hogy Isten létezésére ugyancsak kevés és kétes bizonyíték van. Pl. minden, ami létezik és él, halandó. Hogyan lehetne lehetséges az, hogy az, ami él, örökkévaló lenne? Hogyan lehetne boldog és állandó, amikor minden megismerést vagy örömet, vagy keserűséget kísér? Az Isten nem lehet sem korlátozott, sem korlátlan, mert a kettő egymással ellentétes. Sőt, test nélküli sem lehet, mert akkor nem tudna hatni és élni. Ha pedig testi, akkor szükségszerűen változó.

3. A szkepticizmus fiatalabb szakaszának alapítója **Aineszidémosz** volt, aki időszámításunk kezdetén élt. A szkepticizmus e szakaszából legteljesebben **Sextus Empiricus** (cca.200 post) művei maradtak fenn.

Az antik szkepszis jellegzetes vonása a **toposzokról** szóló tan. Toposzok alatt azokat a szempontokat értették, amelyek az igazság megismerhetetlenségét bizonyítják. **Aineszidémosz** pl. 10 ilyen toposzt sorol fel:

1. az élőlények általános különbözősége
2. az emberek különbözősége
3. az érzékszervek mássága
4. az szubjektív állapotok különbözősége
5. a helyzetek, távolságok és körülmények különbözősége
6. a más dolgokkal való keveredés
7. az objektumoknak mennyiségükből és összetételükből származó különböző hatása.
8. minden jelenség és érzéklet relativitása
9. a benyomások gyakorisága, vagy ritkasága
10. a neveltetés, szokások, erkölcsök, vallási és filozófiai nézetek különbözősége.

Tulajdonképpen a szkeptikusok is a **boldogság elérésén** munkálkodtak, ami alatt a lélek nyugalmát és megelégedettségét értették. Azt vallották, hogy ez a nyugalom és megelégedettség az **erény** révén érhető el, ami a legfelsőbb jó. Azt, hogy ez mi módon, hogyan érhető el, arra a megállapításra jutottak, hogy a filozófia az, ami erre megtanít. A filozófia pedig megállapítja, hogy a dolgok tulajdonképpeni lényegéről alkotott megállapítások helytelenek, mert mind érzékszerveink, mint pedig értelmünk alapján megfogalmazott álláspontunk csalóka, nem felel meg a valóságnak. Érzékelésünk csak arról győz meg, hogy milyeneknek látjuk, vagy gondoljuk a dolgokat mi, és nem arról, milyenek is valójában. Az ész ítélete pedig a megszokott, általánosan elismert fogalmakra épít. Vagyis objektív kiindulópont nem létezik. Ezért, tudatosítván az objektív megismerés irrealitását, az agnoszticizmus útvesztőjéből csak egyetlen kiút van, tartózkodni mindennemű ítélettől, a dolgok iránti teljes érdektelenség az **ataraxia**, a lélek boldogsága és kiegyensúlyozottsága, a nyugalom.

Nos, ez már a második ataraxia! Ennek értelme valahol a sztoikus apatheia és az epikureikus ataraxia között mozog.

Továbbá, az is figyelemre méltó, hogy az antik szkeptikusok a - magában véve igen hasznos - logikai és gnoszeológiai vizsgálatokat sosem öncélúan végezték, hogy a létező dolgok megismerhetetlenségének a tapasztalatát, s az ebből fakadó *tartózkodást az ítélettől*, a lélek boldogsága elérésének gyakorlati eszményképe feltételének tartották. Emiatt etikai szempontból a sztoikusok és az epikureusok közé sorolhatók.

Kérdések:

Szkepticizmus:

1. Mi a szkepticizmus?
2. Ki, hol és mikor alapította?
3. Miért megismerhetetlenek a dolgok?
4. A megismerés milyen fokát ismerik el?
5. A szkepticizmus irányzatai és képviselői.

VII/3/4. Az eklekticizmus

VII/3/4/1. Római eklekticizmus

Ahogy Róma megkeverte a leigázott népeket és nemzeteket, ugyanúgy létrehozta a különböző szokások és eszmék konglomerátumát is. Rómában így a filozófiai iskolák is keveredtek, hogy ehhez a keveredéshez Rómában kiválogató, tehát *eklektikus* módon nyúljanak, két körülmény is közrejátszott:

a). Az egyik az volt, hogy az összes bölcseleti irányzat, ill. rendszer, úgymint a sztoicizmus, epikureizmus, vagy mellettük e régebbi rendszerek, mint pl., Platón és Arisztotelész rendszere, végül pedig a szkepticizmus, amely mindet negligálta - mind Görögországból származott, tehát nem igazi *honi* eszmék voltak. Ezért a művelt római már eleve indifferens módon közeledett hozzájuk, mégpedig azzal a céllal, hogy mindegyiket megvizsgálja és kiválassza belőlük azt, ami jó, ill. ami neki tetszik. Ezért a *válogatás*, az *eklekticizmus*.

b). Másodsorban a rómaiak azon - már említett - hozzáállása volt az ok, hogy ők semmit sem csináltak öncélúan, így a filozófiai tanulmányokat sem. A filozófiát is acélból művelték, hogy tájékozódni tudjanak a világban. E célból válogattak, *eklektizáltak* a különböző filozófiai irányzatokban is. Kiválasztották maguknak azt, ami éppen tetszett, vagy megfelelt céljaiknak.

A római eklekticizmus kiváló művelője **Marcus Tullius Cicero** (106-43 ante). Kiváló *szónok, államférfi és író* volt. Görögországban nevelkedett. Művei: *Akadémiai vizsgálatok, A legfőbb jóról és gonoszról, A kötelességekről, Az istenek természetéről* stb. Műveiben az olvasót elkápráztatja gyönyörű nyelvezetével, amiben - általános vélemény szerint - tetőzik a latin stilisztika művészete. A művek tartalmi része: ismerteti

a művelt római publikummal filozófiai nézeteit. Ezek alaphangja egy művelt, túlzásoktól mentes skepticismus, amelyben a legkülönbözőbb bölcséleti iskolák tanítása ötvöződik. A fő célnak ő is a boldogság elérését tartotta, amit a természettel való harmonikus együttélésben látott elérhetőnek. Érdekes elmélete a Teremtő és a világot igazgató Istenről, az emberi lélek Értékéről, az erény dicsőítéséről és az igazságosság, törvényesség és erkölcsösség értékeléséről, melyet a társadalom alapjának tart.

Cicero műveit, mást csak azért sem szabad lekicsinyelni, vagy bagatellizálni, mert tudvalevő, hogy a filozófia küldetése és értelme nemcsak az eredeti gondolatok és rendszerek megalkotásában van, hanem annak közvetítésében is a legkülönbözőbb rétegek felé, valamint gyakorlati alkalmazásában is.

Mindazonáltal a római eklektikusok legnagyobbika a Chaironejéből származó **Plutarchosz**. Szigorúan elutasította Epikurosz tanítását, mégpedig annak ateizmusa és alacsony színvonalú hedonizmusa miatt. Nagyjából elfogadta Platón és Xenokratesz tanítását - persze ezt sem egyedül és tiszta változatban, hanem házasítja azt más nézetekkel is, legfőképpen sztoikusokkal. Mélyen hívő ember volt, magasztalta a görög vallást és állította, hogy a vallás az emberi természet alapvető gyökere. Szerinte a különböző nemzeteknél más és más vallással ismerkedünk meg, de mindegyiknél megtaláljuk a vallást A filozófia küldetése éppen Isten helyes értelmezésének a felfedésében van. Az Isten *Núsz, Logosz, Egység és Személyiség, a Jó, Szép és Tökéletesség princípiuma*. Isten és annak tisztelete nélkül a társadalomnak nincs erkölcsi alapja. A közelet ideálja a polgárok és államok barátságos együttélése. Boldogan élni annyit jelent, mint a barátság, békesség és igazságosság követelménye szerinti életet gyakorolni.

VII/3/4/2. Az alexandriai eklekticismus

Az időszámításunk előtti és utáni századokban Alexandria volt a Mediterránium keleti részének szellemi központja. Itt voltak a legjobb könyvtárak és a tudományok művelésének évezredes tradíciója ide kötődik. Rómában a görög és a római szellemiség keveredett; Alexandriában a görög kultúrához a Kelet évezredes műveltsége és a zsidó vallási tradíció kapcsolódott. Az Ószövetséget itt már a Kr. e. 2. században lefordították görög nyelvre (Septuaginta). A városban igen erős zsidó közösség volt¹⁸, amelynek gondolkodói, noha saját vallásukhoz és annak tanításához hűek akartak maradni, a görög műveltséghez is nyíltan, talán még pozitíve is viszonyultak. A közösség legjelentősebb képviselője **Filón** (25 ante - 50 post), alexandriai zsidó volt. Már előljáróban meg kell jegyezni, hogy az alexandriai eklektikusok munkái stilisztikai és szisztemati-

18 Az alexandriai zsidó közösséget a babiloni fogságból visszatért azon zsidók alkották, akik nem tértek vissza Palesztínába, hanem szétszóródtak a Közel-Keleten. Itt virágzó kolóniát alkottak, hozzáidomultak a görög társadalomhoz, mégpedig olyannyira, hogy a héber nyelvet már csa a liturgiában használták, a mindennapi életben a görögöt használták. Még vallásukat is igyekeztek hozzáidomítani a görög szokásokhoz. Abban a korban keletkezik a Talmud is és a zsidó teozófia

kai szempontból ugyan korántsem voltak olyan magas színvonalon, mint a rómaiaké, ám tartalmi szempontból sokkal mélyebbek voltak, ami éppen a vallási elképzelések elfogadásának az eredménye.

Éppen a vallási hozzáállás következtében újra és újra úgymond legyőzhetetlen *legyőzhetetlen* akadályba ütköztek az alexandriai zsidó eklektikusok: egyrészt, szerették volna magukat tartani vallásuk tradíciójához, vagyis hogy az igazság az, ami az ő szent könyveikben kinyilatkoztatott; másrészt, kénytelenek azt is elismerni, hogy a görög filozófusok nagyjai, Platón, Arisztotelész és a sztoikusok is eljutottak a filozófiai igazságához. Egy kis turpissággal segítenek magukon (amit talán lelkük mélyén maguk is tudtak, hogy csalás): egyrészt azt beszélnek be maguknak, hogy a görög gondolkozók már ismerték Mózes könyveit, s azokból merítették tudományukat. Másrészt, saját szent könyveiket, hogy azokat összhangba hozhassák a filozófiai iratok mondanivalójával, eltekintettek a szent szövegek szószerinti értelmezésétől, s hovatovább a teljes allegorikus magyarázatot alkalmazták.

Filón, a görög filozófia és a szent iratok mellett, még egy harmadik tényezőre is támaszkodott - és nála ez volt a legfontosabb! - ez pedig a **megvilágosodás** volt, ami Istentől származik.

Filón istenképe nagyban különbözik az Ószövetség felfogásától. Filónnál Isten mentes minden emberi tulajdonságtól, meghatározatlan és megismerhetetlen. Mindenekfelett uralkodik, de elérhetetlen messzeségben van. Filón istenének derogáló, méltósága alatti lett volna, ha a teremtéskor közvetlen kapcsolatba kerül az anyaggal. Amikor Isten az anyagban akarata véghezviteléhez testi erőt alkalmaz, azt „*igazi nevén ideának nevezik*¹⁹” - Filón szerint. Ebben is érezhető, hogy mennyire Platón hatása alatt van. Az ideák összessége pedig a **logosz**, amely a világot uralja. (Ebben meg a sztoikusokkal egyezik meg, bár kissé másként értelmezi.) A *logosz* - Filón szerint - nem azonos az Istennel, hanem csak a második helyen van utána. Filón ezt „*Isten Fiának nevezik*²⁰”. Ez a Logosz pedig közvetítő Isten és ember között. Ebből is látható, mennyire áthatja a hellenisztikus zsidó Filón gondolkodását a keresztyén eszmeiség.

Kérdések:

Eklekticismus:

1. Mi az eklekticismus?
2. Hány megnyilvánulása van?
3. Jellemezd az irányzatok főbb képviselőit!
4. A „megvilágosodás”, a Logosz és Filón?
5. Cicero főbb művei és eszmei jellemvonásuk?
6. Plutarchosz és a vallás?

19 Vö.. Störig,H.J.:Malé dějiny filosofie. Praha,Zvon 1995. p. 150, majd Deussen, Paul :Geschichte der Philosophie mit besonderer Berücksichtigung der Religionen. Leipzig 1906. Bd.II. p.475.

20 v.ö. Störig u.o., Deussen u.o. p. 176.

VII/3/5. A keleti hellenisztikus bölcselet

A késői hellénizmus és a római kor bölcsezetének elgyakorlatiasodása, amelynek eredményeként megszületett a szkepticizmus és az eklekticizmus, nem elégíthette ki az emberi szellem természetes igényeit. Az emberi szellem minden helyzetben az igazság megismerésére törekszik. Az élet árnyoldalai: a fájdalom, a tévedések, a gonoszság, a halál és a bűn sokszorosan terhelték az ember lelkét, amelynek hőn óhajtott vágya az volt, hogy *túltegye* magát rajtuk. Előtérbe kerül a *lélek kiszabadításának gondolata a test börtönéből, a megváltás problémája*, amely az ókor utolsó rejtélye lett. Az ember vallásos extázisra vágyott, az élet rejtélyeit természet- és rációfeletti **intuícióval** próbálta megoldani.

A bölcselet tárgyát továbbra már nem az ember és a természet képezte, hanem *Isten megismerése, annak viszonya a világhoz és az emberhez*. A bölcselet Keleten a filozófia és a vallás között hányódott. Ezért előtérbe került Platón és Püthagorász, az is keleti elképzelésekkel vegyítve. Ebből egy **misztikus és teozófikus spekuláció** keletkezett, **a görög filozófia és a keleti vallási elképzelések szinkretizmusa**. Ez új szellemi irányzatok központja a Nagy Sándor által alapított egyiptomi város, Alexandria volt. Ez nemcsak filozófusok találkozó helye volt, hanem összejöttek itt a legkülönbözőbb vallásalapítók és reformátorok is. Alexandria mindenkori urainak tetszett ez a szellemi nyüzsgés, s ezt támogatván, megépítették a hatalmas alexandriai könyvtárat és múzeumot. Így a legkülönbözőbb irányzatok keletkeztek.

VII/3/5/1. Neopüthagoreusok

A Kr. előtti 1. században felmerült az akkori Mediterránom műveltségének csúcspontját jelentő Alexandriában a nagy **Püthagorasz titkos tanítása** újraélesztésének szükségessége. Ezt a gondolatot nagyban elősegítette az a körülmény is, hogy több *pseudopüthagoreus* irat is megjelent a városban²¹. A Neopüthagoreizmus legjelentősebb képviselője a tüánai (Tyána) **Apollóniosz** volt. A Kr. u. 1. században élt. Szerinte a filozófia tulajdonképpen nem egyéb, mint tökéletes vallás, s a filozófus Isten szolgája! Ezért a filozófus kell, hogy szellemileg teljesen a dolgok fölé tudjon emelkedni s a lelki életnek szentelje magát. Ennek elérése érdekében tartózkodjon a hús és bor fogyasztásától, merüljön tökéletes hallgatásba, éljen vagyonközösségben és szigorú aszkézisben.

A Kr. utáni II. században az Apamejéből származó **Numeniosz** megpróbálta közös nevezőre hozni a görög filozófiát az indiai, egyiptomi és zsidó vallási elképzelésekkel. Platont „*attikai módon gondolkodó Mózesnek nevezi*“. Bölcseletében tiszta misztikus

²¹ Az ókori plágiumnak ama formája dívott, amikor a szerző nem úgy plagizált, hogy mások tollával ékesítette önmagát, vagyis mások írásait tulajdonította önmagának, hanem úgy, hogy önmaga irományait tulajdonította másoknak, adta ki híres emberek neve alatt, hogy az olvasó közönség annak figyelmet biztosítson.

hangot üt meg. Hármas Istenről beszél. Az első maga a jó, maga a gondolat, a létezés princípiuma, a túlvilági lét. A második a *Demiurgosz*, amely az anyagi világot alkotja, a cselekvés princípiuma. A harmadik pedig Demiurgosz műve, maga ez a világ.

Az emberi **lélek** a bűn következtében a testhez láncolatott, amelynek halála után más testekbe költözik, hogy majd megtisztulván visszatérjen Istenbe, amelyből származik is. Az élet értelme, *felemelni az embert a puszta érzékiség fölé*, elérni az isteni csöndességet, amelyben Isten az emberhez közelít.

Még talán megemlíthetjük azt, hogy a neopythagoreizmus korában Egyiptomban megszületik az ún. **hermetikus** filozófia, amely csak a beavatottak részére volt elérhető. Ez egy a platonikus, neopythagoreus, orfista és a gnoszticizmus keveredéséből létrejött gondolkodás volt, amelyet az írások egész sorában fogalmaztak meg, s amely sorozatot közös nevéen „**Hermesz Triszmegisztosznak**“ neveznek.

Kérdések:

Neopythagoreizmus:

1. Mi a neopythagoreizmus? Mire összpontosít?
2. Hol és mikor keletkezik?
3. Jelentősebb művelői és irányzatai?
4. A „Hármas Isten“ a neopythagoreusoknál?
5. Mi a hermetikus filozófia?

VIII. A KERESZTYÉNSÉG MEGJELENÉSE

Az időszámításunk első századaiban új eszmeiség jelenik meg a hellenisztikus világban, a *keresztyénség*, melyet - eltekintve a kinyilatkoztatás tényétől - szellemtörténeti szempontból elemezve a közel- és közép-keleti vallási tradíciók letéteményesének kell tekinteni. A keresztyénség új mérföldkövet jelentett az akkori művelt világ gondolkodásában. Gyökerei mélyen a múltba nyúlnak, és nemcsak a régi zsidóságba. Az Ószövetségben a legújabb kutatások szerint sok más, asszír, babilóniai, meg nagyon sok persze elem van. Sőt, a legújabban már az egyiptomi kapcsolatokat is kimutatták.

Ezen kapcsolatok kimutatása - persze - nem a filozófia, hanem a vallástudomány feladata. A filozófiatörténet dolga az, hogy értékelje, számba vegye a Krisztus által megfogalmazott, és főleg Pál által terjesztett gondolatokat, az élet értelmezését. Ezek az eszmeiség a hellenisztikus filozófiával találkozott és ütközött.

A keresztyénség történelmi szerepét terjeszkedéssel, misszióval kezdte. Főleg Pál három térítő útja volt jelentős, majd római tartózkodása és ottani mártírhalála. A 2. század közepén már az egész Mediterránium térségében voltak kisebb-nagyobb keresztyén közösségek. Mivel hivatalosan a meg nem engedett vallások közé tartozott, híveinek mind a kultikus műveleteket, mind a terjesztést, a missziót, csak titokban lehetett végezni. A titkolózás szülte a sok téves elképzelést, megszólásokat és rágalmakat. Ezek tovább gyűrűzve kiváltották a hatalmasok és a nép haragját, ami sok helyütt és több időszakban a keresztyének üldözéséhez, gyakran - a szó legszorosabb értelmében - mérsárlásához vezetett. A legkegyetlenebb keresztyénüldözés *Néró, Domitiánus, Trajánus, Hadriánus, Puis Antonius, Marcus Aurélius, Semptimus Severus, Decius, Valeriánus és Diocletiónus* császárok uralkodása alatt volt. Ezek alatt számtalan keresztyén vagy megtagadta vallását, vagy vállalta az üldöztetést és mártírhalált.

Gyorsan kiviláglott, hogy az üldözés a keresztyénséget nem gyengíti, hanem erősíti. Az új tagok száma sokkal meghaladta a szörnyű kínok között kivégzettekét. A mártírok példája vonzotta a kor legjellemesebb egyéniségeit. Ezt a közösséget is - mint emberi számítás szerint sok mást is - a mártírok vére éltette. A vértanú, Krisztus katonája, aki hitéért feláldozta életét, ez az ideál volt az igazi keresztyén példaképe. A 4. század

elejére világos lett, hogy a keresztyénség ellen még Róma sem harcolhat sikerrel. Ezért jobb, ha nem ellene küzd, hanem ha a keresztyénség lendületét és erejét kihasználja. Ezt ismerte fel Nagy Konstantin császár (323-337) is társuralkodóival együtt: **Galerius** 312- ben iktatja törvénybe a keresztyének gyülekezési jogát, a 313-ból származó ún. **milánói ediktum** pedig (amelyet egyébként **Licinus** nevében adtak ki a bythiniai Nikomédiában!²²) már teljesen legálissá teszi a keresztyén vallást a birodalomban. Ez után még jobban terjed, főleg a városokban van sikere, amelyek nemsokára mind keresztyén jellegűek lesznek. A pogányság leginkább a vidéken tartotta magát. A keresztyénség *te-libe kapta* a népvándorlást is az előnyomuló keltákat, germánokat, katonai győzelmeik ellenére is keresztyénné teszi.

Ugyanakkor a keresztyénség feltartóztathatatlan előnyomulásában még meg kellett küzdenie az antik szellemi örökséggel is, ami nyomot hagy magán a keresztyénségen is. Történik mindez főleg két nagy periódusban: az egyik a patrisztika kora (az apostoli kortól 800-ig), és a scholastika alatt (cca.800-1500).

VIII/1. Az antik és a keresztyén szellemiség ellentéte

Ez mindenekelőtt az *istenképben, az Isten és ember, ember és felebarát* viszonyában mutatkozik meg a legmarkánsabban.

VIII/1/2. Isten és ember

A görög filozófiának az istenről, istenségről a legkülönbözőbb elképzelései vannak: *Hérakleitosznál az őstűz, Arisztotelésznál „az első mozgató erő”, a sztoikusok panteizmusában az isten a lét összessége, Plótinósnál az isten az egyetlen realitás, a többi mind csak az isteni lét visszatükröződése.*

- a) Ezzel szemben a keresztyénségben az Isten mindenekelőtt a mindenható Teremtő, aki akaratával a semmiből teremtette a világot. Tehát Istenen kívül minden teremtmény. Ezért a Teremtő és a teremtmény között áthidalhatatlan szakadék húzódik. Ez jellemző a sémi népek vallásaira - amit zsidó örökségnek tekinthetünk. Az ember és minden teremtmény az Isten által teremtett és Istenért van. Az ember legfőbb kötelessége és feladata, hogy teljesítse a Teremtő akaratát, amelyet Igéjében jelentett ki. Ezért a keresztyén kegyesség legsajátosabb jellemvonása az Isten előtti **alázat** és legelvetendőbb vonása a **góg**, amikor az ember engedetlen és Istennel akar egyenlő lenni. Ezzel a keresztyénség új értékrendet alkot. A görög erények nemcsak hogy értéküket veszítik, hanem részben még pejoratív beállítottságba is kerülnek.

22 v.ö. Molnár, Amadeo: Pohyv teologického myšlení. Dějiny dogmatu. Praha, Kalich 1982. p.54.

- b) A keresztyénség Istene nem személytelen Isten, hanem nagyon is személyes. A hívő imájában *beszélget* vele, szól hozzá - még akkor is, ha szükségeltetik a megfelelő tisztelet. Az ember az Istennel szemben *személyként* lép fel.
- c) a keresztyénség az egyén lelkének kivételes méltóságot tulajdonít - ami ugyan csak idegen az antik gondolkodás számára, mert számára a lélek *valami személytelen természeti tényező*. Ezért, ill. ebből következik, hogy a lélek és a szerves élet fogalma szorosan összetartozik, és amikor a lélekről van szó, akkor rögvest a *világszellemre* gondolnak, amiből minden lélek származik. Az elképzelés, hogy az ember lelke egyedül áll Isten előtt, és felelős előtte cselekedeteiért, az antikában ilyesmi nem volt, ez teljesen új elgondolás - magyarázza *Ernst Aster*²³.
- d) A keresztyén Isten pedig alapvetően más, mint az addig ismert istenfogalmak: ez *kegyelmes és megváltó Isten*. Az ember - természeténél fogva - ki van szolgáltatva a bűnnek és a halálnak. Harcolhat ellene saját erejéből, de semmi esélye a sikerre. Az epikureusok, a sztoikusok, vagy akár Szókratész próbálkozása, megtanítani az embert helyesen élni, merő hiábavalóság és emberi gőg. A megváltás csak Isten kegyelméből Fia, ki emberré lett, annak áldozata árán lehetséges. Ehhez viszont szükségeltetik, hogy az ember tegye magát túl bűnös voltán és szabaduljon meg bűneitől. Mert az ember nem olyan, mint amilyennek pl. Platón képzelte, hogy vannak benne alacsonyabb rendű és magasabb rendű részek, ez utóbbiak isteni eredetűek, tehát halhatatlanok. Nem, a keresztyénség szerint, az egész ember halandó és romlott mindaddig, amíg Krisztusban nem született újjá! Ha azonban ez megtörtént, akkor az egész ember feltámad halottaiból, mert - ahogyan azt Pál mondja (II.Kor. 5:17) - „*ha valaki a Krisztusban van, új teremtés az*“. tulajdonképpen az ember újjá születése Krisztusban Isten kegyelme által a keresztyénség legalapvetőbb központi dogmája, amit leginkább Pál apostol dolgozott ki.

VIII/1/3. Ember és felebarátja

Az alapvető keresztyén erkölcsi norma, amely meghatározza az embernek a viszonyát az ő felebarátjához, a szeretet nagy parancsolatában fogalmazódik meg, „*Szeresd felebarátodat, mint magadat*“ (Mt.22:39, Mk 12:31). Ezek a szavak ugyan már elhangzottak az Ószövetségben is (III.Móz 19:18), de ott csak Izrael fiaira vonatkozta („*a te néped fiai ellen*“ - *uo.*). A keresztyénségben a szeretet nagy parancsa minden népre , mert minden ember Isten gyermeke és Krisztusban mindnyájan testvérek vagyunk. E nemes gondolathoz az antik filozófiában csak a sztoa közeledik.

A keresztyénség a kezdetektől fogva mindig *nemzetfelettinek* mutatkozik: hiszen Krisztus az ő tanítványait *széles e világra küldte ki, hogy tegyenek tanítványokká minden népeket*. Kezdetről fogva *osztályokat* sem ismert, és Jézus Krisztus a *szenvedőkhöz és szűkölködőkhöz* fordult. A legelső tanítványok is a legalacsonyabb rétegekből jöttek, az *euangélium*, az örömmüzenet viszont nemsokára a társadalom csúcsát is meghódította.

²³ v.ö. Ster,Ernst:Geschichte der Philosophie. Leipzig 1932. p. 99-104, Störig, i.m. nyomán, p. 158.

VIII/1/4. Az ember és a környező világ

A sztoikusoknak és az epikureusoknak nem is jutott eszükbe máshol keresni a boldogságot, mint ebben a földi világban. Céljuk az volt, hogy a lehetőségek szerint érjenek el ebben a világban minden elérhetőt. A platonikusok már egy kissé másként gondolkodtak, a kereszténység azonban náluknál is sokkal messzebbre megy: a túlvilági felértékelése, a transzcendens Istenhez való viszony, amely a *megváltást* jelenti, az evilági dolgok devalvációját jelentette, az evilágtól való elfordulást, mégpedig olyan mértékben, amilyenhez hasonlót addig csak az indiai gondolkodásban tapasztaltunk. Krisztus ezt mondta: „...én meggyőztem a világot“. A kereszténység minden földihez Istent tartva szem előtt viszonyul, mert az ember célja nem ebben a világban található.

A kereszténység számára egyedülálló történelmi tény, hogy Isten emberré lett Krisztusban, mégpedig az ő saját szabad akarata következtében. Ennek különös jelentősége van, mert ezzel a keresztény ember számára ez a világ is, amelynek örömeiért és keserőségeiért nem különösebben lelkesedik, Isten váltságmunkájának a része lett. A keresztény ember számára nincs *számtalan világ*, mint az antik filozófusok, vagy az indiai gondolkodók számára, amelyek szüntelen keletkeznek és szűnnek meg, mint ahogy az emberek is újra inkarnálódnak, mert ez a világ az a hely, ahol Isten akarata szerint egyszer, de végérvényesen és visszavonhatatlanul minden eldől. Ezért ez a világ a keresztény ember számára rendkívül fontos is.

VIII/1/5. A kereszténység kizárólagossága

A görög városállamok létezése alatt a városállam különös biztonságot nyújtott az embernek - láttuk ezt pl. Szókratész esetében is. Azok szétesése után, a királyságok és birodalmak megalakulása után, az egyeduralkodók idején ez a biztonság már nagyon messzire került. A vallás sem elégítette ki az embert, mert hovatovább az uralkodó kül-sőségekkel teli imádatára koncentrált. A személyes religiozitás igénye lépett fel. A Római Birodalomban már sok-sok vallás volt. A misztérium-vallások sok embert vonzottak: a perzsa eredetű *Mitrász-kultusz*, az egyiptomi *Izis-*, a görög *Adonis-*, *Demeter-* és *Orfeusi-kultuszok* sok hasonlatosságot mutattak a kereszténységgel. A Mitrász kultuszban még keresztelés, konfirmáció, utolsó vacsora, a hármas egységről alkotott tan, és december 25., mint a napisten születésének a dátuma is megvolt! Nem csoda, hogy a rómaiak a kereszténységet is a misztériumvallások közé sorolták.

Hogy a kereszténység a vallások e nagy konkurenciájában mégis megmaradt - emberi ésszel ítélve - a zsidóságtól örökölt **kizárólagosságának** köszönhető. A kereszténység magát új választott népnek, új Izraelnek tartotta. („...vlasztott nemzetiség, királyi papság, szent nemzet, megtartásra való nép vagytok...“ I. Péter 2:9). Ez a kizárólagosság

őrizte meg a keresztyénséget attól, hogy más kultuszokkal keveredjen és elveszítvén identitását, felolvadjon a vallások erdejében. Ez a kizárólagosság volt az alapja a kialakuló egyházi szervezetnek is.

Kérdések:

A keresztyénség:

1. Megjelenése
2. Az antik világ és a keresztyén szellemiség közötti különbség?
3. A lélek az antik világban és a keresztyénségben?
4. Isten az antik világban és a keresztyénségben?
5. Az ember és ember viszonya az antik világban és a keresztyénségben?

VIII/2. A gnoszticizmus

Az ókori filozófiai iskolákban ismert volt, hogy vannak *ezoterikus* és *ezoterikus* tanok. Az előbbiek a nagyközönség részére készültek, az utóbbiak pedig egy szűk, titkos csoport részére. Ez utóbbi csoportba tartozott a *gnózis* is, a titkos dolgoknak a tudása és ismerete. Maga a „gnózis“ kifejezés „tudást“, „ismeretet“ jelent. A *gnoszticizmus* pedig egy több szellemi irányzatból összetevődött bölcséleti rendszer volt: hellenisztikus, zsidó, perzsa és indiai gyökerekből táplálkozott. Tartalmazza az ókori Kelet, főleg perzsa, szír és zsidó elképzeléseit, melyekhez még *Poszeidón* (Kr.e. 135-51,) az univerzális gondolkodó és történetíró, majd Platón és a neoplatonizmus, valamint Püthagorasz és a neopüthagoreizmus elképzelései is társulnak. Az időszámításunk körüli évszázadokban keletkezett a Mediterránium keleti, dél-keleti részében, majd később az egész Római Birodalomban elterjedt.

A gnózis alapgoldolata az *Ember-Isten*. Vagyis, minden emberben van egy darab Istenből. Ezért az embernek erre az istenire kell hallgatnia, vagy ezt kell magában felfedezni, felszínre juttatni. Hogy az emberben ez az isteni nagyon mélyen, valahol a tudat alatt van, annak következménye, hogy ebben a gonosz, a Demiurgosz (a Teremtő, aki a Mindenható Istennél sokkal alacsonyabb rendű) által teremtett tökéletlen és gonosz világban van. Az ember célja, hogy az isteni felszínre hozásával kiszabaduljon ebből a gonosz világból.

Az első nagy gnosztikusnak **Simon**²⁴ mágust tartják, akit a Biblia is említ (ApCsel 8:5-24). Megkülönböztetünk több gnosztikus irányzatot is. Azokat a gnosztikusokat, akik a zsidóságnak, ill. a zsidó felfogásnak tulajdonítanak több jelentőséget, azokat *zsidó gnosztikusoknak* nevezzük. Ilyen volt **Bazileidesz**²⁵ (cca. 125 post) és **Valentinosz** (cca. 150 post). Vannak *pogány* és *keresztyén gnosztikusok* is. Az utóbbiak közé - még-

24 Simon Mágus

Majdnem egyidejűleg a keresztyéniséggel és ugyanabban a térségben egy spekulatív szellemi irányzat is születik, a *gnoszticizmus*. Maga a *gnosis* jelentése *ismeret, megismerés*, méghozzá a magasabb szellemi világ és a világfolyamat titkainak a megismerése. E tan szerint mindenk felett a láthatatlan és kimondhatatlan, kizárólag szellemi természetű istenség áll. Ennek szöges ellentéte az anyagi világ. Az istenségből kiömlött számtalan aiónok alkotják a szellemi világot, a Világosság Birodalmát. Az érzéki világot - az egyik variáció szerint - az alárendelt aiónokhoz tartozó Teremtő (az ú.n. Demiurgosz) hozta létre, a másik variáció szerint, a legmagasabb istenséggel szemben ellenséges, a Sötétség Birodalmából származó lény, a Sátán. E folyamat kapcsán a szellemi világ részecskéi bejutottak az anyagi világba, a szellem így az anyag börtönébe jutott, ezért a világejlődés folyamatának a végcélja, hogy a szellemi világ részecskéi megszabaduljanak az anyagtól és visszakerüljenek a Világosság Birodalmába. Tömören fogalmazva, ez a gnózis megváltástana.

A gnoszticizmus egyik alapítójának Simon mágust tartják, aki egy bizonyos Antoniosz és Rákhel fiaként a samáriai Gittában, vagy Gethonban született. Róla a legrégebb adatunk az ApCsel 8:5-24 -ben található. Itt arról olvasunk, hogy amikor Filep Samária városában hirdeti a Krisztust, gutaütöttet és sántát gyógyít meg, sokan megkeresztelkednek, közöttük egy Simon nevű ember is, aki Samáriában már régen gyakorolta az *ördögi tudományt és elámította Samária népét, magát valami nagygnak állítván: Kire mindnyájan figyeltek... mondván: Ez az Istennek ama nagy ereje!* (8:10-11).

A mágus Fileppel tart, mert elbűvölik őt a csodái. Majd amikor Péter és János apostol jön Samáriába, hogy könyörögjenek a Szent Lélek kitöltéséért, s a hívek általuk kézrátétellel Szent Lelet vesznek, Simon méginkább elcsodálkozik. Ezt a tudományt Pétertől és Jánostól pénzen akarja megvásárolni (innen a középkorban elterjedt *simónia* fogalom, amely alatt az egyházi tisztségek pénzen való megvásárlását értették), amiért Pétertől feddésben részesül (8:20-23). Simon mágus e tette jól jellemzi a gnózis lényegét, mely szerint az ember az üdvösséget nem Isten kegyelméből, hanem önmaga igekezesetéből nyeri el.

A gnoszticizmus több vallás és bölcséleti irányzat ötvözete, ezért könnyen jutott be más szellemi irányzatokba, többek között a keresztyéniségbe is. A 2. és a 3., de még az azt követő századokban is kemény küzdelmet kellett ellene folytatni a tiszta keresztyén igazság érdekében.

Bazileidesz (Vö.: Matoušek, Jaroslav: Gnose. Praha, Hermenn a sybivé 1994. p.138.)

- 25 Közvetlen **Simom Mágus** után az ugyancsak samáriai származású **Menandrosz**, majd **Szatornilosz** következett a gnosztikusok sorában. Ezek apró eltérésektől eltekintve - tanítómesterek, Simon vonalát követték. Bazileidesz volt az első, aki színvonalas metafizikai rendszerelmélettel jelenik meg. Lényegében ez is Simon alapjain nyugszik, csak erősen dualisztikus jellegű és domináns benne a keletei mitológia. Rejtve - Khám képében - megjelenik benne Zoroaszter, valamint az *Életfáról* alkotott orientális elképzelések. Bazileideisz gnózisának fejlett emanációs elmélete van., amelynek lényege a következő: az öröktől fogva lévő Atyától először a *Núsz* (a szellem) származott, ebből lett a *Logosz* (az ész), abból a *Fronézis* (a gondolat), majd végül a *Szófia* (a Bölcsesség) és a *Dünamisz* (a Hatalom). Ezekből keletkeztek az *angyalok*, akik az első, majd a második eget teremtették. Ezek nemzették a következő angyalokat, akik a harmadik eget hozták létre, majd azokat, akik a következőket, egészen a 365-ig terjedő eget. Az utolsó éghoz tartoztak azok az angyalok, akik létre hozták minden e világhoz tartozót. Maguk között felosztották a földet és anak lakóit Főnökük a zsidók Istene lett, aki mindeneket a zsidók alá akart rendelni, de a világ többi fejedelmei fellázadtak ellene. Ezért viseltetnek a többi nemzetek olyannyira ellenségesen a zsidókkal szemben - mondja Bazileidesz elmélete.

Hogy az Atya megmentse az emberiséget, elküldte egyetlen Fiát (a *Núsz*), akit *Krisztusnak* neveznek. Ez földi alakot öltött magára, de a kereszten nem ő halt meg, hanem helyette egy bizonyos Cirénei Simon. Ezért nem a Megfeszítetet, hanem az Atya küldöttét kell imádni. A megváltás Bazileidesz szerint csak a lélekre vonatkozik, mert a test nyilvánvalóan tönkre megy.

Azt tanítja, hogy kezdetben két elem volt, a Világosság és a Sötétség. Ezek nem teremtettek, hanem önmaguktól voltak. Amíg távol voltak egymástól, nyugalom nyugalom volt. A diszharmónia akkor keletkezett, amikor keveredtek, mégpedig úgy, hogy a Sötétség elnyelte a Világosság egy összikrájának jelentéktelen elemét, amit a Világosság szellemei vissza akarnak szerezni. A Világosság e jelentéktelen eleméből és a Sötétségből keletkezett a teremtett világ - ezért van benne oly kevés jó. A teremtmények ezért a gonoszság és a sötétség birodalmához tartoznak. Alexandriai Klemens szerint is a lélek romlásának okát Bazilidesz az elemek eme keveredésében látja. Hüppolitosz is hasonló említ: a kozmikus folyamat végső célja a rendellenesen egyesült, a Világosság és a Sötétség elemeinek a szétválasztása.

Igen, a korai egyháznak ilyen tévtanok hirdetésével is meg kellett küzdenie!

hozzá a legnagyobbikához - soroljuk a színópei **Markiont**, aki Polykarposz tanítványa volt, de önálló fejlődésen ment át. A római gyülekezet 144-ben exkommunikálta. *El-lentétek* címmel terjedelmes munkát írt, amelyben azt fejtegeti, hogy Krisztus tanítását már az apostolok is meghamisították. Az apostolok közül egyedül Pál tartotta magát az igazi tanhoz, bár később az ő írásaiba is bejutottak idegen nézetek. Hogy felfedje az igazságot, a meglévő keresztyén iratok között hatalmas tisztogatást végzett, mondván, fel kell fedni az eredeti igazságot. Ily módon elkészített (ami annyit jelent, hogy a maga módján megszerkesztett = a nem kívánatosakat kitörölte, magyarázataival ellátta) 10 Páli levelet, amelyekhez hozzácsatolta még Lukács evangéliumát. Így készült el Markion **Újszövetsége**.

Ez is jó volt valamire, mert ösztönözte a keresztyénséget az újszövetségi könyvek kanonizálására. Markion saját egyházat alapított, amely a keresztyénség mellett sokáig, egészen a 10. századig tartotta magát. Azt tanította, hogy a világban minden rossz a Sától származik. A pusztaszeretettől elküldött Megváltó megjelentette az emberiségnek a Teremtő akaratát és így megmentette a világot a romlástól. Markionnak voltak pozitíve értékelhető vonásai is: erélyesen fellépett az ún. *zsidókeresztyének* ellen, ellenezte a keresztyének körülmetéltetési kötelezettségét és a mózesi törvények betartását. Így hozzájárult - talán akaratlanul is - az egyház tanításának megtisztításához. A másik pozitívuma is akaratától függetlenül jött létre, mégpedig a már említett saját újszövetség megalkotásával, aminek eredménye az Újszövetség kanonizálása lett.

A keresztyén gnosztikusok közé sorolják még részbe **Origeneszt** és **Alexandriai Kelement** is.

Hogyan fogalmazhatnánk meg tömören a gnózis alapfogalmait és legfontosabb vonásait? Íme:

1) A **teodícea** - a gnosztikusok központi gondolata *Isten és a gonoszság eredetének és értelmének az exkuzálása*. Ez minden vallás alapgondolata. A keresztyénségben ez a következőképpen mutatkozik meg: egyrészt érvényesül a zsidóságból származó *teremtő-fogalom*, másrészt e világ a bűn és a gonoszság országának tartatik, amelyből csak egyedül Jézus Krisztus halála révén váltatunk meg. A kérdés azután így tétetik fel: *Isten, aki tökéletes, miért teremtette a gonoszság világát, amiből meg kell váltatnunk?*

Ez a kérdés sok mindenkit foglalkoztatott. Feltette már magának **Epikurosz** is, de **Leibnizet** igen-igen foglalkoztatta. Sőt, már a 6 éves **Goethe** is feltette magának a kérdést a lisszaboni földrengés kapcsán, *hogyan engedhette meg ezt Isten?!*

2) A **gnosztikusok különbséget tesznek a Teremtő és Magváltó Isten között**. Ezért azután két isten van: az egyik oldalon a Megváltó, akinek alárendeltje - gyakran úgy tűnik, ellensége - a világ teremtője (gnosztikus terminológiával *demiurgosz*). Markion pl. megkülönbözteti az Ószövetség Istenét, aki a Teremtő és az igazság Istene, az Újszövetség Istenétől, aki a szeretet Istene.

3) A **gnózis, mint megismerés**. A keresztyén gnózis az embernek e világban elfoglalt helyzetével, és megváltásával foglalkozik. Szerinte az, hogy az ember bűnbe esik, már úgy tűnik, nem is az ő személyes hibája, mert az ember lelke egy örökös csatatér, amelyen a jó és gonosz harca folyik. A lélek így, amelynek a keresztyénségben oly nagy

szerepe van, veszt értékéből és méltóságából. A gnózisban már nem arról van szó, hogy az ember az újjászületés aktusában megszabadul a „rég *Ádám*tól“, és új, megtisztult emberré lesz, hanem inkább arról, hogy a Jó és a Gonosz harcát önmagában is felismerje és megtapasztalja. A *megismerés* így a gnosztikusoknál a *hit* elé kerül, miközben még gyakran az I.Kor 2:10-re is hivatkoztak („*mert a Lélek mindeneket vizsgál, még az Istennek mélységeit is*“).

4) **A gnózis, mint misztika.** A keresztyén tan egyik központi misztériuma Isten tetet öltése és a Vele való egyesülés az Úri Szent Vacsorában. A misztika, ahogy azt eredeti görög megfelelője is sejteti (műein = behunyni a szemet), az érzéki világ és az ész, a logikus gondolkodás megtagadását jelenti, mégpedig az Istennel való extatikus, boldog egyesülésben, amit szavakkal csak nagyon hiányosan lehet leírni, mert itt az átérzésen van a hangsúly. A gnosztikus Isten-megismerés sem az ész aktusa, hanem misztikus megismerésként kell értelmezni.

A gnosztikus felfogás is - hasonlóan a többi misztikus felfogáshoz - fantasztikus köntösben, mitológikus képekben jelenik meg. A gnoszticizmusra is jellemzők az újplatonikusok emanációs elméletének a fokozatai.

Kérdések:

A gnoszticizmus:

1. A gnoszticizmus lényege
2. Pogány és keresztyén gnosztikusok
3. A gnoszticizmus leglényegesebb fogalmai
4. Simon Mágus
5. Bazileidesz
6. Markion

VIII/3. Manicheizmus

Közel áll a gnoszticizmushoz. A keresztyénséget a perzsa és indiai eszmeiséggel párosítja és szigorúan elvet mindent, ami zsidó.²⁶ Alapítója a perzsa származású **Máni** volt (őt hívták latinosan *Manicheusnak*). 215-ben született, perzsa királyi családból származik. 273-ban keresztre feszítették.

Tanítása perzsa zoroasztriánus gyökerekre vezethető vissza, két világból, a *Jó* és a *Gonosz Birodalmának* a létezéséből indul ki. Ezt a két birodalmat a Világosság isteni Atyja és a Sötétség Atyja igazgatja. Ez utóbbit Máni a zsidó Jahveval és démonaival azonosítja. *Jézus*, mint az ember Megváltója jelenik meg, aki a Világosság Birodalmából szállott alá.

A manicheusok etikája a legszigorúbb aszkézist követeli meg, ami nagyban hasonlít a buddhista etikára. A *Kiválasztottak* kategóriája is a buddhizmusra emlékeztet. Ezek számára az aszkézis még szigorúbb: tilos számukra a húsétel fogyasztása, a nemi élet és az alantas testi munka. A másik kategóriát a *hallgatók*, vagy *tisztelők* alkotják. Ezek számára már nem olyan szigorúak a követelmények. Mindez a buddhista társadalom szerzetesekre és laikusokra való felosztását juttatja eszünkbe.

A manicheizmus a keresztyénségtől mindenekelőtt az Ószövetség kategorikus elutasításával különbözik, továbbá, a két birodalomról alkotott *dualisztikus tannal*, valamint a megváltás módjával, amelyet Máni tanítása szerint Krisztus utasítása alapján mindenkinek *magának* kell elérnie.

Főleg Keleten és Észak-Afrikában terjedt el. Külön vallási közösséget képeztek és nagy veszélyt jelentettek a keresztyénségre. Az egyes manicheus közösségek egészen a középkorig fennmaradtak.

Kérdések:

Manicheizmus:

1. Máni - élete és sorsa
2. Tanítása - eredete és lényege
3. Elterjedése

26 v.ö. Störig, i.m.p.163, Erdmann,J.E.:Grundriss der Geschichte der Philosophie. Berlin-Zürich 1930. p.16.

VIII/4. Neoplatonizmus

Az antik filozófia utolsó rendszere a *neoplatonizmus*. Ez nem eklektikus tákolmány, hanem a görög filozófia összes eredményét felhasználó felújított platonizmus. A keresztényiséggel egy időben - és részben ellene - keletkezik. Alapítójának az alexandriai *Ammóniosz Szakkász* (175-242) tartják. Elveiről, eszméiről nem sokat tudunk, mert a neoplatonizmus rendszerét tulajdonképpen tanítványa *Plotinosz* dolgozta ki.

VIII/4/1. Plótinosz

Alexandriában született 204-ben. Később Rómába került, ahol iskolát nyitott, amit egészen haláláig (270) vezetett. Támogatta őt *Gallienus* császár is, a nép pedig egyenesen istenítette. Szemtanú kortársai szerény, finom lelkű, jellemes embernek ismerték. Teljesen a bölcseletnek, az isteni kutatásának szentelte életét. Terve az volt, hogy valahol Itáliában egy filozófus-várost alapít, amit *Platónopolisnak* neveztek volna, de ez a terve nem valósult meg.

Tanítványa *Porfüriosz* 54 munkáját gyűjtötte össze, amelyeket hat csoportban *kilenc részenként* (amelyeket görögül *enneászoknak* - kilenceseknek -hívtak) adott ki. Ezekben különböző témaköröket dolgozott fel. Pl. az elsőben etikai kérdéseket, a második és harmadik a világgal foglalkozik, a negyedik a lélekkel, az ötödik a szellemmel és az ideákkal, a hatodik a legmagasabb princípiummal, a legfőbb Jóval.

Érdekes, hogy az újplatonikusok nem is tartották magukat újplatonikusoknak, hanem Platón hív tanítványainak! Céljuk az, hogy a nagy Mester művét megismertessék a filozófusokkal és minden érdeklődővel, hogy az olyan értékelést kapjon, mint amilyet megérdemel. Valójában azonban egy új, saját rendszert alkottak, amely ugyan szorososan kapcsolódik Platónra, mégis nagyban különbözik tőle, mégpedig azzal, hogy a neoplatonikusok tanítása szerint *minden egyedi lépcsőzetesen vezetetik le az egyetlen utolsó ősalanytól, amelybe majd újra visszatér.*

Ötödik enneásza bevezetőjében felteszi a kérdést: *mi okozta azt, hogy a lelkek, amelyek ama világból valók, s Hozzá tartoznak, teljesen megfélelkeztek Isteniükről, s nem ismerik sem Őt, sem önmagukat? Kálváriájuk azzal kezdődött, hogy merszük volt leszállni a keletkezésbe, s önmaguk akartak lenni. Kihasználták azt, hogy mozogni tudnak, de mivel ellenkező irányba futottak, mint amelyikbe kellett volna, nagyon messzire kerültek, elvesztették a kapcsolatot, s elfelejtették, hogy ők is onnan vannak. Mint az olyan gyermekek, akik távol nevelkednek atyjuktól, akit később nem ismernek, s maguk sem tudják, kihez tartoznak. Mivel már nem tudták ők maguk kik és hová tartoznak, magukat nem is becsülték, ám nagyra értékelték sok más dolgot, többre, mint önmagukat, mindenért lelkesedtek és függőségbe kerültek tőlük, miáltal a legnagyobb mértékben elszakadtak mindattól, amitől tiszteletlenül elfordultak ... az itteni dolgok nagyra becsülése, és önmaguk semmibe vevése, volt az oka annak, hogy az Istenségről teljesen megfélelkeztek. Mert aki más után fut és mást csodál... elismeri magáról, hogy rosszabb, mint az. Ha pedig önmagát a keletkező és elpusztuló dolgoknál rosszabbnak... tartja, akkor az Istennek*

*sem természetét, sem erejét fel nem foghatja. Éppen ezért kettős beszédet kell intéznünk azokhoz, akik így vannak vele, hátha visszafordíthatnánk őket az ellenkező irányba... és felvezethetnénk a legmagasabbhoz, az Egyhez és Elsőhöz...*²⁷

Plótinosz alapkérdése is *Isten fogalma és annak a világhoz való viszonya volt*. Ebben nagyon közel állt *Pilonhoz*, talán még hatása alatt is volt. Megegyezik vele abban, hogy az istenséget nem lehet teljesen megérteni és felfogni. Csupán arra a megállapításra lehet eljutni, hogy *Isten van, létezik*, de arra, hogy *mi az*, már képtelenek vagyunk válaszolni. Csak körülírni lehet: Fikon és Plótinosz szerint ő az Egy (tó en), az Első, az Örök, a Legfőbb Jó - amihez még Plótinosz azt is hozzáteszi, hogy *nincs benne ellentmondás és felfoghatatlan. A legmagasabb lény mintha szétfolyna és mindeneket áthatna*. Mint ahogy a Nap is árasztja melegét anélkül, hogy ezzel kárt szenvedne, a legmagasabb lény is kiáraszt magából mindent, ami létezik. Ezt a kiárasztást nevezi *emanációnak*, amely lépcsőzetesen történik. A létezések szféráinak megvan a maga hierarchiája, mégpedig a szerint, milyen messze vannak Istentől. Még azt is tudni kell, hogy az emanáció nem kötődik az időhöz.

Az első emanáció a *lélek*. Az isteni lélek nem azonos Istennel. A lélek, Platón megfogalmazása értelmében, az ideák összességét adja. A második emanáció a *világ lelke*, vagy a *lelkiség világa*. Az individuális lelkek és a világlélek viszonyát nagyon hasonlóan fogalmazza meg Plótinosz, mint ahogyan azt az indiai brahma-atman viszonyból ismerjük. Úgy tanítja, hogy a világ lelke benne található minden lélekben és minden lélek magában hordja a világmindenséget.

Plótinosz tana az emberről, valamint etikája is alapvető felfogásából következik, vagyis abból, hogy minden létező az isteni lény fokozatos kiáramlásából (emanációjából), és az emberi lélek isteni eredetéből következik. Az emberi lélek legfőbb kötelessége és boldogsága, újra egyesülni istennel, amiből származik is. Plótinosz akceptálja a négy platóni erényt, de csak a célhoz vezető út kezdeti fokának tartja. A tulajdonképpen út lelki jellegű, s nem kifelé irányul, hanem befelé, az ember belseje felé. A filozófiai gondolkodás a maga fejlett formájában, a dialektikában, magasabb fokozatot jelent, de nem a legmagasabbat. A legmagasabb fokozat a tökéletes magunkba merülés, ui. abba az istenibe, ami bennünk van. Itt azután vége van minden gondolkodásnak és tudatnak, s következik a tudat nélküli, extatikus egyesülés Istennel.

Plótinosznál megtaláljuk az önfelelt misztikus odaadásról szóló tant, amely lehetővé teszi az istennel való közvetlen egyesülést. Az effajta misztika teljesen idegen volt az előbbi görög filozófiában. Annál inkább rokon az indiai felfogással, amelyet Plótinosz közelebből nem ismerhetett, mert sosem járt Indiában. Részt vett ugyan egy Perzsia elleni hadjáratban, de az nem járt sikerrel és vissza kellett térnie. De ez is azt mutatja, hogy érdeklődött az indiai gondolkodás iránt, s annyira-nagyra becsülte, hogy még a veszélyes utazást is megkockáztatta.

27 Vö., Störig, im. p. 150-151. (M J fordítása.)

Ezt a felfogást megtaláljuk mindenütt ott, ahol a bölcsélet az emberi lélek istennel való létazonosságára összpontosul. Pl. Platón előtt az indiaiaknál, utána pedig a keresztényen középkor nagy misztikusainál.

VIII/4/2. Mi lett a további sorsa a neoplatonizmusnak?

Még egy darabig tovább élt. Főleg Rómában - Plótinosz iskolájában – majd Szíriában, ahol **Iamblichosz** (+330) vezetése alatt kultiválták, továbbá Athénban, ahol a legkiválóbb egyéniség **Proklos** (410-485) volt. Athénban azonban a keresztényesség erős előretörésének volt kitéve. Annak ellenére - vagy talán éppen azért - hogy mindkét irányzat ki akarta elégíteni a kor fokozott vallási igényeit. Ez az iskola fejezi be az öreg pogány filozófia történetét keleten, immár a Római Birodalom önálló részében. **Jusztiniánosz** császár 529-ben bezáratja az athéni Akadémiát, amely egészen Platón óta folyamatosan létezett, elkobozta vagyonát és betiltotta a görög filozófia mindennemű művelését. A filozófia utolsó hét tanítója száműzetésbe ment.

A Birodalom nyugati részében a görög filozófia utolsó nagy tanítója **Boëtius** (480-525) volt, akit **Theoderik** gót keresztényen király végeztetett ki politikai megfontolásból. Boëtius látszólag ugyan keresztényen volt, belsőleg azonban teljesen átadta magát a pogány filozófiának, főleg a sztoicizmusnak és a neoplatonizmusnak. Ennek az irányzatnak ő állított ékes maradandó emléket „*a filozófia vigasza*” c. munkájával, amelyet a börtönben írt. *Az utolsó rómainak és az első scholastikusnak* nevezték el.

Kérdések:

Neoplatonizmus:

1. Kialakulásának feltételei és megalapítója
2. Plótinosz - munkái.
3. A neoplatonizmus tana és gyökerei
4. Az emanációs elmélet
5. A neoplatonizmus későbbi sorsa és képviselői

IX. A KÖZÉPKORI KERESZTYÉN BÖLCSELET

IX/1. Ágoston

A középkori keresztyén gondolkodást talán senki sem folyásolta be olyan mértékben, mint Ágoston.

Az afrikai Numídia tartomány Tagaszté nevű városában született Kr. u. 354-ben. Apja pogány volt, anyja - Mónika - hívő keresztyén. Már 16 éves korában, Karthágóban retorikát kezdett el tanulni. Ez a tengerparti kikötő város abban az időben rendkívül gazdag volt, s minden kényelmet és világi örömet meg lehetett benne ismerni, találni és szerezni. Ez csábító volt az ifjú Ágostonra is, aki ennek a csábításnak nem is tudott ellenállni. Bár anyja keresztyén hitben és keresztyén erkölcsben nevelte, a retorika diákja Karthágóban csakhamar elfelejtette édesanyja intelmeit s belé merült a város kínálta örömeibe. A tudományok iránti érdeklődése sem csökkent, továbbra is kitűnő diák maradt. Rendkívül érdeklődött a retorika iránt, de a többi tudomány is érdekelt. Főleg a filozófiához vonzódott, s alig volt 19 éves, amikor **Hortensius** és **Cicerót** kezdte olvasni. Főleg Ciceró írásai gyújtották lángra érdeklődését a bölcselet iránt. Amíg azonban a keresztyénség e hatalmas egyéniség kikristályosodott, sok buktatón esett át és kik kellett próbálnia kora legkülönbözőbb szellemi irányzatait.

A filozófiában számára a problémát az jelentette, hol és miben található meg az igazság biztosítója. A keresztyén tan nem tűnt neki eléggé megbízhatónak. Ebben legfőbb gondja a *gonoszság* fogalmával volt: a keresztyének felfogás szerint Isten mindenek Teremtője, és maga a jóság. Ha ez így van, akkor a gonoszság hogyan keletkezhetett ebben a világban, ha azt a Tökéletes és Jó Isten teremtette?

Mivel Ágoston e kérdésre az ifjúságától ismert keresztyénségben nem találta meg a megnyugtató választ, azt a **manicheusoknál** kereste. Ezek ugyan sokban hasonlítottak a keresztyénekre, ám velük szemben előszeretettel fitogtatták szellemi fölényüket és eleve elvetették az Ószövetség monoteizmusát, következésképpen a Teremtőről és a Megváltóról szóló tant is. A dualizmus mellett kardoskodtak, amely szerint

ebben a világban két princípium uralkodik: a világosság és a sötétség. Az előbbi a jó, az utóbbi a rossz princípiuma. Mindkettő öröktől fogva van, és egymással is örökös harcban áll. Ez a harc az ember életében és lényében is megnyilvánul: a lélek a világossághoz tartozik, a test a sötétséghez. Eleinte úgy tűnt, a manicheusok tanítása kielégíti Ágostont. Talán még jól is jöhetett neki, mert ezzel a testi örömök utáni vágyát is meg tudta magyarázni, amely szerint nem más, mint a sötétség princípiumának az anyagban történt tevékenysége.

De ez a felfogás sem elégítette ki sokáig, kisvártatva újabb problémái akadtak: nem tudta megmagyarázni a világban ható két ellentétes princípium létezésének az okát. Márpedig ha ezt nem lehet megindokolni, akkor hogyan lehet intellektuális biztonságról beszélni? Továbbá - és ez Ágostonnál nagyon fontos volt - nem tudta kielégítően megmagyarázni magának az erkölcstelenség külső okait.

A leginkább döntő Ágoston számára mégis az volt, hogy a manicheusok sem tudták őt tisztán logikai úton az ésszerű igazsághoz elvezetni - tehát úgy, hogy ne kelljen igénybe vennie a hitet - bár tanításukban ezt ígérték. Miután e megismerésre rájött, gyorsan odahagyta őket. Ekkor úgy gondolta, hogy a szkeptikusoknak van igazuk, akik azt állították, hogy mindenben kételkedni kell, s hogy az ember egyszerűen képtelen eljutni az igazsághoz. Bár Ágostonban élete azon szakaszában is, amikor a szkepticismushoz vonzódott, pislákol még benne az Istenbe vetett hit szikrája. Mégis itt a materializmushoz vonzódik, kétségbe vonja a nem anyagi lét és a lélek létezését.

Mivel magasabb retorikai műveltségre szeretett volna szert tenni, előbb Rómába, majd Milánóba ment tanulni. Itt 384-ben lett a retorika tanára. Nagy hatással volt rá Ambrózius milánói püspök. Mégpedig nem is annyira retorikai művészetével, mint inkább a keresztyén tan váratlan jó és érthető megvilágításával.

Ágoston Milánóban a platonizmus számára eddig ismeretlen formáival is megismerkedik, mindenekelőtt a plotinoszi neoplatonizmussal. Ebben sok minden megragadta, mindenekelőtt az anyagnélküli világról szóló tan, s az abba vetett hit, hogy az ember képes megismerni Isten és a nem anyagi világot. Plótinosznak köszönheti annak az elméletnek a megismerését is, hogy a rossz nem annyira pozitív realitás, mint inkább a jó hiánya. Az újplatonikus tanokkal sikerült Ágostonnak megszabadulnia a szkepticismustól, a materializmustól és a dualizmustól. A platóni gondolkodás révén megértette, hogy nem minden tevékenység szükségszerűen fizikai, hogy a fizikai realitás mellett van egy szellemi valóság is. Plótinosz nyomán eljutott a világmindenség egységes megértéséhez is, mivel az a világot amolyan lépcsőzetes egységben képzelte el.

Az újplatonizmusban megtalálta az intellektuális megismerést, erkölcsi kérdései azonban megválaszolatlanok maradtak. Ezekre a választ Ambrozius prédikációiban találta meg. Az újplatonizmus abban segítette, hogy megértette, a keresztyénség ésszerű. Most már képes volt hinni anélkül, hogy önmagát babonával vádolta volna. Drámai megtérése 386-ban (mások szerint 387-ben) következett be, amikor is elhatározta,

hogy felhagy retorikai tevékenységével és teljesen a filozófiának szenteli minden erejét. Az újplatonizmus számára a keresztyénség bölcséleti megfogalmazását jelentette. Kijelentette: *„Szilárd elhatározásom, mostantól fogva sosem térni el Krisztus autoritásától, mert ennél követendőbbet nem találtam.“*

Ágoston számára az igazi filozófia a hit és a gondolkodás egymásra hatása és együttműködése révén jön létre. A bölcsességet számára a keresztyén bölcsesség jelenti. Az ész ugyan a kijelentés nélkül és létezhet, de sosem lehet tökéletes, mert nézete szerint nem létezik tisztán természetes ember valamely végső cél nélkül. Ezért az ember megismerése annak konkrét állapotában annak a keresztyén hit szempontjából való megismerését jelenti, ami az egész világnak a hit szempontjából való szemléletét követeli meg. Ágoston részére a teológia és a filozófia között így semmilyen különbség sincs. Sőt, azt állítja, hogy senki sem filozofálhat mindaddig, amíg nem tudatosítja, hogy a helyes gondolkodás csak Isten kegyelmének a közreműködése révén jöhet létre. Ezzel Ágoston hosszú időre döntően meghatározta a középkori keresztyéngondolkodást.

Ezért amikor Ágoston bölcséletéről beszélünk, nem lehet kihagyni, vagy meg nem említeni teológiai nézeteit is. Azt is leszögezhetjük, hogy Ágoston tulajdonképpen egyetlen tiszta, csak filozófiával foglalkozó munkát sem írt. Az írásban rendkívül termékeny volt. Művei közül említsük meg legalább ezeket: *„Az akadémikusok ellen“* (ebben a szkeptikusokat, a manicheusokat támadja), a *„Vallomások“* (ezt tartják legfontosabb művének), de ugyancsak fontos műve *„a szabad akaratról“*, *„a Szentháromságról“*, *„Isten városáról“* (De civitate Dei), mely tulajdonképpen életművének fő súlypontját jelenti. 413 és 416 között írta, hozzá ötletet az Örök Városnak, Rómának Alarich gót király általi feldúlása (410) adta. Ezzel kapcsolatban sokan azt kérdezték, vajon ez a feldúlás és megaláztatás nem azért következett-e be, hogy Róma elpártol ősi isteneitől és a keresztyénséget vette fel? A könyv 22 fejezete közül 5-ben Ágoston vitába száll az ilyen nézetekkel, s állítja, hogy Rómát nem a pogány istenek elhagyása, hanem saját erkölcstelenségbe sodorta vesztébe. A következő öt fejezetben a pogányság elfogadhatatlanságáról ír, és arról, hogy a régi filozófiagondolkodás nem elégítheti ki az igényeket. A maradék 12 fejezetben (vagy *„könyvben“* - liber) a világi város, vagy országgal szembeállítja Isten városát (országát), amely Krisztus egyházában testesül meg. Platón óta egyetlen mű sem volt olyan hatással a szellemi fejlődésre, mint Ágoston e munkája!

Műveiben a teológia és a filozófia ötvöződik. A klasszikus görög filozófia hanyatlása óta ő az első igazi nagy gondolkodó s a feltörőben lévő keresztyén kultúra benne leli meg bölcséleti megfogalmazását. Hatása az 5. és a 6. században egész európai kultúrában általános és nyilvánvaló lesz, amelyre talán senki sem volt olyan befolyással, mint ő. Évszázadokra meghatározta a keresztyén Európa gondolkodását.

Erre csak egy példa: a III. századtól kezdve a keresztyén gondolkodókat, teológusokat megoldhatatlan probléma elé állítja az erőszak és a háború akceptálásának a kérdése. Hiszen Jézus Krisztus határozottan elvetette az erőszakot, s kezdetben a keresz-

tyének is így értelmezték, s ha valaki katona volt és megkeresztelkedett, automatikusan kilépett a hadseregből. Az erőszak és a háború kérdése főleg a 4. században kerül elődázhatatlanul az előtérbe. Akkor, amikor a Római Birodalomban a kereszténység lesz az államvallás. Ágoston a kínos kérdés élet a gyakorlott római jogász és rétor eleganciájával kerüli meg, s azt mondja: a háború, hadsereg és erőszak kérdése nem hittételi, hanem jogi probléma. A háborúnak a jogrend helyreállítását kell szolgálnia. Nem szabad, hogy öncélú legyen, nem szabad, hogy az ellenség megsemmisítését célozza meg és nem szabad, hogy bosszúból vezetessék, s amint a jogrend helyreállt, be kell szüntetni. AZ egész középkor katonai etikája ez volt.

Nem sokára megkeresztelkedése után visszatér szülőföldjére, Afrikába. Itt visszavonultan él, sokat írt a heretikus irányzatok ellen, amelyeket egykor ő is vallott. Akarata ellenére presbiterré szentelik fel, majd 396-ban a szülővárosához közel fekvő Hypo Regius püspöke lesz. 430-ban hal meg, amikor a vandálok ostrom alatt tartják a várost.

Sok ellenfele volt, ezek közül is a leghíresebb **Pelagius**, aki azt tanította, hogy nincs eredendő bűn, így minden ember természeténél fogva képes szentül élni. Ágoston szerint ez óriási tévedés, mert ez azt jelentené, hogy az emberi akarat önmagától, önmagá erejéből képes a megigazulásra. Ezzel pedig megfeledkeznénk Isten kegyelméről. Ez a hozzáállás jól jellemzi Ágoston gondolkodását: a megismerés és gondolkodás kell, hogy az Igéből induljon ki és azt vegye figyelembe.

IX/4/2. Ágoston filozófiája

A legjobb Ágoston-szakértők az állítják, hogy filozófiájának nincs rendszere. A keresztén alapítételek és a szerző egyénisége kovácsolják egy szerves egésszé. Ez az egyéniség azonban sokrétű. Van benne álmodozó és lángoló szenvedélyes ifjú, aki Vallomásaiban töredelmesen beismeri hibáit. Továbbá, józanésszel mérlegelő rutinos filozófus írt az Szentháromság problematikus kérdéseiről, és még folytathatnánk tovább is...De, íme, a gondolkodó jellemzése:

IX/4/3. A lélekről

Az életet - amit főleg a saját életén tapasztal meg - azért tartja csodálatosnak, mert sokrétű, mert csodálatos mélységei vannak, mert örökké változó, s mert végtelen - mégpedig éppen a lélek mivolta miatt. A lélek és az emlékezet összemosódik, és nincs vége. Az emlékezetnek hatalmas erőt, a halandó embernek óriási életerőt tulajdonít - éppen a lélek révén.

Az emberi lélek mélységeibe zseniális gondolkodók szálltak alá - pl. Hérakleitosz, vagy Platon. Ágoston tőlük részben a lélektani meglátás élességével különbözik, meg aztán - főleg - önmaga kritikus értékelésével. Ez főleg „*Vallomásaiban*“ mutatkozik meg. Ez a görög gondolkozóknak teljesen idegen volt. A kritikus önszemlélethez, legfeljebb ha mitológiai vonatkozásban mertek folyamodni.

Az önvizsgálat, az önmagába való merülés révén Ágoston eljut ahhoz a sötét, ismeretlen körhöz az ember bensőjében, amit a későbbi lélektan *tudatlanságnak* nevez. „*Hogyan van az - kérdezi önmagától - amikor emlékezetünkben keresünk valamit, amit már elfelejtettünk?*“ Hol kell azt a valamit keresni? Világos, hogy az emlékezetben, hiszen onnan esett ki, s majd akkor, ha arra valaki minket emlékeztet, vagy ha magunktól rájövünk, majd azt mondjuk: „*Ez az!*“ De, hogyan lehetséges az, hogy azt egészen bizonyosan - a tévedés teljes kizárása mellett - fel tudjuk ismerni? Ágoston szerint a szellem képességei korlátozottabbak, minthogy önmagát meg tudná ismerni. De hol van az, amit magával kapcsolatban nem ismer? Vajon önmagában, vagy önmagán kívül? Bizonyára, hogy nem önmagán kívül. De akkor az ember ezt miért nem érti? Ez az, amin Ágoston elcsodálkozik, és a félelem fogja el. Majd hozzáteszi: az emberek kutatják a különböző dolgokat, pl. messzi és ismeretlen hegységeket, a tengerek mélységeit, hatalmas folyók titkait, a csillagok járását - csak éppen önmaguk ismeretét hanyagolják el.

IX/4/4. „*Cogito, ergo sum*“

Amikor saját bensőnket vizsgáljuk, s abban minél mélyebbre jutunk, majd megtapasztaljuk annak feneketlenségét - annál inkább szükségünk van a *szilárd pontra*, a szilárd kapaszkodóra. Hol keressük ezt a szilárd pontot? Ágoston ezt a pontot - úgy, mint előtte az indiaiak, vagy 1200 évvel utána Descartes - önmagában, saját bensőjében találja meg. Mégpedig abban, ami a bizonytalanságban, a kételyek között szilárd. Mert, ui., ha mindent is kétségbe vonok, azt mégsem vonhatom kétségbe, hogy *gondolkodó lény vagyok*. A későbbi Descarteshez hasonlóan, Ágoston is önmaga gondolkodásában találja meg ezt a biztos pontot.

IX/4/5. A Szentháromságról

Ettől az állásponttól már csak egy lépésre van a *misztikus megállapítás*, amelyet Ágoston is kimond: „*Miért akarsz a kietlenben bolyongani? Térj vissza önmagadban, mert bensődben az igazság!*”²⁸ Ezért tudtak a középkori és újkori keresztyén misztikusok Ágostonra hivatkozni. Mindazonáltal Ágoston más irányba indult: ő tovább megy, túl akar jutni saját tudatán, magasabb régióba akar jutni, *az igazságot keresi*. Saját tudata fölé akar kerülni, világosságra akar jutni. Az igazságot és a világosságot pedig Istenben

²⁸ V.ö. Störig, i-m- p. 168.

leli meg, akit ugyan ésszel képtelenek vagyunk felfogni, érzékszerveinkkel megismerni, mert előtte mindez csődöt mond, mert Isten hatalmas, bár nincs mennyisége, jó, bár nincs minősége, tér nélkül van jelen, s idő nélkül örök - de megjelent nekünk az Ő Igéjében.

Ágoston minden olyan bölcseletet elvet, amely a világot az emberi gondolkodás produktumának tekintené, s ugyanúgy elvet minden olyan hozzáállást, amely az igazságot - misztikus módon - az ember bensőjében, lelkében keresné, mondván, hogy az megismerést nem megismerendő szüli, hanem van a valóság, amely önmagában létezik, s amely független a mi gondolkodásunktól, ez pedig az Isteni rend és valóság. Ez Ágostont Isten hármasságának felismeréséhez vezeti. A Szentháromságból eltávolítja a Fiú alárendeltségének utolsó maradványait is, amelyek Origenesztől és az ariánusoktól származnak. „Az Isteni szubsztancia“ benne van mindegyikben, az Atyában, a Fiúban és a Szent Lélekben is, mégpedig teljes mértékben! Ezt a nehezen érthető dogmát az emberi lélek analógiájával imígyen magyarázza: *azzal, hogy a lélek a létből, életből és a megismerésből (vagy egy más alkalommal így fogalmaz: a létből, tudásból és az életből) alkot egy egységet, a Hármasság Isten rejtelmes szimbóluma lesz.* Ez pedig több mint pusztán hasonlat, hiszen az ember Isten képére teremtett.

IX/4/6. Teremtés és idő

Ágoston néhány legeredetibb és legzseniálisabb megállapítása éppen az *idővel* kapcsolatos. Vallja azt a keresztyén álláspontot, hogy Isten e világot saját akaratából és semmiből teremtette. Ezzel a teremtett világ és Isten között egy óriási szakadék támad, amely a legkézzelfoghatóbb megfogalmazásban a teremtett világ múlandóságában és Isten örökkévalóságában fejeződik ki.

De, mi az *időn*, mint olyanon a realitás Ágostonnál? A szó legszorosabb értelmében csak a *jelen*, a szó legszorosabb értelmében vett *mostanság*, mert a múlt csak emlékezetünkben, a jövő pedig csak elvárásunkban létezik. Ez utóbbi két dolog közül egyik sem valóság. Emberi tudatunk korlátozottsága éppen abban található, hogy a mindenkori létezőt csak a jelenségek folyamatában képes észlelni. Ami azonban e folyamaton kívüli, nem vesszük észre, de Isten ezt is regisztrálja, számára ez is realitás. Vagyis Ágoston felfogása, nagyon közel van a modern relativitás-elméletéhez!

Még egy lényeges dologra kell rámutatni Ágoston idő-felfogásával kapcsolatban: az idő csak ott lehetséges, ahol e világ van, ahol változás van. Ágoston szerint Isten a világot nem egy bizonyos idő eltelte után teremthette, hanem az idő és a világ egyszerre kellett keletkezzen. Megkülönböztetendő az idő és az örökkévalóság: ui. az örökkévalóságban nincs idő, mert az időváltozást jelent. A világ nem az időben, hanem egy időben az idővel teremtett. Mert az, ami az időben keletkezik, az annak függvénye, mert az valami előtt, ill. valami után keletkezik - a múlt után, a jövő előtt.

Ebből is látható, mennyire modern Ágoston elmélete a világ keletkezéséről - majdnem szószerit azt állítja, amit a legmodernebb elméletek.

IX/4/7. Szabad akarat és predestináció

A szabad akarat minden filozófiai rendszer és vallás egyik legkomplikáltabb kérdése. Erről Ágoston korában is kirobban egy vita. **Pelagius** - egy brit szerzetes - azt állította, hogy az ember szabadon és bűn nélkül születik (nincs eredendő bűne), ezért boldogságát saját erejéből elérheti, ha követi Krisztus példáját és utasításait. Főleg a keleti kereszténységben volt sok követője. Ellenzői is sokan voltak, ezek közé tartozott Ágoston is, aki a vitába a *predestinációról* című írásával kapcsolódott be. Eszerint egyedül csak Ádám volt teljesen szabad és bűn nélkül „született”. Egyedül neki volt lehetősége isten akaratától irányíttatni és elérnie a halhatatlanságot. Mivel azonban Ádám a Sátán által elcsábítván bűnbe esett, minden utóda, tehát minden ember az eredendő, öröklött bűn terhe alatt van. Ezért senki sem szabad, mert természeténél fogva hajlamos a bűnre, amit el is követ, a bűn zsoldja pedig a halál - Pál apostol szerint. Isten azonban nagy kegyelme által megváltja az embert, de nem mindet! Némelyeket kiválaszt, némelyeket elvet - mégpedig *bölcs belátása szerint*, vagyis döntése csak rajta múlik. Isten döntése szerint némelyeket eleve megváltásra rendel el, másokat eleve elveszít. Ezt csak annak a mély szakadéknak és különbségnek a tudatában érthetjük meg, amely az egyes emberek között van.

IX/4/8. A megismerésről

Egy időben a szkeptikusok nézetét osztotta, vagyis azt vallotta, hogy az ember képtelen megismerni az igazságot. Megtérése után számára már nem az volt a kérdés, vajon létezik-e a megismerés, hogy bizonyosságra juthat-e az ember, hanem az, **hogyan** érheti azt el. Először a szkeptikusok felé állítja, hogy bizony az emberi ész sok mindenben megismerheti a valóságot. Ilyen pl. az ellentmondás megállapítása: nem lehet, hogy egy dolog ugyanabban a pillanatban **létezik is meg nem is**. Ezt a logikát követve, kijelenthetjük - mégpedig teljes bizonyossággal - hogy legalább egy, de az is lehet, hogy több világ létezik. Továbbá, a világok száma lehet véges, vagy végtelen. Persze, mindig csak az egyik eshetőség lehetséges, mindkettő soha. Ágoston számára ez azt jelentette, hogy az emberi ész nincs teljesen reménytelen helyzetben, egészen használható. Már maga a kételkedés is egy valamilyen bizonyosságnak a megnyilvánulása: az ember bizonyos abban, hogy kételkedik. Márpedig, ha kételkedik, akkor az is bizonyos, hogy **létezik**.

Ágoston - kérdések:

1. Élete (Confessiones) és jelentősége
2. A szabad akaratról
3. A Szentháromságról
4. A megismerésről

X. A SKOLASZTIKA

Történelmi háttére

A Római Birodalom nyugati részének szétteste után (476) Európában új népek és nemzetek lépnek a történelem színpadára. Ezek építik fel néhány évszázad stagnálása után az antik kultúra romjain a keresztyén Európa műveltségét. A császári Róma hatalma ugyan a múlté lett, de a nyugati keresztyénség vigyázó szemét továbbra is Róma felé, konkrétan annak püspökére, a pápára veti. Ő lett az előbbi római császár eszmei utóda. A keresztyén nyugat nyelve továbbra is a Római Birodalom emlékét őrző latin. Következésképpen a műveltség, a skolasztika nyelve is ez: latinul tanítanak a kolostorról kolostorra vándorló szerzetesek és az évezredünk elején alakult egyetemek is. Az európai kultúra nemzetek feletti, jellegzetes vonása, hogy keresztyén. Még az antik műveltséget is, amelyre épül, igyekeznek keresztyénné formálni. Az új Európa tudósai mindnyájan egy idegen nyelven, a latinon írnak és értekeznek. Így volt lehetséges azt, hogy a Normandiában született Anselmus az angliai Canterbury érsekeként vált híressé, a német származású Albertus Magnus Párizsban tanította a dél-itáliaiszármazású Aquinói Szent Tamást, aki később a párisi, kölni és bolognai egyetemeken tanított és tett szert európai hírnévre.

Míg a patrisztika feladata a keresztyén hittételek megfogalmazása és megvédése volt, a skolasztikáé ezek érthetővé tétele lett. Azt, amit már a hit örök érvényű igazsággá nyilvánított, azt kellett a bölcsélet ésszerű eszközeivel megindokolni, mindenki számára érthetővé és elfogadhatóvá tenni. Célja: az ész eszközeivel a hit mélységeibe jutni, a megváltó igazságot rendszerezni, és megdönteni az észnek ez igazság elleni lehetséges ellenérveit. Módszere a szó legszorosabb értelmében az érvek és ellenérvek ütköztetése volt, miközben érvelésében nem is annyira a saját elemzéseire, mint inkább a bölcsélet nagyjai, az egyházatyák és a Szentírás kijelentéseinek idézésére szorítkozott. A skolasztikus tudós ezek állításainak figyelembe vétele után mondja ki saját - sokszor szintetikus - következtetését. A skolasztika, minden fogyatékosága ellenére európai műveltségünk és keresztyén gondolkodásunk fejlődésének kiiktathatatlan láncszeme.

Neve az iskolából (*schola*) származik, s a „*scholasticus*” iskolázást, tanítást jelent. Kapta mindez azért, mert a skolasztika kezdetén, s a legegyszerűbb szinten még az után is, az iskolázás, a tanítás úgy történt, hogy a valamiben tudós szerzetes, aki tudományát - lett légyen az az írás tudománya, a Biblia ismerete, vagy akár a növényfajták termesztése, fák, szőlő oltása - kolostorról kolostorra járva tanította. Egy-egy helyen addig maradt, amíg tudományát a testvérek nem sajátították el, majd egy másik kolostor felé vette az irányt.

X/1. A korai skolasztika

X/1/1. Nominalizmus és realizmus

Arisztotelész Kategóriáihoz Platón tanítványa **Porfiriosz** írt egy előszót, amelyet a középkori európai műveltség **Boetius** fordításában ismert meg. Ebben ezt olvashatjuk: „*Nem akarok foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy vajon a nemek és a fajok (genera et species) a valóságban is léteznek-e, vagy csak az intellektusban (=a tudatban). Továbbá arra, hogy ha léteznek, akkor testben léteznek-e, vagy test nélkül, vagy, hogy az érzékelt dolgokon kívül, vagy azokban és azokon találhatunk, mert ez a dolog nagyon összetett és alapos vizsgálatot igényel.*“²⁹ A kérdés - természetesen - Arisztotelész és Platón felfogásának az ütköztetésével van kapcsolatban, vagyis azzal, hogy az *általános* (azaz *univerzális*) *valós-e?* Ezért nevezik ezt a disputát *az univerzáléről szóló vitának*. Ez a vita évszázadokig tartott. A korai skolasztikának ez volt a legégetőbb problémája, s a vita egészen az újkorig tartott. A gondolkodók két pártra szakadtak: az egyik azt állította, nemcsak az egyed, hanem az általános fogalom is létezik. Ezeket nevezték realistáknak. A másik párt azt állította, hogy csak az egyedi létezik, az általános fogalom nem. Ezeket nevezték nominalistáknak, mert szerintük csak a név, a *nomen* létezik, a fogalom nem. Tehát az **ember**, mint olyan nem létezik, csak a Józsi, az Ákos stb. létezik.

Meg kell még jegyezni, hogy a *realista* kifejezés akkor nem azt jelentette, amit ma. Sőt, az ellenkezőjét! A skolasztikus realizmus szerint *az ideáknak előnye van az egyedével szemben*.

X/1/2. A realisták

X/1/2/1. Eriugena (Scotus János)

Vezetéknevét hazája, Írország (amit kelta nyelven *Erin*-nek neveznek) szerint kapta. 810 és 880 között élt, Párizsban tanított, a skolasztika atyjának, a skolasztika Nagy Károlyának tartják.

Elsőként fogalmazta meg azt, amit később a skolasztika alapelvének tartottak, hogy **az igazi vallás egyúttal igazi filozófiát is jelent**, következésképpen a filozófia elsődleges feladata, hogy minden olyan nézetet, amely a vallás bármely tételét is kétségbe vonná, azt minden kétséget kizáróan megdöntse. Az *univerzálisokat* illetően igazi *realista* volt, tehát szerinte az általános valóságosabb, mint az egyedi. Inkább a platóni irányzat híve volt.

²⁹ Störig, i.m. után Deussen, Paul: Allgemeine Geschichte der Philosophie mit besondere Berücksichtigung der Religionen. Leipzig 1906. Bd.1. p.38.

Később az egyház elvetette Eriugena tanítását, mégpedig azért, mert:

- 1) túlságosan nagy jelentőséget tulajdonított az ész szerepének - amit még az ő korai skolasztikus kortársai eretnekségnek tartottak.
- 2) túlságosan sokat alkalmazta az újplatonikus módszereket, amelyet leginkább az egyház által elvetett, „*a természet felosztásáról*”-című művében írt le. Sőt, még engedetlen is volt, mert *Dionüzos Areopagita* művét a pápa engedélye nélkül fordította latinra. Újplatonikusságának az is bizonyítéka, hogy a világ folyása egy körforgás, amely Istennek kezdődik és oda is tér vissza. Istent *nem teremtett teremő természetnek tartja*. Belőle származik a „*teremtett és teremő természet*”, az isteni gondolatok és az általános fogalmak, majd ezekből a „*teremtett és nem teremő természet*”. Az egyedi az általánosból, az ideából származik. Végül pedig minden Istenbe, a „*nem teremtett és nem teremő természetbe*”.

Istentfogalma is újplatonikus: Dionüzos Areopagitához hasonlóan, ő is a teológiát két csoportba sorolja, s megkülönbözteti a pozitív és negatív teológiát. A negatív teológia az, amely azt tanítja, hogy Isten megismerhetetlen, mert minden kategória fölött áll.

X/1/2/2. Canterbury-i Anselmus

A piemonti Aostában született 1033-ban. Előkelő család sarja. Fialat korát franciaországi kolostorokban töltötte. Angliában, Canterbury érsekeként halt meg 1109-ben. Eriugénához hasonlóan vélekedik, de az ő nézete már elfogadható, mert a gondolkodás tényét úgy fogja fel, hogy az alá van rendelve a hitnek - míg Eriugena a kettőt egyenrangúnak tartotta és egymás mellé helyezte.

Anselmus szerint első a hit, mert nélküle helyes megismerés sem létezik. „***Credo ut intelligam***” - hiszek, hogy megértsek (megismerjek). Tulajdonképpen ***ez a skolasztika tipikus álláspontja***. Mindazonáltal, az ész így is előkelő helyre jut nála: még Isten létezését is az ész érveivel akarja bizonyítani, amit így fogalmaz meg: *Isten olyasvalami, ami fölött már semmi sem képzelhető el. Ha Isten csak az intellektusban létezne, akkor még valami fölötté lévőt is el lehetne képzelni*”. Anselmus ún. ontológiai módszert használ, amelynek lényege, hogy valamely dolog fogalmából vezetjük le reális létezésének bizonyítását is. Ez ellen az állítás ellen élesen kikelt **Gaunil** szerzetes, aki Anselmus gondolatát elvetette mondván, hogy ezzel a módszerrel a mesebeli alakok létezését is bizonyítani lehetne.

X/1/2/3. Champeaux-i Vilmos

Nem sokkal Anselmus után élt, 1070 és 1121 között a realizmust ad maximum viszi, s azt állítja, hogy az általános fogalmak - és csakis azok - bírnak reális léttel! Ha pl. azt mondjuk, hogy „Szókratész ember“, akkor Szókratészban csupán az emberi a realitás. A „Szókratészesség“, tehát Szókratész léte, az általános individuális „ember“ fogalma csak utólagos és jelentőséggel nem bíró valami. Vilmos szerint az „emberség“ mint fogalom már akkor is létezett, amikor még semmilyen ember nem volt. Pl. a „fehérség“ akkor is létezne, ha egyetlen fehér egyed sem volna.

X/1/3. A nominalisták

X/1/3/1. Roscellinus

Compiègneben született, talán 1050-ben. Meghalt 1120-ban. Azt állította, hogy a valóság csupán egyedekből áll, csak az egyedi a valós. Az általános fogalmakat az ember csak kitalálta, azon nem léteznek. Nem létezik az „ember“, vagy a „fehérség“ mint olyan, csupán egy bizonyos ember, vagy egy bizonyos fehér valami.

Ha elméletét csak a környező világra, s annak jelenségeire alkalmazta volna, még nem sok baja lett volna. Ezek akkor jelentkeztek, amikor elméletét a Szentháromságra is kiterjesztette és azt állította, hogy a Szentháromság, mint olyan sem létezik, az is csak emberi ész találmánya, mert a valóságban csak Atya, Fiú és Szentlélek létezik. Ezzel felborította az 4. század óta vallott dogmát, amit az egyház nem akceptálhatott: eretnekséggel vádoltatott meg és tana visszavonására kényszerítettet.

Ezzel a maga a nominalizmus is elítéltetett és a továbbiakban nyilvánosan és következetesen nem lehetett a nominalizmus híve.

X/1/3/2. Abélard

Petrus Abailardus, vagy franciásan Abélard, ill. Abailard, 1079-ben született Nantes közelében. Az érdeklődés központjába **Héloise** iránti szerelmével lépett. A hölgy az egyik párisi kanonok unokahúga volt, akit Bretagne-ba szöktetett meg. Később tőle tragikus módon elválasztották, ami után Abélard hátralévő életét kolostorokban és eremitaságban töltötte. Némely munkáit, mint eretnek iratok, az egyház megsemmisítette. Legnagyobb ellenfele a francia misztikus **Clairvaux-i Bernát (Bernardus de Clairvaux)** volt. Rómába vezető útján, a Chalons melletti kolostorban halt meg 1142-ben. Földi maradványait 8 évszázad után szerelmével Hélois-al együtt temették el a párizsi Per-Lachaise-i temetőben.

A skolasztika egyik igen fontos alakja. Életrajzában azt írja, hogy igyekezete mindenek előtt arra irányul, hogy hitünket ésszel is érthetővé tegye. Hogy az emberek ne csak a pusztá szavakat hallják, hanem, hogy azokat meg is értsék! Mert, szerinte, nem

lehet olyasmiben hinni, amit az ember nem értett meg! Esztelenség olyasmiről beszélni, másnak tanítani, amit az ember maga sem értett meg. Az ilyesmi olyan, mint amikor vakot világtalan vezet. **Anselmus** *credo ut intelligam* (hiszek, hogy megértsem) mondását **az *intellego ut credam*** (megértem, hogy higgyek)-ra változtatja.

Abélard jelentősége mindenek előtt abban van, ahogyan az univerzális problémájának a megértését szorgalmazza: diákkorában ui. hallgatta, mind Roscellinust, mind Champeaux-i Vilmost - ergo, ismerte mindkét álláspontot. Ezért tanításában igyekszik magát mentesíteni mindkét végtől. **A realisták** így fogalmaztak: „**universalia ante res**“ (az univerzálisak, az általánosító fogalmak a dolgok előtt vannak, vagyis azok az elsődlegesek). **A nominalisták** pedig imígyen: „**universalia post res**“ (az univerzálisak a dolgok után vannak, vagyis csak az egyediek alapján képeztettek). **Abélardnak egyik sem tetszett.** Szerinte abszurd dolog állítani, hogy csak az „ember“ mint általános fogalom létezik, az egyes ember már nem, vagy ellenkezőleg, azt állítani, hogy csak az egyese emberek vannak, az ember, mint olyan már nincs, csak pusztán név, elnevezés - ahogyan azt Roscellinus mondta. Abélard a két véglelet így veti össze: „**universalia in rebus**“, vagyis **az univerzálisak, az általános fogalmak a dolgokban vannak!** Az embernek, a háznak, a lónak, mint olyannak vannak általánosítható vonásai, amik léteznek, de meg lehet azokat fogalmazni, lehet velük számolni, de ezek csak az egyedekben találhatók meg, önállóan nem léteznek. Ezért az „*universalia in rebus*“.

Abélard megoldását nem lehet pusztán kompromisszumnak venni. Ez ennél sokkal több: a vita megoldását jelenti! **A valóságban az univerzálisak csak a dolgokban lehetők fel, ám Isten, a Teremtő részére a dolgok előtt voltak! Az ember számára pedig a dolgok után, analízisük szerint vannak.**

Kérdések:

Korai scholasztika:

1. A scholasztika lényege és háttere (=az igazi vallás egyúttal filozófiai is!)
2. A realisták: Eriugena, Canterbury Anselmus, Champeaux-i Vilmos)
3. A nominalisták (Roscellinus, Abélard)

X/2. A középkori arab és zsidó filozófia

X/2/1. Háttére

Mohamed halála után az iszlám hit tovább terjed, helyesebben terjesztetik a muszlim hívők igyekezete (dzsihad) révén. A dzsihad, „*az igyekezet Alláh útján*“ kezdetben, Mohamed mekkai tartózkodása alatt, de főleg a medinai idők elején, elsősorban a hit megvédését, az ellenség elleni védekezést és a legfontosabb létfeltételek biztosítását jelentette. Később ez a hit terjesztésére is vonatkozott, mert a hit megvédése úgy látszott biztosítottnak, ha minél többen vallják. A dzsihad így fokozatosan a hit terjesztését is jelentette. A Mohamed halála utáni időkben pedig kizárólag csak ezt. „*Az Alláh útján való igyekezet*” háborút, harcot jelentett, amelyben ugyan a győztes muszlim a hit felvételét, az iszlamizálást is szem előtt tartotta, de azért a szünni nem akaró mohamedán terjeszkedés fő mozgató ereje a sikerszomj és a győztes hadjáratokból eredő gazdag zsákmány meg az ebből fakadó előkelő pozíciók elnyerése volt. Sőt, az iszlám még arról az igyekvő hívő harcosról sem feledkezett meg, aki netán elesett a csatában: annak ui. az iszlám azonnali mennybemenetelt ígért.

Az expanzió így addig folytatódott, ameddig a fellelkesült arab beduin és más, az iszlámhoz csatlakozott, zömmel nomád népek seregeit nem sikerült megállítani. Mint pl. Martel Károlynak 732-ben a közép franciaországi Poitier-nél, vagy Bizánc seregeinek kb. a mai Törökország határainak megfelelő vonalon. Mert néhány évtized leforgása alatt egészen ide jutottak a Próféta zöld zászlaja alatt harcoló lelkes, halálmegvető muszlimok. Közben, szinte észrevétlenül, egy hatalmas, erős és gazdag birodalmat alkottak.

A kalifák birodalmában nagyon hamar minden megvolt, csak a műveltség hiányzott. De ott, ahol anyagi lehetőségek és olyan-amilyen pozitív viszonyulás tapasztalható a műveltség iránt, ez is hamar megteremtődik. Ez történt a muszlimok esetében is. A művelődés szorgalmazását már az Omajjád kalifák (661-750) kezdték. Sátorukban, udvarukban „*dívánok*“ (= előkelő emberek gyülekezete beszélgetés és művészek meghallgatása végett) alakultak. Sőt, a költőkön kívül már egyéb tudósokat is támogattak. Az Abbaszida kalifák (750-től) már kimondottan ezt, a tudományok és a művészetek ápolását és szorgalmazását tartották dicsőségük öregbítése útjának. A hellenisztikus műveltséget, filozófiát, irodalmat és tudományokat, ill. az ezekkel foglalkozó munkákat fordították arab nyelvre, hogy az új, az alakuló társadalom, amelyben a Korán hatására az arab lett a kommunikáció nyelve, ezeket elsajátíthassa. Az elsajátítás gyorsan meg is történt, sőt, rögvest a műveltség továbbfejlesztéséhez fogtak.

A muszlimok az elfoglalt területeket nemcsak birtokba vették, hanem fel is virágoztatták. Bagdad, Kairó, Cordoba, Toledo, Tunisz, Szamarkand, Buhara, Chorezm - mennyi bizonyítéka a muszlim felvirágzásnak.

X/2/2. A filozófusok

X/2/2/1. al-Kindí

Az arabok filozófusának is nevezik. Ő volt az, aki legelsőként foglalkozott az új muszlim társadalomban mohamedánként bölcselettel. Igaz, jobbára még csak fordítóként, vagy a fordítások vezetőjeként. Arról, hogy maga is írt volna filozófiai munkákat, nem tudunk. Csak arról van tudomásunk, hogy tanított Bagdadban a 9. század elején.

X/2/2/2. al-Fárábí

Valószínű, hogy 870-ben született a Szirdarja melletti Fárába városában. al-Fárábí hangzású nevét is ettől a várostól kapta, s azt jelenti: a Fárába városából való. Teljes nevén *Abú Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uzlagh ibn Tarkhán al-Fárábí*. Apja török, ill. türk származású katonatiszt volt. Fiatalon került el szülővárosából Bagdadba, a mohamedán világ akkori központjába. Itt töltött 20 évet, tanult és később tanított. Magáévá tette az akkor már lefordított antik műveltség legfontosabb iratait a-persze mindet újplatonikus változatban. Erre egyik munkájában alaposan rá is írt, mert az ókori plágiumok módszerével Plótinosz 4. és 5. *enneászát* Platón művének tartották - amiért Fárábí is így tudta - amelynek alapján írt egy munkát, amelynek magyar címe kb. így hangzana: *Különbség Platón és Arisztotelész között*. Ebben rájön arra, hogy Platón és Arisztotelész között nincs is olyan nagy különbség, mint ahogy azt némelyek állítják! Nos, ez így is van, de csak akkor, ha Platón helyett Plótinoszt olvas valaki.

Egyébként, nagyon nagy tudós volt és ráadásul szerény ember is. Egész életében szülőföldje viseletét, az egyszerű közép ázsiai kaftánt hordta. Ezért sokan a 19. század orientalistái közül úgy hitték, hogy *szúfi*, muszlim szerzetes volt. Amikor valamelyik főúr meghívta udvarába, hogy vele dicsekedjen, megkérte nevetséges bérét, napi 4 dirhemet, mert ennyi kellett szerény életfenntartásához. Más ajándékot, vagy jutalmat nem fogadott el, nem lakott palotában, nem élt fényűző életet: egyszerű szobát bérelt valamelyik forgalmas utcán, ott dolgozott, tanult és írt. Így senkire sem kellett dicsőhimnuszokat írnia, senkinek a nézetét sem kellett tanába iktatnia.

Arisztotelész legjobb ismerője volt. Ezért is hívták *második tanítónak* (al-muallim ath-tháni) - az első természetesen Arisztotelész volt. . Főleg Arisztotelész logikai iratainak szentelt nagy figyelmet. Ő is **megírta a maga *Organonját***, amelybe már nem 6, hanem 8 könyvet iktatott - a retorikát és a költészet tudományát is ide sorolta. Csak megjegyezzük, hogy e munkának egy nagyon ritka kéziratos példánya a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban található. A másolat a 17. század elején készült. Hasonló teljes példánya Fárábí logikai iratairól csak az isztanbuli Hámidiye könyvtárnak van.

Fárábí, mint minden kortársa, polihisztor volt, minden ismert tudománnyal foglalkozott. Könyvet írt pl. a zenetudományról is, amelyet még latinra is lefordítottak, sőt, ki is nyomtattak a 15. század végén Velencében *De musicis* néven. Egy társadalmi problémákkal foglalkozó utópisztikusnak nevezhető művet is írta *a boldog város polgárai* címmel, amelyből - állítólag- Thomas Morus is merített *Utópia* c. művéhez. 955-ben halt meg *Szajf ad-Dawla* damaszkuszi emír szolgálatában.

X/2/2/3. Ibn Síná

Ő volt a középkori arab műveltség következő nagy alakja. Ő is Közép-Ázsiában született és többnyire ott is élt. A latin európai műveltség **Avicenna** néven ismeri. Arab nevén **Abú Alí ibn Színá**, 980-ban a turkesztáni Bukharában született - 1037-ben halt meg. Ő is peripatetikus filozófus volt, bár leghíresebbé a *Gyógyítás* c. műve tette, amiért is orvosnak tartották és tartják. Valóba, orvos- és természettudományokkal foglalkozott a legtöbbet. Ez még filozófiai gondolkodásában is visszatükröződik, mégpedig abban, milyen is Isten és a természet viszonya. Az újplatonikusoktól abban különbözik, hogy nála nem minden, bele értve az anyagot is, Isten emanációjából származik. Az anyagot, mint örök létezőt Isten mellett tárgyalja. Isten Avicenna számára is **a *mozdulatlan mozgató***. A belőle kiáramló formák az anyagban valósulnak meg.

A mohamedán és az európai filozófia között is tapasztalható párhuzam. Bizonyítja ezt az ún. **univerzáliák** problémája is, amelyet Avicenna is hasonlóan oldott meg, mind Abélard, csak valamivel előbb. Ő az univerzáliákról azt állította, hogy legelőször azok a dolgok előtt az isteni észben találhatók, majd az isteni gondolat megvalósult formájában, a dolgokban, az emberek fejében megalkotott fogalmak pedig e dolgok szerint, azok alapján alkottattak.

X/2/2/4. al-Ghazzáli (1059-1111)

Ő volt az, aki a túlságosan racionalizált felfogást - főleg a vallás kérdéseiben - helytelennek tartotta, amiért a filozófiát egy híres művében a *Taháfut al-falászifa* (latin fordításban *Destructio philosophorum*, magyarul *a filozófusok cáfolata*)) elítélte az összes arabul író moszlim filozófus kortársát. al-Ghazzáli a misztikus megközelítés híve volt.

X/2/2/5. Ibn Rusd

Az arab filozófia királyának tartják. Hatása rendkívüli volt, nemcsak az arab filozófiára, hanem az keresztény európai gondolkodásra is. A középkori műveltség latinosan **Averoës**-nek hívja. Córdobaban született 1126-ban, majd 1198-ban afrikai száműzetésben halt meg. Igazi peripatetikus volt, számára **Arisztotelész jelentette a filozófust.**

Munkáinak többsége a Nagy Mester műveihez írt kommentár. A Mester pedig a természet keletkezését úgy magyarázta, hogy a realitással nem, csak lehetőséggel bíró anyag formát kapván jött létre a valóság. Averoes ezt a jelenséget úgy magyarázza, hogy a forma az anyaghoz nem kívülről jön, hanem az örök anyagban már potenciálisan a formák is benne foglaltatnak, s a fejlődés folyamatában csak kikristályosodnak. Az ilyen felfogás - persze - nagyon messze van a hittől és a vallásosságtól, főleg annak a felfogásnak a hirdetésétől, hogy Isten e világot semmiből *teremtette*-, amit mind az iszlám, de a zsidó vallás és a keresztyénség is szorgalmaz.

Persze, nem ez volt az egyetlen pont, amiben más véleményen volt, mint a hivatalos iszlám. Tagadta pl. az egyedek lelkének halhatatlanságát is, mert ő csak a személyfeletti halhatatlan lelket volt hajlandó elfogadni. Pl. úgy magyarázta, hogy nem Platón, vagy Arisztotelész a halhatatlan, hanem csak maga a filozófia! Averoesz csak azt tartja igazi jócselekedetnek, ha valaki magáért a jóért cselekszik jót, nem pedig a kilátásba helyezett büntetés, vagy jutalom miatt. Ebben látja a magasabb erkölcsi princípiumot. Ez - persze - teljesen más, mint amit az iszlám vallás tanított, amelyben Mohamed igen plasztikusan és meggyőzően tudta ecsetelni a bűnökért való túlvilági vezeklés borzalmaival és a hitharcosok, valamint más jócselekedetekért irigylésre méltó jutalmul kapott paradicsomot.

Averoes a filozófia és a vallás kölcsönös kapcsolatát úgy értelmezte, hogy az a tisztább jellegű igazság, amit a filozófus megismer, a vallási szférában képletes alakban jelenik meg, mely a tömegek alacsonyabb felfogóképességéhez idomítottatik. Ezért nem lehet csodálkozni, hogy Averoesz bölcselete - mint ahogyan a híres Avicennáé sem! - nem különösebben ragadtatta tapsra a mohamedán közvéleményt. A mohamedán ortodoxia az ő műveit is elítélte, iratait elégette - ami természetesen, nem volt képes megakadályozni, hogy az általa felvetett gondolatok tovább fejlődjenek.

X/2/2/6. A zsidó filozófia (Maimonides)

Érdekes még megemlíteni a középkori zsidó gondolkodást is, amely szoros kapcsolatban állott a mohamedán bölcselettel, hiszen azonos térségben és környezetben élt és fejlődött. Erre a gondolkodásban is az újplatonikus majoritás a jellemző. Megtalálható itt az ezoterikus *kabala*, a titokzatos zsidó misztikus mozgalom is, amelynek különösen értékes művei a 9.-12. századból származnak. A zsidó peripatetikusok legkiválóbb egyénisége **Maimonidesz** (héber nevén *Rabbi Mose ben Maimon* = rövidítésében **RAMBAM**) volt. Ő 1135-ben Córdobában született, majd 1204-ben Egyiptomban halt meg. Leghíresebb munkája „*a tévelygők kalauza*“, amelyet előbb arabul írt meg, majd ezt később héberre és latin nyelvre is lefordították. Averoeszhez hasonlóan, **Maimonidesz is Arisztotelész nagy csodálója volt, akiről azt állította, hogy a prófétákon kívül senki sem jutott olyan közel az igazsághoz, mint ő.** Következtetéseiben nem

volt olyan radikális, mint Averoez, nem is ment el olyan messzire, de az is elég volt, hogy összeütközésbe kerüljön a zsidó írásmagyarázókkal. Maimonidesz pl. - mivel nem talált ellene elégséges bizonyítékot - érvényben hagyta a teremtés dogmáját.

A racionális megismerés és a hit kérdésében arra az álláspontra helyezkedik, hogy azok teljesen összhangban vannak. Olyan esetekben, **amikor az és az Írásban lefektetett egymással ellentétbe kerül, az észnek ad igazat**, s az Írást allegorikus módon próbálja magyarázni.

Kérdések:

Az arab filozófia:

1. Jellegzetes vonása
2. Al-Fárábí
3. Avicenna (Ibn Síná)
4. Averoes (Ibn rusd)
5. Maimonides

X/3. A skolasztika csúcsa

Arab közvetítéssel **Arisztotelész** bejut az európai műveltségbe is. A 12. századtól kezdve fordítják latinra az arab gondolkodók műveit, amelyek zömmel a **peripatetikus** bölcsülethez tartoztak, alapjuk Arisztotelész filozófiája volt. Több, addig teljesen ismeretlen arisztotelészi irat is ismertté lesz a fordítások révén. A 13. századtól kezdve Arisztotelészt nemcsak arabból, hanem eredeti görögből is fordítják. Ismertek lettek Arisztotelész metafizikai és fizikai művei is. Arisztotelész műveivel nagyon sok újplatonikus munka is forgalomba kerül, ami miatt egyházi részről bizalmatlanul kezelik e munkákat. 1210 és 1205 között az egyház tiltja Arisztotelész természettudományi műveinek a tanulmányozását. Húsz évvel később azonban már megengedi, az azt következő időszakban pedig elrendeli, hogy senki sem lehet *magiszter*, aki nem ad elő Arisztotelészről. Arisztotelész filozófiájáról azt tartották, hogy minden világi bölcsesség summája. Emiatt uralta az európai keresztyén műveltséget egészen a 16. századig. Egyetlen gondolkodónak sem volt ilyen hatása.

A **keresztes háborúk** alatt (1096-1270) az öldöklő harcok mellett olykor hasznos dolgok is történtek: ilyen volt az, hogy a nyugati kultúra gyümölcsöző kapcsolatot teremtett Kelet mohamedán kultúrájával. E kapcsolatból az európai műveltség főleg a tengerészet, kereskedelem, urbanizáció, építészet, költészet, geográfia és más tudományok ismereteivel gazdagodott. A bölcsészet terén a keresztyén gondolkodás nem keresztyén, sőt keresztyénellenes álláspontokkal konfrontálódik. Az egyik német bölcséletttörténet írója³⁰ találóan jegyzi meg, hogy még az sem tartatik titokban, hogy

30 Aster, Ernst: Geschichte der Philosophie. Leipzig 1932. p.11 - az idézet Störig, i.m. 183 után.

ez esetben nem olyan bölcsességről van szó, amely az egyház tanításával összhangban állna. Sőt, az is nyilvánvaló, hogy Arisztotelész mondanivalóját muszlim és zsidó bölcselek magyarázzák. Mint ahogy a fő pogány *filozófusnak* neveztetik, a leg nem keresztyénebb muszlim, Averoes is egyszerűen *kommentátornak* neveztetik.

A „**summák**“: az ismeretek gazdagodása, a szellemi horizont kiszélesedése új ismeretek birtokolása által, amelyet az európai műveltség az arisztotelészi bölcséletre épített mohamedán műveltségtől szerzett arra ösztönözött a bölcséletet, hogy az ismereteket a tudományok általános enciklopédikus rendszerébe foglalja. Ez a skolasztikus műveltség nagy *summás* műveiben valósul meg, amelyekben a világ keresztyén képzelet tartalmazza a természet, az emberiség, a lélek és a természetfölötti világ leírását. A teológiában a summák előzménye Lombardiai Péter (megh. 1164). un. *szentenciák* című könyvei. Ezekben a keresztyén tanítást az egyházatyák kijelentéseiben foglalja össze.

Egyetemek és rendek: a műveltség hordozói az éppen most alakuló egyetemek lettek, melyek közül Párizs, Köln, Oxford, Bologna, Pádua voltak a leghíresebbek. A középkori egyetem, az **universitas** nemzetfeletti intézmény volt. Amint azt neve is bizonyítja, „*universitas literarum*“ = a tudományok általánossága, magában foglalta a tudományok összességét, amelyet egységgé a keresztyén teológia kovácsolt, amely minden tudásnak a koronája volt. Az universitas váltotta fel a kolostori és a teológiai iskolákat, amelyek addig a műveltség egyetlen hordozói voltak. A filozófia művelése a *szabad művészetek* katedráinak a hatáskörébe tartozott. Ezek a teológiai tanszékek mellett működtek. A filozófiai és teológiai műveltség másik nagy hordozói a **koldusrendek** lettek, a **domonkosok** (alapításuk éve 1245) és a **ferencesek** (Assisi Szt.Ferenc 1182-1226). A skolasztika négy legnagyobb egyénisége közül kettő ferencrendi volt (Halesi Sándor (+1245) és Bonaventúra (1224-1274), kettő pedig dominikánus (Albertus Magnus - 1193 vagy 1207 - 1280, és Akvinói Szt.Tamás 1225-1274).

X/3/1. Albertus Magnus

Családi nevén Bollstaedti Albert a Duna melléki Lauingenben született 1193-ban, vagy 1207-ben. Nemesi család sarja, neveltetése szülei kastélyában folyt. A páduai egyetemen „*szabad művészeteket*, természettudományokat, orvostant és arisztotelészi filozófiát tanult. Később Bolognában teológiát tanult. Közben a dominikánus rend főnöke (a német származású Jordanus báró) ösztönzésére belépett a rendbe. A rend őt Kölnbe küldte, hogy ott a rendi teológián filozófiát és teológiát tanítson. Kiváló tudós hírére tett szert, amiért a rend Párizsba, a középkori keresztyén műveltség fellegvárába küldte. Olyan kiváló tanár hírében állott, hogy gyakran a szabad ég alatt kellett előadnia, mert az érdeklődők tömegét semmilyen terem nem volt képes befogadni. Tanított egy ideig Regensburgban, Freiburgban, Strassburgban és Heidesheimben is. Feladata mindenütt az volt, hogy megszervezze a rendi iskolákon a tudományos oktatást. Rendfőnök lett és ő védte a rendet a pápa előtt. 1260-ban regensburgi püspökké nevezik

ki, majd e tisztség alól saját maga kéri felmentését s élete utolsó két évtizedét megint Kölnben tölti. Kolostori magányában csak tudományos és irodalmi munkásságának élt. 1280-ban halt meg.

Munkáinak gyűjteményét (21 vaskos kötet) 1651-ben Lionban adták ki. Ezek nagy része kommentár Arisztotelész műveihez. Kortársai közül Albertus volt az első, aki Arisztotelész egész filozófiai munkásságát, még az arab kommentárokat is feldolgozta és bemutatta. Albertus kommentárjai nem csupán szövegmagyarázatok, hanem ott, ahol úgy érezte, a szöveg hiányos, akkor azt maga egészítette ki. Ilyen esetekben nemcsak mások nézeteit, hanem saját véleményét is figyelembe vette. További nagy érdeme, hogy a természettudományi diszciplínákban a saját tapasztalatait is felhasználta (főleg a biológia, botanika és vegytan terén), amiért önálló természettudósnak is számít. Rendkívüli szorgalma révén sikerült hatalmas anyagot összegyűjtenie. Kortársai ezért a **Nagy** jelzővel látták el (innen az Albertus Magnus) és „*doctor universalis*“-nak nevezték. A néphit rendkívüli természettudományi ismeretei miatt úgy tudta, természetfeletti tudománnyal rendelkezik.

Hatalmas anyagát a saját „*Summa teologiae*“-jében szerette volna kiadni, de erre már nem volt képes, s amit tanítványa Tamás (Akvinói Szt. Tamás) fejezett be. Ő fejezte be azt, amit Albertus elkezdett és Tamás műve Alberté nélkül elképzelhetetlen lett volna. Ezért van az, hogy mindkettő rendszere annyira hasonló. Albertus ismereteit nem rendszerben mutatja be, magyarázataiban Akvinói Tamás munkájára szorítkozik, amely - lelkiileg Albertus vállain nyugodván - a középkor legnagyobb tudományos rendszere.

X/3/2. Akvinói Szt. Tamás

A Róma és Nápoly között, Aquino közelében fekvő Roccasecca nevű kastélyban született 1225-ben született **Aquinoi Landulf** báró családjában, amely a császári Hohenstauff házzal volt rokonságban. Már öt éves korában neveltetésre a Monte Casino melletti bencésekhez küldték. Már gyermekként a Nápolyi egyetemre megy, hogy ott *szabadművészeteket* tanuljon. A domonkos rendbe 17 évesen lép be, amely őt Párisba küldi tanulmányai befejezése végett. Testvérei, akik útjával nem értettek egyet, elfogják és a családi kastélyba viszik. Tamás elhatározása, életét a lelki és szellemi dolgoknak szentelni, sokkal erősebb volt, mint családja óhaja - és sikerült megszöknie. Párizsban Albertus Magnusszal találkozik, aki tanára volt. Tamás őt tisztelte és szerette élete végéig. Albertus Tamást hároméves tanulás után magával vitte Kölnbe, ahol az Albertus felügyelete alatt további 4 évet tanult. 1252-ben Tamás visszatér Párizsba, hogy ott elkezdje oktatói munkáját, amely munkába teljes erejével beleveti magát. Nagyra becsülte a teológia professzorának a munkáját. Azt a lelkipásztori munkához, vagy az építész tevékenységéhez hasonlította. Amint az építész is megtervezi az épületet, hogy az hogyan nézzen ki, a teológia tanára is megtervezi, hogyan történjen a lelki munka. Hosszabb itáliai tartózkodása alatt, ahol - többek között - az orvieti pápai udvar amo-

lyan teológiai előadója is volt, megismerkedik szerzetestársával **Moerbekei Vilmos**-sal, aki járatos volt a klasszikus nyelvekben, tudott görögül is és Arisztotelész műveit fordította latinra. E fordítások révén Tamás megismerkedett a nagy görög gondolkodó munkáival. Sőt, jobban bel dolgozta magát, mint tanító mestere, Albertus Magnus, aki még mindig az arabból való fordításokra támaszkodott.

Tamás tudományos munkásságának a csúcsa második párisi tartózkodására esik. Ő lett a teológia legünnepeltebb tanára. Minden vitás kérdésben az ő véleményét kérték ki, sok probléma megoldásában oroszlánrésze volt. Rendje később Nápolyba küldi, hogy ott megszervezze a rend teológiai oktatását. Innen hívta be a pápa, hogy részt vegyen **lioni zsinaton** (1274). Útközben halt meg Fossa Nova kolostorában, amely Nápoly és Róma között van, nem messze Privernától.

Világos és finom megfogalmazásai miatt „**doctor angelicus**“-nak (angyali tanárnak) nevezték. Irodalmi munkássága hatalmas terjedelmű (hasonlóan, mint Albertus Magnusé). Összes műveinek első kiadása, amely a 16.sz végéről való, 17 kötetben hozza Tamás munkáit. A 19. sz. közepén kiadott olasz fordításnak 25, a 19. sz. végéről származó francia kiadásnak 34 kötete van.

Munkái, amelyeket az eredetiség szempontjából hitelesíteni és kanonizálni kellett, az alábbi csoportokba sorolhatók:

X/3/2/1. Kommentárok Arisztotelész munkáihoz

12 munka. Arisztotelész Analitikáját, Etikáját, Metafizikáját, Fizikáját és A lélekről, A mennyről, A keletkezésről és elmúlásról, A politikáról c. munkáit kommentálja.

Tamás kommentárja ugyan nem számítanak felfedező újdonságnak, mint Albertus magyarázatai, de bennük tudományos előrelépés észlelhető. Mindenek előtt azért, mert Tamás már pontosabb szöveggel foglalkozhatott, meg azért, mert Tamás Arisztotelész szövegét mindig élesen elhatárolja a sajátjától, az adalékoktól és megjegyzésektől. Latinsága is jobb és tisztább, mint Alberté, hiszen anyanyelve, az olasz közelebb állt a latinhoz, mint Albertus németje.

X/3/2/2. Kisebb filozófiai iratok

Ezek közül megemlítendő „*Az intellektus egységéről az averoistákkal szemben*“, amelyben Tamás azzal a mozgalommal polemizál, amely a 13. században annyira meghatározó volt a párisi egyetemen. Fő képviselője **Siger Brabanteus**, az irányzat lényege, hogy Averroes Arisztotelész-magyarázatát egy az egyben elfogadták, még akkor is, ha az ellenkezett a keresztyén felfogással.

Averroes pl. a világ örökkévalóságát hangsúlyozta (annak teremtett mivolta helyett), az anyagról azt tartotta, hogy az már a potencionális formákat is tartalmazza. Tagadta az egyedülálló lélek halhatatlanságát, a magasabb és tisztább igazságot a filozófiában vélte felfedezni. Ezt az irányzatot latinosan *averoizmusnak*, vagy *averoista peripatetizmusnak* nevezték. Ezzel szállt Tamás szembe és érvei alapján ezt az irányzatot az egyház elvetette.

X/3/2/3. Summás teológiai magyarázatok

Ide tartoznak Tamás kommentárjai Petrus Lombardus Sentenciáihoz és a *Summa teológiát*, amelyet Tamás maga be sem fejezett.

Az un. Questiones. Teológiai polémiai iratok, amelyek az egyetemen folyamatosan léteztek.

Kisebb munkái a keresztyén dogmatikához. Összesen 12 munka.

Apológiai iratok. A ker. hit védelmére - pl. A pogányok ellen, ami főleg az arabokat célozza meg. „A hit meg indoklása a szaracénok görögök és örmények ellen“, „A görögök tévedései ellen“.

- *A jog, állam és társadalom filozófiájához fűzött iratok.* Összesen 6 munka, köztük található a „*Fejedelmek uralkodásáról*“ c. irat, valamint egy munka, amelyben azt taglalja, hogyan kell a zsidókkal bánni.

- *A szerzetről és a szerzet szabályairól szóló iratok.*

- *Szövegmagyarázatok a bibliához.*

X/3/2/4. Summa teologiae

Fő műve, amelyet 1266-73 között írt, s amelyet nem fejezett be (ezt tanítványa tette meg), valamint a „*Summa anti paganos*“, amit „Filozófiai summának“ is neveznek, és 1259-1264 között íratott.

Tamás munkáira jellemző világos fogalmazás. Hangsúlyozza, hogy a keresztyén igazságot tanítván úgy kell fogalmazni, hogy ne csak a haladók, hanem az kezdők is értsék. Stílusa ezért egyszerű és világos, felosztása áttekinthető és érthető, amely korában ugyancsak hiánycikknek számított. Az egyértelműség és világosság számára fontosabb, mint a retorikai csillogás.

X/3/2/5. A tudás és a hit

Tamás rendszerében ez a két fogalom élesen el van határolva. Szerinte, létezik a valóság birodalmát, amit meg lehet ismerni, mégpedig valós és objektív módon. Ebben tehát különbözik azoktól, akik azt állították, hogy a megismerős révén csak érzékszervein, önön reprodukcióját tapasztalhatjuk meg. Szerinte az, amit érzékszerveinkkel megismerünk, vallós dolog. Mindazonáltal ez a megismerés nem kielégítő, mert

a filozófiai és metafizikai megismerés fölött még ott húzódik a természetfeletti igazság birodalma. Ide nem lehet bejutni természetes úton! Ebben Tamás különbözik az előző scholaszikusoktól (Eriugenától és Anselmustól), akik az keresztyén dogmatika hatalmas épületét racionális módon szerették volna megvilágítani. Éppen azokban a momentumokban, amelyek meghaladják a filozófiai megismerés kategóriáit, húzódik a tulajdonképpeni keresztyén hit kérdése: ilyen pl. a *hármás Isten* fogalma, Krisztus estetöltése és feltámadása. Ezek és ehhez hasonló jelenségek - Tamás szerint - természetfölötti igazságok, amelyeket csak a hit révén tudunk megérteni és elfogadni.

A hit ezért sosincs ellentétben az ésszel. A keresztyén igazság ugyan a hitet meghaladja, de nem kerül vele ellentétbe. Az igazság csak egy, az pedig Istentől származik. Az ész által a keresztyén igazság ellen felhozott ellenvetések már eleve ésszerűtlenek, amiket maga az ész cáfol meg visszavonhatatlanul. Ez a megállapítást alkalmazza Tamás vitáiraiban a pogányok és a heretikusok ellen.

Istenről sok dolgot már az ész révén is megtudhatunk: pl. azt, hogy létezik, hogy csak egyetlen Isten lehet stb., ám erre sok ember a saját tunyasága és alacsony színvonalú adottságai miatt képtelen. Amennyiben a hit tételeit ésszel is magyarázni, sőt bizonygatni tudjuk, a bölcsélet a teológia tudománya segítségére lehet, s valóban annak szolgája szerepébe léphet (*philosophia ancilla theologiae*). Sőt, a filozófia azt is bebizonyíthatja, hogy a hittételek elleni argumentumok helytelenek. Viszont a filozófia képtelen a természetfeletti dolgok létének bizonyítására. Csak az ellene hozott érvek gyengítésére van módja. Az egyik helyen így ír: „Mindenekelőtt arra figyelmeztetek, hogy a hitetlennel folytatott vitában a hit igazságát ne próbáld meg csálthatatlan ésszerű argumentumokkal bizonyítani. Az a hit kárára van, mert hitünk meghaladja az ész képességeit, ezért nem lehet ésszerű érvekkel bizonyítani. Mivel azonban igaz, nincs az ésszel ellentétben, ezért észérvekkel nem is lehet tagadni. Ezért a keresztyén apologétáknak sosem lehet célja, hogy a hit igazságát bölcséleti érvekkel bizonyítsák. Igyekezetük csupán arra szorítkozhat, hogy az ellenfél ellenérveit gyengítsék.”³¹

X/3/2/6. Isten léte

Ezt - Tamás szerint - ésszel is bizonyítható, bár Anselmus ontológiai bizonyítását elutasítja (aki Isten létét már magából a fogalom létéből akarta bizonyítani). Az állítás, hogy „Van Isten“, az ész számára még magában nem közvetlen világos, sőt az ember számára nem is annyira természetes. Ezt bizonyítani kell. A *Summa theologiae* Isten létének bizonyítására 5 argumentumot hoz fel:

1. A **mozgás** bizonyítja legvilágosabban, hogy Isten létezik. Ui. kétségtelen, hogy e világban van mozgás - az pedig elképzelhetetlen, hogy valami csak önmagát mozgatná.

31 Sörig szerint, i.m. p.188.

2. **A ható okot.** Az érzéki világban az okok és okozatok egész sorát találjuk, de egyetlen olyan esetet sem, amikor valami önmagának lenne az okozata, mert akkor annak a valaminek előbb kellett volna lennie. Kénytelenek vagyunk elfogadni Istent a ható oknak.
3. **Az alkalmi és szükségszerű** elemzése. Egy adott esetben valami miért szükséges? Ha erre válaszolni akarunk, meg kell állapítani olyasvalamit, aminek szükségszerűsége önmagában található - ez pedig Isten.
4. **A lét fokozatai,** amelyeket minden létezőben meglátunk.
5. Ez a bizonyíték **teleológiai,** abból származik, hogy amikor a természetet figyeljük meg, megállapítjuk, hogy minden mennyire célszerű.

X/3/2/7. Az ember és a lélek

Tamás szerint az emberi lélek a szeretetteljes, de intenzív vizsgálat tárgyát képezi. Sok munkájában beszél érzelmekről, emlékezetéről, lelki indulatokról, azok kölcsönös viszonyáról és a megismerésről. Itt is Arisztotelész a kiindulási pont, az ő tana a passzív anyagról és az aktív formáról, mint ható princípiumról. A lélek a formáló princípium, amely az élet minden jelenségének az alapját képezi. Az magyarázza, hogy az emberi lélek nem anyagi eredetű, ami azt jelenti, hogy az anyagtól független tiszta szellemi szubsztancia. Ebből vezeti le halhatatlanságát is - mert ha a lélek a testtől független szubsztancia, akkor nem lehet a testtel elpusztítani. Itt ellentétben áll az averoistákkal, akik csak a szellem individuumfeletti formáját tartották halhatatlannak.

X/3/2/8. Tamás jelentősége

„*Summa contra gentiles*“ c. iratában azt mondja, hogy a *tudós feladata a rendszerek megalkotása*³². Tehát az, hogy valamit elrendezzen, csoportosítson, érték szerint soroljon. Munkájának tulajdonképpen ez a lényege.

Halála után nagy harc folyt azért, hogy ki legyen tekintélyben a dominikánusok között az utóda. Sőt, Tamás tanításával szemben állt a ferencrendiek elképzelése, tehát még ők is ellene voltak Ék Ágoston tanítását tartották követendőnek. Velük már életében Tamásnak is sok baja volt. Tamás halála után Párizs érseke Tamás több tanítását nyilvánosan elítélte. Tanítványai azonban képesek voltak megvédeni Tamás tanait. Régi tanítómestere, Albertus Magnus, aki Tamást túlélte, kijelentette róla, hogy Tamás tanítása az egyház világossága.

32 V.ö., Störig, i.m., p. 192.

A domonkos rend hivatalos bölcseleti irányzata a tomizmus lett. 1322-ben szentté avatták, 1879-ben pedig a tomizmus a katolikus egyház hivatalos bölcseleti irányzatává kiáltatott ki. Századunkban pedig, egészen pontosan 1931-ben a Vatikán által elrendeltetett, hogy a filozófiát a katolikus iskolákban Tamás alapelvei szerint kell tanítani.

A 20. században a tomizmus rönesánszát éli. Az újszkolasztikus irányzat révén megszületik a *neotomizmus*, amely megpróbálja a tudomány korszerű vívmányait egyeztetni a hagyományos katolikus világnézettel.

X/3/2/9. A tomista filozófia sorsa

Mint ahogy minden akció reakciót szül, Tamás túlzott arisztotelizmusa is - amely a maga idejében az előbbi augusztianizmus helyébe lépett - reakciót, ellenszenvet váltott ki. Az emberek egyszerűen megunták. Bizonyítja ezt az is, hogy az ellenszenv nemcsak a nem dominikánus táborban, pl. a ferenceseknél található meg, hanem Tamás saját szerzete, a dominikánusok kötött is. Ezek közül többen, pl. *de la Mare Vilmos* (*Correctorium fratris Thomae*) és *a middletowni Richardus* (*De gradu formatum*) írásaikkal is tiltakoznak Tamás álláspontja ellen. Sőt, némely egyházi személyek is Tamás tanítása ellen voltak, pl. *Tempier* párizsi püspök, vagy *Robert Kilwardby*, ill. *John Peckham* canterbury-i érsekek. Saját rendje, a domonkos renden belül is komoly ellenvetéseket lehetett tapasztalni, amiért a milánói káptalan 1278-ban betiltotta Tamás tanainak támadását, majd 1309-ben elrendelte, hogy a rendtagok magukat tanulmányaik során a tomista irányelvekhez tartsák. Hogy ez tökéletesen nem tartatott be, az a tény is bizonyítja, hogy a római provincia káptalanának³³ 1315-ben Arezzo-ban megtartott ülésén egy *Umberto Guidi* nevű szerzetest kellett megbüntetnie, aki előadásaiban Tamás tanai ellen lépett fel. Tehát a nagy középkori gondolkodó egyértelmű elfogadtatása még a dominikánus renden belül sem volt zökkenőmentes. Persze, azért akadnak olyanok is, akik Tamás tanainak lelkes hirdetői voltak már a legkorábbi időben is. Az ellenzők *correctoriumokat*, a szimpatizánsok pedig *defensoriumokat* írtak. Ez utóbbiak közül a leglényegesebb talán a bolognai *Rambertus* (+1308) *Apologeticum veritas super corruptorium* című irata, amelyre a ferencrendiek *Responsorium ad correctorium* című írással válaszoltak

A domonkos rend³⁴ első igazi Tamás-követője *Bernardus de Trilia*, *Johannes Parisiensis*, *Ptolemaeus de Luca*, *Vilhelmus de Hothun* stb. voltak. Más rendekből meg lehetne említeni a cistercita *Humbertus de Pruliaco-t*, *Hispanus Pétert*, aki később XXI. János pápa néven lett ismert. Továbbá a karmelita *Bolognai Gerhardust*,

33 A *káptalan* római katolikus püspökségek, székesegyházak, egyházmegyék, vagy szerzetesrendek mellett működő tanácsadó papi testület. Van *székes káptalan*, amely a püspök tanácsadó testülete, s halála után az új püspök kinevezéséig vezeti az ügyeket. Lehet azonban *társas káptalan* is, amely a szerzetesrendek mellett működik. Ez választja a rendfőnököt, vagy halála esetén ügyintéző jogköre van.

34 A domonkos rend hivatalos latin elnevezése: *Ordo Fratrum Praedicatorum*.

különösképpen azonban az Ágostonrendi *Aegidius Romanust* (Római Egyed - 127-1316), aki vitairattal lépett fel Tempier párizsi püspök ellen, ki elítélte volt Tamás tanait. Ezért az Ágostonrendi szerzetest az egyetemről kidobták, s csak a püspök halála után kapta meg a „*magiszteri*“ fokozatot. Később, 1292-ben az ágostoni rend káptalana Aegidius tanítását rendjük tanulmányi alapkövetelményévé nyilvánította. A világiak közül Tamás leghívebb követője *Dante Alighieri* volt. Az ő *Isteni színjátéka* a tomista filozófia egyik legjobb értelmezése.

Tamás tanítása és személye különös korszaka kezdődik akkor, amikor őt XXII. János pápa 1322-ben szentté avatja: ekkor az ellene hozott vádakat Párizs püspöke *Stephanus de Borrero* (Borrero István) visszavonja, majd 1567-ben a katolikus egyház Tamást ötödiknek az egyház legnagyobb tanítói közé sorolja (Ágoston, Jeromos, Ambrózius és Nagy Gergely).

Dante Alighieri

A középkor világkép legszebb megfogalmazását Dante költészetében találjuk. A költő és filozófus 1265-ben született Firenzében. Művészi megnyilatkozásra Beatrice iránti mérhetetlen szerelme, a szeretett nő idő előtti halála, valamint a római és provanszál költészet ismerete, s a bolognai és párizsi egyetemeken végzet filozófiai és teológiai tanulmányai ösztönözték. Később politikai okból száműzték szülővárosából, s egész életét földönfutóként élte le. Csak élete végén talált Ravennában otthonra, ahol 1321-ben meg is halt.

Fő műve „*Az isteni tragédia*“, amelyben egy utazás történetét írja le poklon, purgatóriumon és mennyországban át. A poklon és a tisztítóüzön át a költőt (Dantét) Vergilius árnyéka követi. Az utazás a pokol egyes részeibe és szakadékaiba való behatolással kezdődik, amelyek tölcsérszerűen vezetnek egészen az alvilág birodalmába, a Föld közepébe, ahol a pokol fejedelme székel. A pokol első kilenc szintjén Dante nagyobb-nál nagyobb bűnösökkel, kéjencekkel, elvetemültekkel, fősvényekkel, erőszakosságot elkövetőkkel és hazugokkal találkozik, majd a legsötétebb szakadékban rálel a két legfőbb ámulóra, Júdásra és Brutusra, akiknek lelkén Krisztus, az egyház, és Cézár a Római Birodalom alapítója szárad. A föld másik vége felé haladva Vergilius és Dante a purgatóriumba kerül. Ez egy hét teraszról emelt meredek hegyi kúpra hasonlít, amelyek a hét halálos bűnt képviselik. A kúp tetején a földi paradicsom található.

A harmadik birodalomba, a mennyországba Vergilius, mint megkeresztetlen pogány nem mehet be. Itt már Dantét a szeretett Beatrice megdicsőült alakja kíséri, amely a kinyilatkoztatott kegyelem szimbóluma. Vele kéz a kézben lebeg a Föld felett, és vándorol az emberfeletti lények által lakott hét mennyeken át. Az út végén végül megadatik neki meglátni Isten hármasságát.

A költő utaztában újra és újra ismerős arcokkal, gyakran nemrég elhunyt ismerőseivel találkozik. A velük és vezetőjével való beszélgetésben alkalma van megbeszélni minden olyan teológiai, filozófiai, és politikai kérdést, amely foglalkoztatja. Dante kitűnően ismerte a scholasztika gondolkodását, amelynek legkomplikáltabb kérdéseit is gyönyörű módon és játszi könnyedséggel adja elő. Még szil logisztikus gondolkodásai is annyira költői, hogy megjárja az érzelmi skála összes mélységeit és magasságait. Dante minden ismeretei - bele értve asztronómiai tudását is - kora csúcán van. Persze, nézetei nem eredetiek, azok - ha a teológiával kapcsolatosak - Alberttól, ha filozófiával kapcsolatosak, Tamástól származnak.

Politikai állásfoglalásában teljesen Tamás befolyása alatt van, aki az uralkodó legfőbb feladatának a béke megőrzését látta. Dante érzi, hogy az állam belső békessége korántsem minden, mert szükség van az államok közötti békességre is. Ezért a legfelsőbb hatalomhoz fordul, amely a fejedelmek és királyok fölött van, ez az általános császárság, amit nem is a pápa, hanem maga Isten vezet majd be. Az egyházat és a pápai hatalmat a lelki feladatokra szeretné korlátozni. Az egyház elvilágiasodását minden bajok eredőjének tartja.

Dante politikai elképzelései a lelki és a világi hatalom közötti harcban fogalmazódnak meg. Valamivel azonban Dante mégis kora nézetei fölé emelkedett: úgy állítja be, hogy a világihoz a világi, a lelki hatalomhoz pedig a lelki dolgok tartoznak. Az isteni színjáték a világ egyik legnagyobb remeke. Mint ahogyan a görög költészet is Homéroszban, a reneszánsz Shakespeareban, a középkor Dantéban találta meg ideálját. Művészetében gyönyörűen tükröződik kora gondolkodása és annak színvonala.

Kérdések:

A scholasztika csúcsa:

1. Albertus Magnus
2. Akvinói Szt. Tamás
3. Dante Alighieri

A késői skolasztika

Duns Scotus János

Magyarul a neve „Dunsi Skót János“ lenne. Középkori szokás szerint a híres emberek keresztnévéhez gyakran hozzátették szülőhelyük, ill. szülőföldjük nevét is - vagy mindkettőt. Ez az utóbbi Duns Scotus esete. A dél skóciai Duns városában született 1265-ben. Tizenöt éves korában belépett a ferencesek rendjébe. Előbb az oxfordi, majd a párizsi egyetemen tanult, majd később mindkét egyetemen tanított, ahol főleg Lombardiai Péter *Szentenciáival foglalkozott*. Később Kölnbe költözött át, ahol fiatalon, negyvenhárom éves korában, 1308-ban meghalt.

Rövid élete ellenére, sok művet hagyott maga után. Ezek közül legjelentősebb a Lombardiai Péter négy szentenciájához írt két kommentárja. A részleteket is aprólékosan taglaló gondolkodása miatt kortársaitól a „*doctor subtilis*“ (a „*precíz tudós*“) címet kapta.

Írásai többségében tudatosan áll szemben Akvinói Tamás tanításával. Duns Scotus sokkal keresztyénibb, mint Tamás. Megmutatkozik ez pl. abban is, hogy míg Tamás az ész és a tudás szerepét az akarat fölé helyezi, Duns Scotus az akarat elsődlegességét hangsúlyozza. Állítja, hogy az akarat nemcsak azt teszi, amit az ész diktál, hanem a cselekvést szabadon megválasztja. Ebben Isten szabadságát hangsúlyozza - állítván - hogy a világ sem azért ilyen, mert azt az ésszerűség akarta ilyennek, hanem azért, mert azt Isten szabad akarata kívánta ilyennek teremteni!. Isten szabad akaratának egyik megnyilvánulása pl. az eleve elrendelés, a predestináció, amelynek három mozzanatát különbözteti meg: 1. Isten Pétert (a kiválasztatás mintaképét) örök dicsőosségre rendeli el. 2. Ezért őt kegyelemmel látja el. 3. Isten mindkettőnek, Péternek és Júdásnak is (aki az elvettetés szimbóluma) megengedi, hogy vétkezzenek. 4. Végül Péter a kegyelem révén megváltatik, Júdás pedig - bűnei miatt - méltán elveszik.

Duns Scotus gondolatmenetének logikus következménye, hogy az ész és a bölcsélet mozgástere behatárolt. Úgy vélte, vannak dolgok, amit ésszel is fel lehet fogni - pl. Isten létezését - ám tagadta, hogy a Tamás által állított Isten jóságát, irgalmát, igazságát, vagy az eleve elrendelést ésszel felbírnók fogni. Az már csak hittel fogható fel, ésszel nem bizonyítható.

Gondolkodása éppen a hit fontosságának a hangsúlyozásával, valamint Isten akaratának, és az eleve elrendelés hangsúlyozásával rokon a későbbi reformátorok tanításával. Így ő is fontos láncszeme a keresztyén gondolkodás kialakulásának.

Roger Bacon (1214-1292v.1294)

Nagyon nehéz meghúzni azt a törésvonalat, amely a scholasztikát a késői scholastikától elválasztja. Roger Bacon ugyan a scholastika legnagyobbikainak, Albertus Magnusnak és Akvinói Tamásnak volt a kortársa, ám ő olyan egyéniség volt, aki korát messze meghaladta. Nemcsak hogy a tomizmust támadja, hanem az egész scholastika gondolkodását alapjaiban rengeti meg, és az új európai gondolkodás előkészítője, amely majd a középkor végén jelentkezik és teljeseedik ki.

Ő a modern, a tapasztalaton nyugvó, ún. *experimentális* tudományos módszer megalapítója. Származását tekintve angol volt, Ilchesterben született 1214-ben, kortársai „*doctotor mirabilisnek*“, *csodálatos tudósnak* becézték. Iskoláit eleinte Oxfordban végezte, ahol minden megtanulhatót elsajátított: megtanulta kora matematikáját, orvostudományát, teológiáját és filozófiáját. Ezeket Párizsban még tökéletesítette. Különösen a természettudományok érdekelték, és az azokkal való tudományos foglalkozás. Még oxfordi tartózkodása idején nagy hatással volt rá a ferencendi **Robert Grosseteste**, valószínű éppen ő volt az, aki meghatározta útját a ferencesek rendje felé. Párizsban megismerkedett **Halleszi Sándorral** és a scholastika egyéb nagyjaival.

A ferencesek rendjébe valamikor 1251 és 1257 között léphetett be. A ferencesek kolostorában is folytatta megkezdett tudományos munkáját, természettudományos kutatásait. Fizikai kutatásokat elősegítő több műszert is készített, amelyek kísértetiesen hasonlítanak a modern műszerek és gépek alkatrészeire. Természettudományi kutatásai mellett nyelvekkel és nyelvek tanulásával is foglalkozott; göröggel, arabbal és héberrel, mégpedig azért, hogy a tudományos műveket eredetiben tudja olvasni! Már ezzel is új hozzáállást szorgalmazott, amely korában elég ritka jelenség volt, hiszen kora doktori rendszerint megelégedtek a latinnal és a latin fordításokkal.

A rend előjárói azonban nem nézték jó szemmel kutatásait, tudományos tevékenységét: betiltották iratai terjesztését, mégpedig nemcsak a rend keretein kívül, hanem azon belül is, ami szörnyű megpróbáltatást jelentett az olyan agilis léleknek, mint Roger Bacon volt. Amikor barátja, **IV.Kelemen** lett a pápa, 1268-ban Bacon elküldte néki főművét, az „*Opus maius*“-t, amelyet további iratokkal, az „*Opus minus*“(secundum)-al és az „*Opus tertium*“-al egészített még ki. A pápa azonban - Bacon pechjére! - 1268. november 29-én meghalt, így azt sem tudjuk, vajon műveit egyáltalán megkapta-e?

Az *Opus maius*-nak hét fejezete van: az első címe *Tévedéseink okairól*, a második *A filozófia, természettudományok és a teológia viszonyáról*, a harmadik könyvben az előző két munka rövid áttekintését adja. Bacon többi munkája közül itt csak néhányat említünk: *Tractatus de multiplicatione specierum*, *Compendium studii philosophiae*, *De communibus ad omnia naturalia*, *Compendium studii theologiae*. Írt még kommentárokat Arisztotelész fizikai és metafizikai munkáihoz. Mivel tanításaiban több újdonságot

ságot vezetett be és szorgalmazott, valamint azért, mert több scholastikus tudóst is éles kritikával illetett, a rend főnöke **Ascoli Jeromos** 1277-ben börtönnel büntette, amely egészen haláláig, 1292-ig, vagy 1294-ig tartott.

Bacon egy személyben volt természettudós, filozófus és misztikus. Egyetlen más scholastikusnak sem volt olyan pozitív hozzáállása a tudományos kutatáshoz, mint neki. Sok mindennel foglalkozott: matematikával, fizikával, asztronómiával, geográfiával, alkímiával ugyanúgy, mint filozófiával, filológiával, spekulatív teológiával és bibliakritikával. Műveiben említést találunk kora kultúrájáról, művelődéstörténetéről, pedagógiájáról és didaktikájáról is. Kortársainak felrója, hogy mellőzik a tapasztalatot, maga pedig a megfigyelés egész elméletét állította fel. Ez volt az, amivel Bacon megelőzte kortársait. Előre jelezte azt a forradalmat, amit a filozófiában és az emberek életében az egzakt tudományok fejlődése fog okozni.

Minden áron elejét akarta venni a hit és a tudomány összeütközésének, de kezdeményezése süket fülekre talált. Hasonló sorsra jutott a szövegkritika szükségességére való ösztönzése is. Műve azért olyan fontos bölcsészettörténeti szempontból, mert munkáiban megleljük az eredeti görög, arab, és héber szövegeket is ugyanúgy, mint a patristika és a scholastika nagyjainak az eredeti szövegeit is.

Bacon a filozófiát önálló tudományágnak tartja, amelynek megvan a maga munkamódszere és hozzáállása, de a filozófiában nagyon fontos szerepet tulajdonít a teológiának, amelynek az a feladata, hogy a bölcséletet vezesse, ellenőrizze, nehogy letérjen a helyes útról. Mert minden bölcsélet és tudomány forrása az Szentírás, amely a természet nagy könyve. A filozófia céljaul a Szentírás igazságainak a megvilágítását tartja. Az Írás misztikus magyarázata - Bacon szerint - a teológia feladata.

Bacon terjedelmesen elemzi, a kijelentés mely szikrái azok, amelyek a zsidóktól származnak más népek felé, majd leszögezi, hogy az igazságba tévtanok is vegyültek, ezért szorgos munkával kell kutatnia az igazságot mind a kijelentésben, mind pedig a természetben. A teológia a filozófia kiegészítése, aminek következtében az összes tudományok összefolynak abban, amit Isten az embereknek kinyilatkoztatott. Az isteni megvilágosítás hangsúlyozásával Bacon eljutott a teljes tradicionalizmushoz. Végül leszögezte, hogy az alkotó intellektus maga Isten, amely együtt hat az emberi ésszel és akarattal. A megismerés vizsgálatánál arra a felismerésre jutott, hogy jó lenne analizálni az érzéki és racionális megismerés mechanizmusát, s ennek alapján jutni el az igazsághoz. Elismeri, hogy a szillogizmus maga nem elégséges. A szillogizmus érve nem kielégítő, ha azt nem támasztja alá a tapasztalat megfigyelése. Érdekes az is, amit a formáról és az anyagról mondott: azt állította, hogy semmilyen teremtmény nem pusztán forma, de nem is pusztán anyag. Később teljesen elvetette Arisztotelész hülomorfizmusát, amelyet mind a természettudományok, mind a filozófia szempontjából fölöslegesnek tartott.

Kérdések:

1. A késői scholasztika
2. Duns Scotus János
3. Roger Bacon

A latin averoizmus

A 13. század több filozófusa már olyan messzire ment arisztotelizmusában, hogy a bölcsélet egyetlen tekintélyének Arisztotelészt tartották. Azt is egyedül az arab Averoes (Ibn Rusd) értelmezésében. Averoes volt a *kommentátor*, Arisztotelész pedig a *filozófus*. Tehát ezeknél a *kommentátor* alatt Averoest, a *filozófus* alatt pedig Arisztotelészt kellett érteni. Ezek az averoisták rendszerint olyan klerikusok voltak, akik a különböző *művészeti* szakokon (ahogyan annakidején az egyetemek egyes karait nevezték) dialektikát és fizikát adtak elő. Ezek minden diszciplínát, lett légyen az filozófia, etika, vagy más, mindent az averoista arisztotelizmus szemszögéből néztek, nem törődve azzal, milyen kihatása lesz annak pl. a teológiára. Ennek az lett a vége, hogy ezeken a *művészeti szakokon* végül is konfliktusba került a teológia és a filozófia, aminek az lett a következménye, hogy az egyház az egyetemeken betiltotta Arisztotelész Fizikáját.

A latin averoizmus lényegét az alábbiakban lehetne összegezni:

1. Az anyag örök és minden Istenből fejlődik ki, aki változatlan.
2. Az Isten, mint puszta ész csak az általánosat ismeri fel, az egyedit nem, ezért az egyedi nem is érdekli, amely egyébként belőle származik.
3. A *ratio agens*, az aktív ész egysége (monopsychismus) azzal indokoltatik, hogy az intellektus lélek független a testtől, tehát annak még csak nem is formája. U.i. minden emberben egyazon lélek van, amely ugyancsak halhatatlan. Az emberek külön lelkei a testtel együtt halnak meg.
4. Minden - Isten és ember egyaránt - szükséges törvényszerűségnek vetetett alá. Tehát egy kozmikus és pszichológikus determinizmus létezik, amely következtében mindennemű felelősség elutasítatik. Tehát nincs felelősség - mert determinizmus van.
5. Kétféle igazság létezik: egy teológiai, ami a kijelentésre épül, és egy filozófiai, amely az észre támaszkodik. Az előbbi a tulajdonképpeni igazság, ez pedig utóbbi a filozófusok véleménye.

A legismertebb latin averoista **Sigert de Brabant** (1235-1282) volt, aki Párizsban tanított 1266 és 1277 között. Írásai (*De anima intellectiva*, *De aeternitate mundi*, *Questiones naturales*) erős ellenszenvet váltottak ki egész Párizsban. Álláspontját két - szerinte megdönthetetlen - autoritásra alapozta: Arisztotelészre és arab kommentáto-

rára Averoesre. Bármit is mondott e két bölcsele, az számára maga a megdönthetetlen igazság volt, s követni őket-annyit jelentett számára, mint igazságban járni. Ott pedig, ahogy Arisztotelész állításai ellenkeznek a bibliai kijelentéssel, ott - szerinte - tudni kell, hogy kétféle igazság van: a kijelentett, és a pusztá ész igazsága. Amikor ezek között ellentét támad, akkor Sigert de Brabant szerint a következőt kell mondani: *íme, az eredmény, amelyhez engem a pusztá ész és a filozófia vezérel. Mivel azonban Isten nem hazudhat, csatlakozom a kijelentett igazsághoz, azonban nem az ész ösztönzése miatt, hanem a hit révén.*

Averoes azt tanította, hogy a tiszta és egyszerű igazság a filozófiából és az észből ered. A vallásos kijelentésben is van valami igazság az ész szerint is, azonban ez minden esetben eleve elsőbbséget élvez. Tehát olyan esetben, ha a kijelentett szöveg és a filozófia között ellentét lép fel, az ész elemzéséhez kell magunkat tartani. Siger de Brabant azonban - bármennyire is averoista volt - megleégszik (legalábbis látszatra) azzal, hogy ugyan kimondja a filozófusok megállapítását, de a magasabb, a kijelentett igazságra hivatkozik. Tehát - Sigert de Brabant szerint - a filozófia és a hit konfliktusa esetén nem az ész, hanem a hit dönt. Sigert de Brabant azt sem állítja, hogy a filozófiának az lenne a feladata, hogy az igazságot kutassa, hanem csak az, hogy hogy felsorolja, az egyes igazságokról hogyan vélekednek a filozófusok.

Kétségtelen és nyilvánvaló, hogy Siger de Brabant csavaros magyarázatai sosem tűntek őszintéknek. Sok egyéb tan, amelyet szervilisen utánzott Averoesz után (pl. a monopsychismus, az világ és a mozgás végtelen volta, a szabad akarat el nem ismerése) arra enged következtetni, mennyire ugyancsak megalapozott volt Akvinói Tamás kompromisszumot nem ismerő fellépése az averoizmus ellen. Így hasonlóan érthető az az keményhangú polemikus iratok is az averoizmus ellen, amelyeket Nagy Albert, Római Egyed (Aegidius Romanus) és Raymundus Lullus írtak. Tempier István, Párizs püspöke 1277-ben elítélte az averoizmust és Siger de Brabantnak el kellett hagynia a párizsi egyetemet. Tragikus körülmények között 1282-ben halt meg, amikor is titkára leszúrta.

A scotikus (scotista) iskola

Duns Scotus zseniális szelleme, még ha oly rövid ideig tartott is tevékenysége, nagyon sok követőt vonzott maga után, s ezek egy külön iskolát alkottak. Sajnos, a tanítványok ktirikájukban és formalizmusukban a mesteren is túl akartak tenni. Ennek az lett a következménye, hogy az absztrakciók útvesztőibe keveredtek, és működésüknek az eredménye destruktív lett. Fejlődés helyett a hanyatlás okozói lettek. Ezen felül, még elhanyagolták a pontos és világos nyelvezetet, és a korábban oly világos scholastikus módszert is. A filozófiai kutatás középpontjába az annyira kétes értékű általános fogalmak rejtélyét helyezték. A szélsőséges realizmust védelmezték, s azt tanították, hogy

a dolgok specifikus természetét, amolyan „specifikumát“, ha az az egyedekben megtalálható, akkor annak egy aktuális egységet kell tulajdonítani, amit „formálisnak“ neveztek el. Mind a mérsékel realisták, mind a termisták erősen kritizálták őket.

Közülük említésre érdemes **Franciscus de Mayronis** (+1325), Duns Scotus tanítványa, továbbá **Petrus Thomas**, aki több bölcseleti munkát is írt (pl. De distinctione formalitatum), azután **Johannes de Bassolis**, akit kortársai „doctor ornatissimus“-nak neveztek, továbbá **Antonius Andreas**, akit „doctor dulcifluus“-nak hívtak (Super XII libro Metaphysicae, De tribus principium rerum naturalium), és mások. Mindnyájan ferencrendiek voltak.

A terminizmus

A túlzott realizmus reakciójaként keletkezett a ferencrendiek között az az irányzat, amelyet sokszor nominalizmusnak neveznek, bár leghelyesebb elnevezése a *termizmus*. A scotista iskolában olyannyira elterjedt metafizikai distingvációkat akarták volna eltörölni, ám olyan messzire mentek, hogy igyekezetükben a metafizikát, mint olyat majdnem teljesen eltörölték. A dialektikában keresték volna a kompenzációt, ami azonban pusztán szofisztikába fulladt, s még inkább szélesítette a már amúgy is igen gazdag terminológiát. Szócséplés lett belőle. Azon felül, a termizmusban egy új fogalom, az észigazságok korlátozása lép előtérbe, ami szkepticismushoz vezetett, mivel több nagyon fontos filozófiai kérdést nem lehetett ésszel megoldani, ami miatt azok a hit szférájába tolattak ki.

A termizmus útját a dominikánus **Durandus de Sto Porciano** és a ferencrendi **Petrus Aureoli** egyengették. Az előbbi élesen támadta Tamás tanát, tagadván az univerzálisok reális létezését. Minden megismerés fő forrásának az egyedit tartotta. Még a „*ratio agens*“-et is fölösleges fikciónak, fölösleges feltételezésnek tartotta. A racionális megismerés tárgya nem az univerzálisok, hanem az egyediek, egyén előtt szellem nem létezik, hanem fordítva. Csak az egyedi létezik, amely megismerésünk egyetlen tárgyát képezi. Tanítása a dominikánus renden belül ugyan nem kapott különösebb visszhangot, egyesekben mégis követőkre talált. A ferencrendi Petrus Aureoli, aki Párizsban tanított, noetikájában megkülönböztette azt, ami a dolog természetéhez tartozik, és megint azt, ami az intencionális dolog, amennyiben az a tudatban van, leszögezvén, hogy a megismerés tulajdonképpen tárgyát a racionális, intencionális és fenomenális tárgyak képezik.

Occam Vilmos

A terminizmus, vagy neonominalizmus tulajdonképpeni megalkotója Occam (angolosan Ockham) Vilmos volt. Angliában, Ockham faluban született talán 1290-ben, vagy 1995-ben. Ő is a ferencrendiek tagja volt. Elődjeihez hasonlóan ő is Oxfordban és Párizsban tanult. Kortársai két becenévvel is illették: az egyik a „*doctor singularis*” (az egyetlen tudós) volt, a másikat, a „*doctort invictibilis*” -t (a legyőzhetetlen tudóst) rendkívül vitakészsége, a szócsatákban legyőzhetetlensége miatt kapta. Duns Scotus tanítványa volt Párizsban, majd Oxfordban „*baccalareus formatus*”-ként adott elő, a magiszteri fokozatot sosem szerezte meg.

A nominalizmust a keresztyén egyház Roscellinus azon ötlete miatt vetette el, hogy az a nominalizmust a Szentháromság tanával hozta kapcsolatba. Vagyis azzal, amikor Roscellinus az állította, hogy a Szentháromság csak a mi felfogásunkban létezik, a valóságban nem. A nominalizmus nem is annyira a keresztyén hitet, mint a scholastikus gondolkodást rendítette meg alapjaiban. A scholastika ui. lemondott a tapasztalatról, a szó szerinti megfigyelésről és csak az elismert autoritások állításaira alapozott. Abból indult ki, hogy a hit alaptételeiben már úgymint minden egyedi megfogalmaztatott, onnan már csak általánosítani kell. Occam Vilmos viszont ennek éppen az ellenkezőjét állítja. Szerinte a valós csak az egyedi, az általános az, ami magyarázatra szorul. Műveiben éppen ezt fejtegeti - nem kis nehézségek árán.

Tanításának a lényege dióhéjban a következő: szerinte a logika a jelekről szóló tan. Az általános fogalmak, az univerzálisok csak pusztán jelek - bármennyire is nagyra becsülték azokat a realistikusok. Semmi konkrétum nem áll mögöttük. Szerinte az „*Universalis ante res*” - ahogyan azt a realistikusok állították - még Isten tudatában sem létezik. Ezt teológiai magyarázattal próbálja alátámasztani. Azt állítja, hogy ha az univerzálisok a dolgok előtt léteztek volna, akkor Isten nem teremthette volna a világot semmiből, mert akkor a fogalmaknak a dolgok előtt kellett volna lenniük. Önmagában véve sem minőség, sem mennyiség nincs. Viszonylat, mint olyan sincs, csak az egymáshoz viszonyuló dolgok, vagy tárgyak vannak. Nincs sokszerűség, csak a dolgok sokasága van meg. Arisztotelész Kategóriái sem mások, mint jelek, amivel mi az egyes dolgokat jelöltük.

Annak a vádja elől, hogy a terminizmus, vagy nominalizmus megrengethetné a keresztyén tant, Occam Vilmos azzal menekül, hogy állítja, nemcsak a hit egyes misztériumai, hanem az egész teológia is kívül esik az ész hatáskörén. A Szentháromság dogmája, Isten testet öltése nem csak úgy az ész meghaladó tanítás, hanem egyenesen logikaellenes, mivel mint olyant kénytelenek vagyunk elfogadni. Hasonlóan Isten létezését és egyes tulajdonságait sem lehet bizonyítani. Mégpedig azért, mert mindentudás alapja a tapasztalat, ami az egyediből indul ki, Isten esetében pedig ez lehetetlen, ezért az embernek Istenről természetes ismerete nem lehet. Ezért a teológia, mint kizárólagos bizonyítékokra épülő tan, nem létezhet. Tehát az, amit már Duns Scotus is

kimondott, hogy ugyanazon tétel a teológus számára lehet valós, a filozófus számára meg valótlán, vagy fordítva - már Occam Vilmos természetesnek veszik. Újfent a régi „*Credo quia absurdum*“ kezd érvénybe lépni. Ennek már csak következménye, hogy azt a határvonalat, amelyet a teológia és a többi világi tudományok között húzott meg, érvényesíteni akarja az egyház és a világ viszonylatában is. Támadja VIII. Bonifác pápa világi hatalompolitikáját. A „*Lelkész és a katona párbeszéde*“ című írásában Occam Vilmos - Krisztusra és az apostolokra való hivatkozással - felszólítja az egyházat, hogy tartózkodjék mindennemű világi tevékenységtől és szorítkozzon eredeti küldetésére, a lelkiekre - ami a ferencendi regulának is teljesen megfelel.

Emiatt őt a pápa, aki akkor Avignoniban székelt - magához hívatta, hogy védje magát az eretnesség vádjá ellen. Ez nem sikerült, s a pápa őt börtönbe vetette. A börtönből viszont megszökött, és Münchenbe menekült, ahol menedéket lel Bajor Lajosnál, aki akkor éppen hadilábon állt a pápával. Occam Vilmos neki állítólag a következő ajánlatot tette: „*Védj engem te karddal, én meg téged tollal*“. (Tu me defendas gladio, ego te defendam calamo). Vilmos 1349-ben meghalt.

Tanait a párizsi egyetemen már tíz évvel azelőtt, 1339-ben betiltották. Ez viszont nem bizonyult időtállóknak, mert a nominalizmus, vagy termizmus lett a domináns szellemi irányzat, s e tilalmat néhány év múlva vissza kellett vonni. Occam Vilmos tana azért jelentett mérföldkövet az európai gondolkodás történetében, mert nominalizmusa, vagy terminizmusa eltörölte a teológia és filozófia között fennálló addigi kapcsolatot. Ezután már mindegyik, egymástól független, szabot diszciplína lett. Ezután két igazság létezik - ahogyan azt már régebben Averoes is tanította. Az egyik oldalon a tudás és a hit, a filozófia és a tudomány, a másik oldalon a vallás és a teológia megy attól az időtől kezdve külön utakon. Most már egymástól független módon léteznek és fejlődnek.

A filozófia és a tudomány számára ez azt jelentette, hogy már elbocsáttattak a scholastikus teológia szolgálatból. A teológia számára ez azt jelentette, hogy a hit észt meghaladó fogalmait a filozófiára és a tudományokra való tekintet nélkül meg lehet fogalmazni.

Kérdések:

1. A latin averoizmus lényege
2. Sigert de Brabant
3. A scotikus (scotista) iskola
4. A termizmus
5. Occam Vilmos

A középkori misztika

A misztikával majdnem minden korban és majdnem minden vallásban, filozófiában, vagy szellemi irányzatban találkozunk. Az élet megértésének és a gondolkodásnak ez egy olyan módszere, hozzáállása, amikor az ember önmagába, önmaga felé fordul. A görög „*müein*“ annyit jelent, mint *szemet behunyni*. A misztikus az, aki behunja a szemét és önmagába fordul, a misztika pedig az a szellemi irányzat, amely önmagában keresi a magyarázatot, a probléma megoldását. A misztika rendszerint a túlzott racionalizmusra való reakció, a racionalizmustól való megcsömörlés eredménye.

A középkori keresztyén misztika is az arisztotelészi logikára épült gondolkodás reakciójaként jelentkezik. A scholasztikus szintézis hanyatlása, az egyes filozófiai iskolák ellenségeskedései, majd a scotizmus és occamizmus nyomán az emberi észbe, gondolkodásba vetett hit és bizalom csökkenése, főleg pedig Európa akkori erkölcsi és politikai viszonyai voltak azok, amik a magába fordulás módszerére ösztönözték az embereket. A magába fordulástól az emberek a szív békességét, a nyugalmat és a világtól való megmenekülést látták. Kempis Tamás mondja az egyik helyen³⁵, hogy „*Boldog az ember, akit az igazság maga tanít, mégpedig nem hazug képzetekkel és tanokkal, hanem önmagában, a maga igazságában. Gondolataink és képzeleteink gyakran csalóka képet festenek. Mi hasznunk van a titkok és rejtelmek kutatásából, amelyekért majd az ítéletnél nem vonatunk kérdőre, hogy nem ismertük azokat? Micsoda balgaság, hogy nem törődünk a hasznos dolgokkal, s azokkal foglalkozunk, amelyek kielégítik kíváncsiságunkat, á, károsak. Mi közünk a nemekhez és fajokhoz? Akit megszólít az örök Ige, maga gyógyul ki mindenféle képzetből... az a jó bölcs, aki Isten akaratát teljesíti...*“

A misztikusok élesen megkülönböztették Istent a teremtett dolgoktól, s a misztikus igyekezet és a scholasztikus spekuláció harmonikus egyesítését szerették volna.

Eckhart mester

A vallásos élet egyik különleges megnyilvánulása a misztika. A szó eredeti jelentése „*szemet behunyni*”, átvitt értelemben magába zárkózni, függetlenedni a külvilágtól, lehetőséget adni a lélek mélyén lappangó isteni szikrának. A misztikával találkozunk az ókori Indiában, a klasszikus görög gondolkodásban, a későbbi újplatonikusoknál, a középkorban, de ezt követően is. Majd minden alkalommal a túlzott racionalizmus kiegyensúlyozásaként jelenik meg. A keresztyénségben az arisztotelészi logikára épült skolasztika csúcspontján jelenik meg, mégpedig a racionalizmus által kordába zárt hit felszabadítójaként.

³⁵ Krisztus követése, I.3.

A középkori misztika legmarkánsabb egyénisége Eckhart mester volt. Tübingiában, a Gotha melletti Hochheimben született 1250-ben. Kölnben és Párisban kapott elsőrendű teológiai és bölcsészeti képezést, ismerte kora műveltségének minden diszciplínáját. Ő is - mint a scholastika legnagyobbjai - a domonkosok rendjének volt a tagja. Volt erfurti apát, a rend csehországi főlegátusa, tanított Párisban, rendfőnök volt Frankfurtban, majd legutoljára ismét Kölnben tevékenykedett.

Noha kora műveltségének megfelelően, a skolasztika kifejezőmódjának teljes skáláját alkalmazza, azokkal mégis mást fejez ki, mint a skolasztikus bölcselet. Nem az érzékszervi tapasztalatra, hanem a belső, intuitív erőre támaszkodik. Tanítását három pontban foglalhatnánk össze:

1. Isten abszolút fogalom, mely Igéje révén nyilvánul meg, ez pedig Isten fia. A szeretet, amely e kettőt összeköti, a Szentlélek. A Szentháromság így Eckhartnál az első emanáció lesz.
2. Az emberi lélek isteni eredetű, ezért ez is három formában (megismerés, harag, akarat) nyilvánul meg, amihez a három keresztyén erény járul (hit, remény, szeretet). Ezek fölött, mint ahogyan a Hármassal Isten fölött is az Egyetlen Isten áll, a lélek isteni szikrája áll, amely mindig Isten felé tendál.
3. Az embernek Istennel kell egyesülnie. Hogy ezt megtehesse, ki kell lépnie önmagából, meg kell magát tagadnia, függetlenítenie kell magát a bűntől, ami ennek egyetlen akadálya. Ha ezt megteszi, eléri lelke nyugalmát.

Ezt kell tudatosítani. Tehát Eckhart is, mint minden scholastikus, a megismerésre épít. Tanával összeütközésbe került a hivatalos egyházi felfogással. A kölni érsek őt bírórság elé állította, és Eckhart mesternek 1327-ben a kölni dominikánus templomban vissza kellett vonnia tanítását. Még abban az évben meghalt.

Kérdések:

1. A misztika
2. Eckhard mester

Forrásmunkák

Filozófia. Főszerkesztő Boros Gábor. Budapest, Akadémiai Kiadó 2007. ISBN 978 963 05 8486 9.

Kratochvíl, Josef: *Dějiny filozofie*. Praha 1948.

Leško, Vl. - Mihina, Fr.: *Dejiny filozofie*. Bratislava, Iris 1993.

Sörig, Hans Joachim: *A filozófia világtörténete*. Ford. Zoltai Dénes és Fenyő Zoltán. Budapest, Helikon kiadó 1997. ISBN 963 208 474 8

Störig, Hans Joachim: *Malé dějiny filozofie*. Trans.: Miroslav Petříček, Petr Rezek, Karel Špruch. Praha, Zvon 1995. ISBN 80-7113-115-6

Učebný materiál bol napísaný a vydaný s finančnou podporou EÚ
v rámci projektu s názvom:

**"Zvyšovanie kvality vzdelávania tvorbou a inováciou študijných
programov, rozvojom ľudských zdrojov a podporou
kariérneho poradenstva"**

(ITMS: 26110230108)

spolufinancovaného z Európskeho sociálneho fondu.

Az oktatási segédanyag

**"Az oktatás minőségének növelése a tanulmányi programok
kialakításával és innovációjával, továbbá az emberi erőforrások
és a karrier-tanácsadás fejlesztésével"**

(ITMS: 26110230108)

projekt keretén belül jött létre. A projekt európai uniós források
felhasználásával valósult meg.

**Moderné vzdelávanie pre vedomostnú spoločnosť/Projekt je
spolufinancovaný zo zdrojov EÚ**

Projekt je spolufinancovaný z Európskeho sociálneho fondu.

Univerzita J. Selyeho
Reformovaná teologická fakulta
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
www.selyeuni.sk

Molnár János
A FILOZÓFIA TÖRTÉNETE

Első kiadás

Tördelés és nyomdai előkészítés: Szabolcs Liszka – Cool Design, Komárno

Nyomta: EQUILIBRIA, s.r.o., Košice

Példányszám: ???

Kiadta: Selye János Egyetem, Komárom, 2015

Molnár János

??

Prvé vydanie

Sadzba a predtlačová príprava: Szabolcs Liszka – Cool Design, Komárno

Tlač: EQUILIBRIA, s.r.o., Košice

Počet výtlačkov: ???

Vydal: Univerzita J. Selyeho, Komárno, 2015

ISBN ???-??-????-???-?